R. Friederich

Voorloopig verslag van het eiland Bali.

I.

XXI : -
47 ½
Bl. 1

294. 100

PERPUSTAKAAN NASIONAL

PERPUSTAKAAN NASIONAL

PERPUSTAKAAN NASIONAL

XXI - 47 a

VOORLOOPIG VERSLAG

VAN HET

EILAND BALI,

DOOR

R. FRIEDERICH.

PERPUSTAKAAN NASIONAL RI

PERPUSTAKAAN NASIONAL R.I.
Tanggal : 23-7-2010
Nomor Induk : 0054/PA-Museum/10
BIB - ID : 913860
ITEM - ID : 0509116096
Asal : Museum Pusat

VOORLOOPIG VERSLAG

VAN HET

EILAND BALI.

Inleiding.

Ik moet voor het volgende stuk over *Bali* de toegevendheid der welwillende lezers vragen. Zonder op *Bali* zelf tot dezen arbeid voorbereid te zijn, was ik niet in de gelegenheid al mijn materieel zamen te brengen en behoorlijk te rangschikken; ik mogt te dien einde de goede manuscripten der priesters, die op *Bali* tot mijne dispositie stonden, niet of maar voor een klein gedeelte gebruiken; het ontbrak mij aan het speciale onderwijs der inboorlingen over vele enkele punten, en ik was van een groot gedeelte mijner verzamelingen verstoken. Deze omstandigheden zullen misschien eenigzins de vele en aan den schrijver het meest bekende onvolmaaktheden van dit „*voorloopig verslag*" verontschuldigen.

Ik heb dezen arbeid voornamelijk in drie gedeelten gesplitst: 1. *taal en letterkunde*; 2. *godsdienst, cultus en verbrandingen*; 3. *kasten en vorstengeslachten*. Daarbij komt eene korte beschrijving van de Balinesche tijdrekening, en — als verklaring van het aan het slot dezes gelithographeerde manuscript *Wrêtta-Sanjaja* — eene optelling der *Kawi-metra*.

Over den naam *Bali* is in het stuk „*Oesana Bali*" in het *Tijdschrift voor Neêrlandsch Indië* 9. 3. 340 eene verklaring uit het Sanskrit gegeven. Later is van den schrijver de titel van een werk *Bali-sanggraha* (ꦧꦭꦶꦱꦁꦒ꧀ꦫꦲ) bekend geworden; dit werk, dat echter niet meer schijnt te bestaan, werd door een' *Pandita* aan een der vorsten van *Bali* aangeboden. De naam is verklaard *bali* = *wis'esâ*, *sanggraha* = *koempoelan*; het is dus volgens de Indische wijze van compositie, waar het woord, dat in den obliquen casus te vatten is, voor het in den Nominatief staande geplaatst wordt, te verklaren: *de vergadering der uitmunten-den* (der helden). Daarmede komt het Sanskrit *sanggraha* „zamenvatting" geheel overeen; *bali* is dan niet als „offerande" op te vatten, maar als Nominatief van het Thema *bâlin*, een *sterke*, *magtige*, een *held*. De naam *Bali* beteekent daarna een' *held*, en de in de *Oesana Bali* opgegeven naam van het land, *Bali angka*, de „schoot der helden", is eene zeer fraaije en de stoute gezindheid van de natie uitdrukkende benaming van het heilige land.

Crawfurd en Raffles hebben het eerst op het groote gewigt opmerkzaam gemaakt, dat *Bali* in godsdienstige en wetenschappelijke opzigten heeft. Na hunnen tijd is er weinig van dat eiland bekend geworden, en men heeft wegens gebrek aan die beleefdheid, die de Javanen aan den dag leggen, (die echter alleen hun onderdanig karakter aanduidt) de Balinezen voor een ruw onbeschaafd volk gehouden, van wiens kunde niet veel te verwachten was. Men kan dan ook niet stellen, dat het *geheele volk der Balinezen* in kunsten (waarin zij klaarblijkelijk ten achteren zijn) of in wetenschappen boven de Javanen staan; maar de priesters brengen ons het standpunt voor het oog, waarop men vóór de invoering van het Mohamedanisme op *Java* stond; zij zijn dan ook de eenige bewaarders der oude litteratuur en der godsdienst gebleven. Tot hen moet zich ieder wenden, die opheldering van het Kawi wenscht; zij zijn de uitleggers aller wetten en instellingen en hebben van de oudheidkunde, door hun getrouw vasthouden aan de overlevering, bijna niets verloren of vergeten.

Bij het wedergeven der Javaansche en Sanskritletters door Hollandsche letters hebben wij de Fransch-Hollandsche wijze gebruikt, die voornamelijk wat de palatale letters aangaat het naast staat aan de zakelijke uitspraak der inboorlingen van *Java* en *Bali*.

Bijaldien de omstandigheden het gedogen, hoopt de schrijver na eenigen tijd op dit „*voorloopig verslag*" een uitvoerig werk over dat merkwaardige eiland te laten volgen.

Taal- en Letterkunde.

De taal van *Bali* is, even als die van *Java*, in eene hooge en lage verdeeld, wordende de eerste van den mindere tegen den meerdere, de laatste van den meerdere tegen den mindere gesproken. De *hooge taal* is nagenoeg zuiver Javaansch, maar zij stemt niet geheel met de tegenwoordige hoog Javaansche taal overeen; zij bevat vele woorden, die op *Java* thans tot de lage taal behooren, terwijl andere hoog Javaansche woorden niet mogen gebezigd worden zonder aanstoot te geven. Het is dus voor eenen Javaan gemakkelijk de hooge taal van *Bali* te verstaan; maar hij zal niet in staat zijn die taal zuiver te spreken. De *lage taal* daarentegen heeft zeer weinig met het Javaansch gemeen en komt meer overeen met het Maleisch en Soendaasch, in dier voege dat zij door menschen van westelijk *Java* ligt aangeleerd wordt. Deze taal is die der oorspronkelijke bewoners van *Bali* vóór de overkomst der Javanen; eenige veranderingen heeft zij natuurlijk ondergaan, maar over het algemeen vinden wij in haar een ruw Polynesisch dialect, dat, bij de herkende verwantschap van al die talen, het meest met de weinig beschaafde dialecten, het Soendaasch en oorspronkelijk Maleisch, overeenkomt; terwijl zij van de slepende taal van *Java*, die door meer dan duizend jaren zich tot hare tegenwoordige verfijning gevormd heeft, zeer veel verschilt en achterlijk is. Op *Bali* waren voor vier honderd jaren nog wilden of halfwilden, zonder eene sierlijk gevormde taal; hetzelfde kunnen wij wel van de Maleijers, voor de aanneming van het Mohamedanisme, en van het Soendavolk voor het bestaan des rijks *Padjadjaran* aannemen. Daaruit alleen, namelijk uit de oorspronkelijke verwantschap van al de talen, van *Sumatra* tot *Bali* en verder in het oosten, die zich alleen daár duidelijk bewaard heeft, waar de volkeren op eenen lagen trap van beschaving gebleven zijn, mogen wij de overeenkomsten tusschen de lage Balinesche taal en het Soendaasch en Maleisch verklaren; aan eene overeenkomst van Soendanezen of van Maleijers op *Bali* is volstrekt niet te denken. De Javaansche veroveraars vonden deze taal op *Bali* de heerschende en konden haar niet verdringen, en zulks voornamelijk, wijl de bevolking van *Bali* te talrijk en meer door de grootere beschaving der Javanen dan door het geweld der wapens ten onder gebragt was. Als hooge taal hielden de aangekomen veroveraars de medegebragte Javaansche; tot het verkeer met het volk moesten zij de oorspronkelijke Polynesische taal aanleeren, die ook door de bevolking onder hen alleen gesproken werd en thans nog meer omvang op *Bali* heeft dan de lage taal op *Java*. Zich verstaanbaar uit te drukken in de hooge taal, is eene zaak, die thans nog voor den gemeenen man uiterst moeijelijk is; en geheel, volgens de wetten der hoffelijkheid, tegen iederen rang van meerdere of mindere te spreken, is een vereischte, dat zelfs menig jong vorst zich nog niet heeft kunnen eigen maken.

De overeenkomsten tusschen het Balineesch aan den eenen en het Soendaasch aan den anderen kant beperken zich niet tot enkele woorden. Beiden hebben ook maar 18 *letters*; terwijl de Javanen er 20 tellen; deze 18 zijn echter zoo veel als het Polynesische orgaan oorspronkelijk noodig heeft; de tweede *d* (ꦢ) en *t* (ꦠ) zijn eigenlijk vreemd aan deze talen, en de verschillende uitspraak, die de Javanen daaraan geven willen, is niet ligt hoorbaar. Desniettemin bestaan deze teekens even als de kapitale letters in het schrift der Balineezen; worden echter alleen gebezigd om de daaraan beantwoordende Sanskritteekens (*t* ꦛ en *d* of *dh* ꦝ) weder te geven, op dezelfde wijze als de *aksara moerda* of *g'de*, de kapitale letters van Corneis de Groot. Verder komt in het Soendaasch en Balineesch de zuivere uitspraak van den klinker *a* in alle gevallen, waar de Javanen dien tot *o* (ꦺꦴ) verbasteren, overeen. De *a* blijft in deze talen nog even ver verbreid en overwegende boven de overige klinkers als in het Sanskrit. De eenige verbastering is tot *pépét* (ꦼ) *é*, en ook deze kan minder als eene korte *è* dan wel als eene kort uitgestoten *à* beschouwd worden, dat gewoonlijk door opvolgen van eenen nasaalklank (*m* of *n* en *ng*) bewerkt wordt.

Ook op *Java* moet oorspronkelijk de taal nader met het Balineesch verwant geweest zijn dan thans. Dit besluiten wij voornamelijk uit het verschijnen van *Maleische* (en ook volgens Humboldt I. 198) *Tagalische* woorden in het Kawi. In den tijd dat het Kawi zich vormde, kon de Javaansche taal nog niet zoo gesleten zijn als zij gedurende eeuwen in geciviliseerde Hindoestaten zich gevormd heeft. De Maleische woorden van het Kawi, die zich in het tegenwoordig Javaansch niet weder laten vinden, zijn oorspronkelijk Polynesische en duiden ons de verbinding aan, die eens tusschen de talen van *Sumatra*, westelijk en oostelijk *Java*, *Bali* en waarschijnlijk al de oostelijker eilanden bestond, en die voornamelijk maar in het oostelijke, eigenlijke *Java* door hoogere civilisatie onduidelijk geworden is. De invloed van het beschaafde *Java* doet zich, wel is waar, ook in de Soendalanden kennen, maar de hooge taal van deze streken is toch veel onvolmaakter dan op *Java*; zij heeft wel eerst begonnen met de stichting van het rijk *Padjadjaran*; zoo op *Bali* met de overkomst der Javanen. Hierop werkte het meest de verdeeling in kasten, die het noodzakelijk maakt eene ondergeschiktheid ook in de wijze van spreken te kennen te geven. Bij de Javanen echter moest de taal zoo zeer gecompliceerd worden, wijl zij in meer dan duizend jaren voortgevormd werd. Door nadere kennisname van de talen beoosten *Bali* laat zich zeer waarschijnlijk deze stelling nog meer bevestigen. *de talen van al deze eilanden zijn weinig verschillende dialecten, die zich des te minder van de oorspronkelijke moeder verwijderd hebben, hoe minder en hoe later de volkeren Hindoebeschaving verkregen.* Buiten de gesprokene talen hebben wij op *Bali* de schrifttaal; deze is in de dichtstukken, met uitzondering der nieuwere, het *Kawi*, in de heilige geschriften der priesters het *Sanskrit*.

Over het ontstaan der Kawitaal is wel het beste en naauwkeurigste bij von Humboldt I. 188–203 gezegd. Eenige modificatien echter in de meeningen van von Humboldt moet het factum brengen, dat bij de priesters op *Bali* ook nog zuivere Sanscritstukken te vinden zijn.

Kawi is door von Humboldt » dichtertaal" verklaard, *(Kawi* » een dichter," *Kawja* » een dichtstuk.") Met deze verklaring komt die der Balinezen overeen; zij zeggen, dat *Kawi* of *Kakawin* » vergelijkingen maken," » in vergelijkingen spreken" beteekent. Dit is de wijze

hoe de poëzij ontstaat; de vergelijkingen zijn de versierselen en het kenmerkende der poëzij. De verklaring der Javanen door *Khawi* (sterk), behoeft naauwelijks genoemd te worden. *Khawi* is een Arabisch woord; eerst sedert het Mohamedanisme op *Java*, en op *Bali* in 't geheel niet bekend. Hoe zouden de Arabieren een' naam aan die taal gegeven hebben, die zij noch gevormd, noch gecultiveerd, maar integendeel nagenoeg uitgeroeid hebben, wijl deze taal de steun van het Hindoegeloof en van al de inrigtingen op *Java* was, die de Arabieren trachtten te vernielen en te doen vergeten? De Arabieren en hunne getrouwe volgelingen hebben bewerkt, dat men thans op *Java* het Kawi niet meer verstaat en dat de Kawiwerken nagenoeg verdwenen zijn, terwijl een groote rijkdom daarvan getrouw op *Bali* bewaard gebleven is.

Het werkwoord *kawin* of *kakawin* heeft aanleiding gegeven om de werken, die onder dien naam van de Balinezen opgegeven worden, voor huwelijksgedichten te houden, wijl men aan het Maleisch *kawin* (trouwen) dacht. Beide woorden, het Balinesche en het Maleische, schijnen van hetzelfde Sanskritwoord afgeleid te moeten worden. Van *kawja* wordt, door aanvoeging van het Polynesische *an*, *kawjan* gevormd; dit gaat door de op *Java* gebruikelijke (hoewel onjuiste) contractie van *ja* tot *e* in *kawen* over, en daaruit is door onnaauwkeurige uitspraak, met de gewone verwisseling van *e* en *i*, *kawin* en *kakawin* ontstaan. Dit is dan zoowel het Balinesche woord voor »poëzij", als het Maleische voor »trouwen," naardien de huwelijksgedichten (de *hymenaea)* een voornaam en meest in het oor vallend gedeelte van het feest uitmaken. Tot het ontstaan der Kawitaal schijnen eenige nieuwe denkbeelden in het oog gehouden te moeten worden. De priesters hadden niet het Kawi, maar het Sanskrit als heilige taal; deze taal vindt men thans nog op *Bali* in de *Veda's*, het *Brahmandapoerana* en andere geheimschriften *(toetoer)*. Men kan dus niet meer Crawfurd beamen, die beweren wil dat het Kawi de taal van de priesters was (Crawf. Arch. II. 17, 18).

De Hindoes en vooral de Hindoe-Brahmanen, die naar *Java* overkwamen, bragten met Sanskrit in hunne heilige geschriften en misschien ook een Prakritdialect mede. Dat zij een Prakritdialect kennen en spreken moesten, is duidelijk uit den betrekkelijk laten tijd van hunne overkomst van *Indië*, die men tot nu toe op zijn hoogst op 500 jaren na Chr. geschat heeft; in dien tijd was echter het Sanskrit in *Indië* al ten minste 800 jaren eene doode taal. Daartegen, dat zij Prakrit spraken, pleit nu wel het verschijnsel, dat wij geen enkel Prakritwoord in de Polynesische talen vinden, dat zich niets van de assimilatiën, contractiën en elisiën, die het Prakrit kenschetsen, in de Indische woorden van het Kawi vertoont; maar juist dit verschijnsel leidt op den weg om het ontstaan der Kawitaal te begrijpen.

Wij vinden in de Sanskritwoorden op *Java* en *Bali* verbasteringen, die echter niet op Indische wijze ontstaan zijn. Daartoe behoort de contractie van *wa* tot *o*, *ja* tot *e*, de onduidelijke uitspraak en daardoor ontstaande verwisseling van *oe* en *o*, van *i* en *e*; verder de verwisseling van *ra* en *rè (kèrrèt*, dat al vroeger van mij als *ri-vocalis* herkend is), die echter in goede Balinesche manuscripten nooit voorkomen, evenmin als de bovengenoemde verbasteringen. Daartoe behoort ook de verbastering van het voorzetsel *dra* tot *par* en *per;* de weglating van *a* initialis in Sanskritwoorden, b. v. *noegraha* voor *anoegraha*, die men met de beduidinglooze voorletter *a* der Javaansche werkwoorden verwisselde. De uitspraak der

Anoesvara als *ng*, b. v. in *ong*, zoude men niet aan eene verbastering toeschrijven; integendeel schijnt deze uitspraak het naast te staan aan den onbestemden klank des Indischen teekens. Ook de overgang van de Indische *w* tot *b* in *Bjâsa*, *Balmiki*, *Baroena* is minder als verbastering, dan als in het Sanskritsche idioom gelegen te beschouwen, om voor het vocalische uitspraak te bewaren. Wij gelooven dus dat de weinige veranderingen van Sanskritwoorden op *Java* zelf ontstaan, en dat geen enkel Prakrit-woord in de taal van dat eiland ingevloeid is.

Bijaldien nu toch de Hindoes, die naar *Java* kwamen, Prakrit spraken, wat wij vooronderstellen moeten, volgens den tijd der overkomst, dan blijkt het dat zij die taal al dadelijk achterwege lieten en de taal van het land aanleerden. De redenen zijn daarin te zoeken, dat de Hindoes maar in kleine getallen kwamen en eene groote bevolking van inboorlingen vonden; verder ook, dat zij gedeeltelijk Boeddhisten waren en dat de belijders van dat geloof zich altijd in de verschillende landen waar zij heenkwamen den landaard en de taal van het te bekeeren volk eigen maakten. Door de Boeddhisten waren dan ook de Brahmadienaren genoodzaakt om ten aanzien der taal toegevend te zijn, om het volk, dat zij aan hunne godsdienst en instellingen onderwerpen wilden, niet tegen zich te verbitteren en daardoor aan de Boeddhisten vrij spel te geven. Boeddhisten en Brahmanen hebben zich dan vreedzaam met elkander op *Java* verdragen, en de eeredienst van beiden is bijaldien ook niet gemengd, toch door stelsels van de andere leer verrijkt en gewijzigd. Hierop is al vroeger bij de beschouwing van de bouwvallen van *Prambanan* en *Boro Boedo* opmerkzaam gemaakt; in het vervolg van dit verslag zullen duidelijker bewijzen van deze stelling op verscheidene plaatsen gegeven worden. De Kawiwerken zijn gedeeltelijk door Sivaïte., gedeeltelijk door Boeddhisten geschreven; beiden gebruiken dezelfde taal, en de werken van beiden staan bij het volk in gelijk aanzien, hoewel zich bij de Siva-Brahmanen van *Bali* eene voorliefde voor de zuiver Sivaïtische werken schijnt te vertoonen.

Deze vriendschappelijke verhouding is wel een der voornaamste gronden van het ontstaan der Kawitaal. Men konde geene vreemde taal invoeren wegens de Boeddhisten en de te groote oorspronkelijke bevolking van *Java*; men had echter de behoefte om de landtaal te verrijken, ten einde godsdienstige en wetenschappelijke begrippen, die daarin ontbraken, in de voor het volk te schrijven werken uit te drukken. Men gewende dus bij het onderwijs in de godsdienst het volk aan een aantal Sanskritwoorden, en vormde zoo allengs door meer en meer vreemde woorden in te voegen eene eigene taal, die alleen voor de geschriften en het onderwijs bestemd was. Deze taal konde natuurlijk de verbuigingen van het Sanskrit niet opnemen, daar, om deze verstaanbaar te maken, het volk met de geheele Sanskritsche spraakkunst moest bekend gemaakt worden, iets dat bij een volk gelijk de Javanen te moeijelijk was en ook niet in de belangen van de priesters lag, wier geheimschriften, zuiver verbuigd Sanskrit inhoudende, voor het overige volk onverstaanbaar bleven.

Dat ook de Boeddhisten het Kawi vormden en geene Prakitwoorden invoegden, schijnt dan wel te bewijzen dat zij hunne geheimschriften in het Sanskrit vervat hadden. Op *Ceijlon* en in het achterschiereiland van *Indië* kwamen de Boeddhistische boeken in *Pali* (een Prakritsch dialect) over; daarentegen in *China* en *Thibet* in *Sanskrit*; de bekendmaking naar het noorden toe was vroeger dan naar het zuiden en daarom had men nog de

boeken in de oude heilige taal van geheel *Indië* geschreven. Bragten nu de Boeddhisten hunne boeken naar *Java* over, in Sanskrit geschreven, dan moet de overbrenging in een betrekkelijk ouden tijd gebeurd zijn. Wij hebben al gezegd, dat deze nieuw gevormde taal voornamelijk voor het bekeerde volk berekend was, terwijl de priesters de voor hen alleen geldende godsdienstige werken (de *Veda's*) en al hetgeen zij voor het volk geheim wilden houden (*Brahmandapoerana* en de *Toetoer's*) in Sanskrit bewaarden.

Het Kawi hield al de werken in, waarin de godsdienstige begrippen en de geliefkoosde mythologie van de priesters aan het volk medegedeeld werd. Voor het volk werd zij dus eene heilige taal, en de heiligheid hechtte zich aan alle woorden, vooral echter aan de Sanscritsche, die ook door de kapitale letters (de *aksara g'de* of *moerda*) zich kenteekenden. Voor de priesters van *Bali* is deze taal die des vermaaks; zij dichten althans daarin; ennoeg iedereen maakt een grooter of kleiner dichtstuk, dat hij aan zijne collegaas en schoolieren mededeelt. Maar heilig is het Kawi niet voor hen; zij maken een groot verschil tusschen *Kawi* en *Sloka*. *Sloka* is de gewone Indische Epische maat, waarin op *Bali* de *Mantra's* „geheimschriften" en ook de *Veda's* geschreven zijn. De naam *Sanskrèta* tot aanduiding van de taal is op *Bali* niet bekend. Hij is ook wel in *Indië* niet overoud, en eerst ontstaan door de tegenoverstelling van de *Prakrèta*, de vulgaire taal. Door *Sloka* (de maat, waarin de Indische Epische poëzij geschreven is), duidt men nu op *Bali* de *in die maat vervatte werken, waarin de taal Sanskrit is*, aan. Deze zijn heilig en moeten voor het volk verborgen worden *(rahasja)*. Het Kawi heeft verscheidene perioden; volgens de beoordeeling der Balinezen van hunne litteratuur kan men er voornamelijk drie stellen:

1. De periode van *Ajer Langgia*; in de werken uit zijnen tijd is volgens de Siva-Brahmanen het fraaiste en oudste Kawi. Hij heerschte in *Kediri* en was een der voorvaders van *Djajabaja*. In zijnen tijd schijnt de Sivadienst voorheerschend te zijn.

2. *Djajabaja's* periode; uit zijnen tijd is het *Barata Joedda*, minder geacht dan b. v. de de *Wiwaha*, en inderdaad in nieuweren stijl. Uit dien tijd zijn vele werken van Boeddhistische makers. Zijn tijd is niet te bepalen volgens de Balinesche opgaven; naar hen had hij in *Barata-warasa (Indië)* geheerscht, maar dit is het in het *Barata Joedda* gelocaliseerde *Indië* op *Java*. Zijne periode schijnt den tijd van verscheidene heerschers in te sluiten, daar zoo vele werken hem toegerekend worden.

3. De periode van *Madjapahit*, waar men nog grootere inmenging uit de gewone taal en mindere bekendheid met de rijkdommen van het Sanskrit vindt. Aan deze periode sluit zich als eene vierde *het voortdichten der priesters* en van enkele vorsten op *Bali*. Deze, ten minste de priesters, hebben de kennis van het Kawi en zelfs de verrijking daarvan door nieuwe Skt. uitdrukkingen, die zij uit de geheimschriften ontnemen, getrouw bewaard. Hunne overkomst naar *Bali* en de groote kunde, die zij nog bezitten, zoude men dan vel misschien uit een ander gedeelte van *Java (Kediri)*, niet uit *Madjapahit*, moeten afleiden. Het vertelsel, dat kort voor de vernieling van *Madjapahit Sivabrahmanen* naar dat rijk van *Indië* kwamen is op *Bali* niet bekend. Hoe zouden deze brahmanen ook zoo spoedig het Kawi en de landtaal aangeleerd hebben? De priesters op *Bali* zijn te *Madjapahit* geweest, hoe lang is onzeker; zij stammen echter van *Kediri* af en bragten wel van daar hunne grootere kunde. Deze berigten laten zich met het bedoelde berigt over de aankomst

van Siva-*Brahmanen* op *Madjapahit* vereenigen, bijaldien wij ook hier wederom aan de localisatie van *Baratawarsa* op *Java* denken; *Kediri* met zijnen vorst *Djajabaja* lag in *Baratawarsa*; *Madjapahit* schijnt niet daartoe gerekend geworden te zijn.

De litteratuur van *Bali* verdeelt zich natuurlijk in:

1) *Sanskrit-werken*, met Balinesche paraphrase; hiertoe behooren de *Veda's*, het *Brahmândapoerana*, en het grootste gedeelte der *Toetoers*.

2) *Kawi-werken*: *a) de voor het volk heilige epische werken*, als het *Râmâjana*, *Oettarakanda* en de *Parwa's*; *b)* de *lichtere Kawi-poezij*, b. v. Wiwaha, Barata-Joedha enz.

3) *Javaansch-Balinesche werken*, gedeeltelijk in de inlandsche maten *(Kidoeng)* b. v. *Malat*, gedeeltelijk in proza geschreven, zoo als de historische daarstellingen *Kenhangrok*, *Kangga Lawe*, *Oesana*, *Pamendanga*.

Eenige van de prozaïsche werken, voornamelijk de wetboeken, laten zich niet onder de derde categorie rangschikken; zij hebben de oude sterk met Sanskrit doormengde taal, maar men kan ze niet *Kawi*-werken noemen, wijl de maat ontbreekt, en deze alleen het kenteeken der *Kawi*-taal is. Ook hieruit is de *dichter-taal* verzekerd.

Tot de klankteekens, die in geschriften van *Bali* gebruikt worden (zie Tijdschrift, 9. 3. 254-56), hebben wij nog bijtevoegen een teeken voor de lange *oê* ꦺꦴ verschillende van de gewone soekoê ꦸ en overal in goede manuscr. gebruikt, waar het Skt. de lange *oê* ꦺꦴ heeft. Deze lange *oê* heet *soekoe iloed*, en daarnaar is Td. 9. 3. bladz. 255 l. 3. te verbeteren; de *kèrrêt* (ri-vocalis) heet *Gœœng makèrrêt* (*Gœœng* is tjakra, *makèrrêt*, met *kèrrêt* verbonden). De lange *i* ꦶ, met een puntje in de gewone figuur heet *œlæ midja*. Over lange en korte klinkers hebben de Balinezen zeer onduidelijke begrippen; zij gebruiken echter, ten minste de gelcerde priesters, de lange *i*, lange *oê*, en de *tèdoeng* als teeken voor lange *á*, getrouw volgens de traditie op die plaatsen, waar zij volgens het Sanskrit behooren te staan.

Ook over de *euphonische* wetten hebben de priesters een werk, dat *Srojantjana* ᬲᬿᬚᬦ᭄ᬘᬦ genaamd wordt. In vroegere berigten is opmerkzaam gemaakt, dat men op *Bali* geene inscriptiën in steen of metaal, noch eenige oudere karakters dan het tegenwoordig current-schrift vindt. Dit wordt zeer natuurlijk verklaard daardoor, dat de invoering der letters op *Bali* eerst sedert den val van *Madjapahit* of maar korten tijd vroeger dagteekent. Hebben wij nu echter al geene oudere schriftwijzen, toch is in het nieuwe schrift al de rijkdom bewaard gebleven, dien het Sanskritschrift op *Java* ooit bezeten heeft. Alleen in de Balinesche manuscripten vinden wij de vele teekens des Sanskrits, die voor het Polynesische idioom overvloedig en onuitspreekbaar waren, met de grootste zuiverheid bewaard. Wij wijzen degenen, die zich hiervan nader willen overtuigen, op de lithographie van de *Wrêtta-Santjaja*, aan het slot van dit verslag. Bijna al de twijfel over de eigenlijke waarde der Sanskrit-letters, zoo als zij op *Java* en *Bali* opgenomen zijn, zal door de beschouwing van het schrift van dit manuscript en voornamelijk der talrijke Sanskrit-woorden daarin, opgeheven worden; enkele fouten zal de deskundige spoedig verbeteren, en verontschuldigen door de overweging, hoe dikwijls zulke manuscripten op *Bali* overgeschreven zijn, en hoe ligt bij een klein volk, dat, van de bron zijner civilisatie af-

gescheiden, 400 jaren op zich zelf stond, enkele verbasteringen en onnaauwkeurigheden indringen konden.

Over de *Metra*, die in de Balinesche werken gebruikt worden, zal bij de verklaring van het gelithographeerd manuscript nader gesproken worden. In dat manuscr. zijn alleen de uit het Sanskrit overgenomen *Kawi-Metra* gesteld. Daarbij komen nog de nieuwere of, misschien rigtiger gezegd, Polynesische *Metra, (Kidoeng)*, die men in stukken van geringere waarde, en bij Raffles onder het hoofdstuk „Poetrij" opgenoemd vindt. Deze staan echter in weinig aanzien op *Bali;* daartegen wordt al hetgeen in *Kawi-maten* geschreven is, als heilig en als rigtsnoer voor het volk beschouwd. De *Kidoeng*-maten dienen eigenlijk maar tot vermaak van het gewone volk.

Nieuw gevonden heilige geschriften.

De *Veda's* staan bovenaan in de reeks der Balinesche- even als der Hindoe-litteratuur. Zij zijn volgens de opgaven der priesters niet volledig op *Bali*, maar het zijn stukken, en naar het schijnt vrij groote, van al de vier Indische *Veda's*, te weten: 1. van de *Rêg-Veda*, 2. *Jadjoer-Veda* (onnaauwkeurig gewoonlijk *Jajoer-Veda* geschreven), 3. *Lama-Veda*, 4. *Artawa-Veda* (eene verbastering door transpositie der *r* ontstaan, die bij het overschrijven der Indisch-Balinesche *r* boven den regel zich ligt verklaart; de Indische naam is *Atharwa-Veda).* De vervaardiger der *Veda's* is Bagawân Bjasa (Vjasa in *Indië*).

De *Veda's* houden in de gebeden-formulieren, zoowel voor de particuliere godsdienst der *Pandita's*, die zij in de huizen verrigten, als voor de feesten, groote offeranden en verbrandingen van het volk, waarbij de *Pandita* dezelve binnen 's monds mompelt. Zij zijn een geheim voor allen, buiten de Brahmanen, en de *Pandita's* onderwijzen de jongere Brahmanen daarin in het geheim. Het metrum schijnt, zoo als wij onder het Art. *Metrik* zullen zien, de epische *Sloka*, de taal zuiver Sanskrit te zijn. Bijaldien zij geheel in *Sloka's* geschreven zijn, is het te veronderstellen, dat de *Veda's* in ouden tijd in dat Metrum overgebragt en in die gedaante naar *Java* en *Bali* overgekomen zijn, of dat men ook op *Java* nog verstond *Sloka's* te vormen. Indien hier de namen der *Veda's* niet goed bekend waren, zoude ik liever veronderstellen dat zij de echte *Veda's* nooit gehad hebben, nadat in *Indië* de Metrik der *Veda's* door uitvoerige commentarien verzekerd, en als een integrerend, heilig gedeelte dier oude geschriften te beschouwen is. Men heeft aan mij al het *Brahmândapoerana* medegedeeld, onder voorwaarde om geen' ongewijden daarmede bekend te laten worden. Op gelijke wijze kan ik hopen, ook tot nadere kunde van de overige geheimschriften en van de *Veda's* zelven te komen.

Die Veda's zijn ook op Java, naardien de priesters van *Bali* van *Java* afkomstig zijn, en hunnen zetel in *Kediri* en *Madjapahit* hadden. Directe overkomst van *Brahmanen* van *Indië* is op *Bali* niet bekend, en ook de aankomelingen in *Madjapahit*, korten tijd voor den val van dat rijk, hebben, naar het schijnt, niet de *Veda's* van *Indië*, maar van *Java* aangenomen; en het wordt zelfs twijfelachtig, of zij direct van *Indië*, of wel maar overkwamen uit een ander gedeelte van *Java*, daar de *Pandita's* van deze aankomst uit *Indië* niets weten, terwijl zij echter hun geslacht over *Kediri* uit *Indië* afleiden. Van de wijze van het *Brahmândapoerana* op *Bali* kan men tot het karakter der *Veda's* besluiten. Waar-

schijnlijk zijn in de *Veda's* de echte Indische stukken, die in *Slokas* blijken geschreven te zijn, door eene Balinesche- of Kawi-verklaring gevolgd, die na verloop van tijd ook voor de priesters noodig werd, om niet het regt verstand der oorspronkelijke teksten te verliezen.

De overblijfsels van de *Veda's* op *Bali* magtig te worden, is eene der gewigtigste ondernemingen. De godsdienst kan eerst door middel hiervan in haar geheel verstaan worden; verder geven zij ook den maatstaf voor de beoordeeling van den staat van het Hindoeïsme, toen zich dit naar de eilanden verspreidde, en zullen, door vergelijkingen met de oudheden van *Indië*, namelijk bij nadere kennis van de geschiedenis der *Veda's* in dat eiland, ook een kriterium over den ouderdom van den Indischen invloed en daarmede van de Polynesische beschaving opleveren. *Soerjasewana* (vereering der zon) beteekent niet alleen de godsdienst der priesters, maar ook het *boek*, waarin de stukken der *Veda's*, die tot die godsdienst gebruikt worden, bevat zijn. Ik zag het manuscript van buiten, c.c. 80 lontarbladeren groot.

Volgens den inhoud sluit zich aan de *Veda's* het naast het *Brahmândapoerana*, ook alleen *Brahmânda* genaamd, aan. In *Indië* hebben wij 18 *Poeràna's*, waaronder het *Brahmândapoerana*. Deze 18 zijn de heilige geschriften voor de verschillende Indische sekten; 6 zijn bijzonder voor de *Wisjnoe*-dienaren, 6 voor de *Siva*-dienaren heilig, en de 6 overige houden het midden. De meer speciale secten hebben dan bijzonder een *Poerana*, als inbegrip van hunne godsdienstige inzigten, omhelsd, zoo als de vereerders van Kreèsna het *Bagawatpoerana*. Zoo is het dan wel te verklaren, dat op *Bali* maar het éène *Brahmândapoerana* gebruikt wordt, en dat de *Pandita's* zelfs niet de minste herinnering aan de overige 17 *Poerana's* gehouden hebben, en dat die namen, die ik mededeelde, volstrekt vreemd voor hen waren. Wij hebben immers op *Bali* maar éène *Sivaïtische* secte, en die heeft het *Brahmândapoerana*, misschien al in *Indië*, als eenig leerboek erkend. De *Poerana's* zijn, naar men weet, de heilige boeken voor de secten, en de priesters in *Indië* hebben zich niet veel met de secten en derzelver strijdpunten bemoeid, daar zij, den meer zuiveren Vedacultus volgende, de godsdienst van het overige volk verachtten. Zoo zijn de *Poerana's* in *Indië* voornamelijk in de handen van het volk. Daarentegen worden zij in *Bali*, even als de geheele heilige litteratuur, door de priesters gehouden, en wel zelfs verborgen voor het volk. In *Bali* is al, wat tot de godsdienst behoort, in de handen van de priesters, en op de groote onwetendheid van het volk in al hetgeen volgens de heilige litteratuur tot hun aardsch en hemelsch welzijn noodig is, grondt zich vooral de onbeperkte magt der priesters, die de organen der godheid voor het blindgeloovende volk zijn.

Het *Brahmândapoerana* houdt in: de schepping, de wereldouders onder de verschillende *Manoe's*, de beschrijving der aarde naar de Indische begrippen, de geschiedenis der voorvaders der oude konings-familien, benevens mythologie en mythische chronologie, en is vervaardigd door Bagawân Bjasa (den heiligen Vjasa). Deze is ook in *Indië* als zamensteller der *Veda's*, van alle *Poerana's*, en van het *Mahâbhârata* bekend; zijn naam beduidt *compositie*, en Prof. Lassen meent, dat wij onder zijnen persoon aan niets anders dan aan eene (in welken tijd gebeurde?) *recensie* dier heilige werken te denken hebben. Voor *Bali* is het maar merkwaardig, dat èn hij (als vervaardiger van genoemde werken), èn Wâlmiki als vervaardiger van het *Râmâjana* bekend is, daar wij hieruit de overlevering uit *Indië* opmaken kunnen.

Het *Brahmândapoerana* is geschreven in *Sloka's*, even als de Indische *Poerana's*. Jammer maar, dat het Indische *Brahmândapoerana* nog niet verkrijgbaar is; de vergelijking van beiden zou uiterst veel opheldering over den gang der litteratuur zoowel, als over de verhouding der Balinesche tegenover de oorspronkelijke Indische godsdienst moeten opleveren. De *Sloka's* volgen zelden geheel op elkander; men vindt gewoonlijk maar een vierendeel of een' halven *Sloka*, die daarop door eene uitvoerige paraphrase in het Balineesch gevolgd wordt. Wij zullen bij het hoofdstuk: *godsdienst*, eenige kleine proeven geven.

Epische Poëzij.

Râmâjana. Dit is het oudste Indische epos, vervaardigd door Wâlmîki, die ook op *Bali* als vervaardiger opgegeven wordt. Het is echter hier eene Javaansche bearbeiding van M'por Radja Kôrsoema, die ook Jogiswara, of vorst der boetelingen genoemd wordt, vader van M'por (Hempor) Tanakoeng en van een' anderen dichter M'por D'armadja, vervaardiger des *Swaradahana*. De taal is zuiver *Kawi*, met een bijzonder groot getal van Skt. woorden. Het Indische *Râmâjana* bevat 7 *Kandâ's*, groote afdeelingen, die weder in *Sarga's*, kapittels verdeeld zijn; op *Bali* hebben wij de *Kandâ's* niet, maar de geheele geschiedenis der 6 eerste *Kandâ's* is bij elkander gevat en verdeeld in 25 *Sarga's*. Het zevende, het *Oettara Kandâ*, behoort niet tot de geschiedenis, maar is een eigen werk op *Bali*, als vervaardiger waarvan echter dezelfde Walmîki opgegeven wordt. Dat dit *Kandâ* van het overige *Râmâjana* afgescheiden is, bewijst dan wel, dat het *als een verschillend, niet tot het groote werk behoorend, stuk van Indië overkwam*, waarvoor ook de inhoud pleit, naardien het *Oettara Kandâ* de geschiedenis van de familie van Rama na diens dood beschrijft. Wij besluiten dus, dat *in Indië, ten tijde der mededeeling des Râmâjana naar Java, het Oettara Kandâ nog niet met dit werk vereenigd was*. Eveneens vinden wij de lange verhalen van het *Bâla Kandâ*, de geschiedenis van Rama als kind, waar hem de huispriester Wasista geschiedenissen uit den voortijd mededeelt, in het Javaansch-Balineesche *Râmâjana* niet weder. Deze geschiedenissen, gedeeltelijk zeer fraai als die der *Sagariden* en de *nederkomst der rivier-godin Gangâ op de aarde* (zie A. W. von Schlegel's Indische Bibliotheek), zijn episoden, die niet tot de geschiedenis van Rama behooren; echter hebben zij zoo veel aanlokkelijks, voornamelijk voor een volk, als Javanen en Balinezen, dat alle vertelsels als het ware verslindt, dat de afwezigheid van deze verhalen in het Javaansch-Balineesch-*Râmâjana* zeer bevreemdt. Wij verklaren de afwezigheid van die vertelsels, even als de afscheiding des *Oettarakandâ* van het *Râmâjana*; in den tijd dat het *Râmâjana* naar *Java* kwam, was het in *Indië* zelve nog niet zoo volumineus geworden, als thans, en behelsde alleen de geschiedenis van Rama. In het *Mahâbhârata* is al lang, uit inhoud en vorm van verscheidene stukken, door de Europesche geleerden opgemaakt geworden, dat wij in dit werk, zoo als het thans bestaat, een conglomeraat van Indische mythen voor ons hebben, die gedeeltelijk eerst in laten tijd door interpolatie ingeslopen zijn. Hetzelfde schijnt het geval met het *Râmâjana* te zijn, hoewel hier de interpolatiën niet zoo herhaaldelijk en door het geheele werk heen verschijnen. Voor de naauwkeurig doorgevoerde vergelijking van het Indische *Râmâjana* met het Balinesche, ontbreekt mij thans eene uitgaaf

van het Indische. Op *Java* is tot nu toe alleen eene Javaansche bearbeiding van het Kawiwerk, de *Romo*, bekend gemaakt; deze staat in taal en stijl ver achter bij het Balineesche Kawiwerk, en wordt door de Balinezen als eene verbastering beschouwd. Waarschijnlijk is de *Romo* eerst in den Mohamedaanschen tijd vervaardigd, en wel, toen men, nadat de godsdienstijver meer gekoeld was, zich de oude fraaije litteratuur herinnerde, doch de kennis van het Kawi al verloren had.

Ik had een goed manuscript van het *Rámájana* ter leen van den voornaamsten en geleerdsten priester in *Badong*, den *Padanda Made* Alang Katjeng in *Taman Intaran*. Het houdt het volledige *Rámájana* op 210 lontar-bladeren in, en is zeer netjes en met naauwkeurig gebruik der ongewone teekens en inachtneming der euphonische wetten geschreven. Aan dit manuscript ontbrak het laatste blad met het onderschrift; het is dus niet te bepalen, hoe oud het is. Men heeft voor mij het kleine ontbrekende gedeelte van den tekst uit een ander manuscript overgeschreven. Dit andere manuscript is geschreven in het jaar (van *Saka*) 1693, beantwoordende aan het jaar van Christus 1771; en wel op *Bali* in *Bandharapoera* (de Sanskritische naam voor *Badong*). *Badong* beteekent èn het kleine koningrijk van dien naam, èn de nabij elkander gelegen plaatsen der heerschers van *Badong*. *Bandharapoera* zou te vertalen zijn »de stad der verbinding" of »de verbonden paleizen der vorsten," naardien *poera* èn *stad* èn *vorstenpaleis* beteekent. Het Balineesch woord *badong* zelf heeft ook die beteekenis. Het is geschreven met *alpasástra* (kleine letters); hierbij zoude men kunnen denken aan *groote (Kawi* of *Sanskrit) letters*. De gewone Balinesche letters zijn inderdaad *klein (alpa)* te noemen in vergelijking met de oude op *Java* zich nog bevindende geschriften. Echter vindt men op *Bali* volstrekt geene andere letters, dan het gewoon nieuw currentschrift, en zelfs de geleerde priesters hebben iedere herinnering van oudere letters verloren. Inscriptiën op steen [zeide ik reeds] zijn er niet aanwezig, en de Sanskritletters, die ik vertoonde, waren aan hen volkomen onbekend. Wij hebben dus onder *alpasástra* niets anders te verstaan, dan dat de schrijver uit ootmoed zegt, dat hij die *onvolmaakte* letters bezigt, omdat zijn gebrek aan grootere kunde hem verhindert beter en rigtiger te schrijven.

De laatste woorden houden eene aanroeping aan de godheid in, en bevinden zich met eenige afwijkingen aan het einde van verscheidene manuscripten; zij zijn zuiver Sanscrit en beantwoorden aan de aanroepingen in het begin van Sanskritwerken: *Siddir astoe, tatastoe, ong Saraswatie namah, ong t'moeng Ganapataje namah, ong sri Goeroebhjo namah;* »moge dit voleinding zijn, dit moge zóó zijn (?): *Ong* vereering aan Saraswati, *Ong* vereering aan Ganapati, *Ong* aan de *goeroe's*-vereering!" Het woord *t'moeng* is niet duidelijk en geen Sanskrit. De inroeping van *tat-astoe*, (moge dit zijn), schijnt ook overvloedig; wilde men het verklaren door *tatha-astoe* (dan moge zijn), dan wordt de zin niet beter; *Saraswati* is de godin der letteren, de echtgenoote van Brahma; in ieder Balineesch jaar heeft zij een feest, waarbij de gezamenlijke manuscripten uitgebragt en in den tempel gewijd worden. *Ganapati* of *Ganèsa*, de zoon van Siva en Parvati, is de god der kunsten en der slimheid, de Indische *Mercurius;* zijne slimheid wordt afgesmeekt èn in *Indië* èn op *Bali*, om de hinderpalen, die zich bij de vervaardiging van een belangrijk werk mogten in den weg stellen, te overwinnen. De *goeroe's* zijn op aarde de ouders en de geestelijke leeraars; hier moet men echter

de *hemelsche goeroe's*, de *Pitara's* of »schimmen van de overledenen der familie" verstaan, die eenen dagelijkschen cultus ontvangen.

Het *Rámájana* is verdeeld in 25 *Sarga's* of kapittels. Het begint daarmede, dat de god Wisjnoe zich verlichamelijkt in de familie des konings Dasarata van *Ajodja* (tegenwoordig *Oude*); hij wordt de zoon van Dasarata bij zijne vrouw Kosalja (Skt. Kausalja); zijne half-broeders zijn Barata van *Kekaji* en Laksmana van *Sumitra*. Zijn leeraar is de Moeni Wasista, die hem vooral in den *Danoerveda* »het wapenhandwerk" onderwijst. Al zeer jong bevrijdt hij de kluizenarij des vromen konings Wisvamitra, des *radjarsi*, koninklijken *Resi*, (uit de *Radjarsis* op *Bali*, zijne navolgers,) die de hulp van den vermaarden vorsten-zoon, - dien hij als eene *incarnatie* van Wisjnoe herkent, - inroept, van de *Raksasa's*, die dezelve bedoorlogen, en spant den boog van Parasoe Rama. Daarop gaat het verhaal over tot zijn huwelijk met de schoone Sita en de intriguen van zijne stief-moeder Kekaji, die haren zoon op den troon tracht te brengen. Vrijwillig begeeft hij zich daarop eerst in eene kluizenarij, daarop in het bosch *Dandaka*, gevolgd van Sita en Laksmana. Laksmana verminkt de *Raksasin* Soerpanaka, die hem om zijne liefde smeekt, en daardoor ontstaat de haat van Rawana, den vorst van *Langka (Ceijlon)* en broeder van Soerpanaka, tegen Rama en zijne gezellen. Rawana schaakt de schoone Sita, en Rama zoekt haar te vergeefs. Hij sluit een verbond met den apen-koning Sugriva, en diens zoon den vluggen Hanoeman. Hanoeman vindt de schuilplaats, waar Rawana de Sita geborgen had, en nu begint de oorlog van Rama met zijne apenkrijgers tegen de *Raksasa's* van Lengkaporra. Een groot gedeelte van het werk is opgevuld met onderwijzende gesprekken tusschen de apen-vorsten en Rama, en tusschen de verwanten, vooral Wibisana, den oom van Rawana en laatstgenoemden. Eindelijk wordt Rawana gedood, doordien hem Rama met zijn bovennatuurlijk wapen *tjakra* zijne 10 hoofden afschiet. Sita wordt door Agni (den god des vuurs) gereinigd, en verdwijnt in de moederaarde. Rama wordt koning van *Ajodja*, en vertrekt in lateren leeftijd naar de boschkluizenarijen, waar hij sterft.

Het *Rámájana* en de *Parva's* zijn voor de Balinezen eene soort van vorstenspiegel. Het *adat* der vorsten en der tweede en derde kaste, is in deze voor hen heilige werken vervat, terwijl de *Veda's* en andere geheimschriften den rigtsnoer voor de Brahmanen opleveren. Naar de Epische werken zullen de vorsten en voornaamsten van *Bali* hun leven regelen, en zoo lang zij zóó handelen, zal er vrede en rust in het land heerschen en vermeerderen. Maar in den tegenwoordigen tijd verwijt men aan vele vorsten, dat zij onverschillig zijn ten aanzien van die heilige voorschriften, en dat daarom het geluk en welzijn van *Bali* vermindert.

Een regtschapen vorst vergelijkt, alvorens het minste te verrigten, eerst de handelwijze van de oude Xatrijas en halfgoden, zoo als zij in de oude heilige litteratuur beschreven is; het gedrag dier oude helden is gestadig in het geheugen der tegenwoordige vorsten, om, waar zij zich ook ophouden, volgens het heilige voorbeeld hunne handelingen te kunnen regelen.

Een koning zal de eigenschappen hebben der 8 goden der punten van het kompas, te weten: Indra, Jama, Soerja, Tjandra, Anila, Koevera, Baroena, Agni, [volgens *Ramaj.* lontarbl. 181.]

Oettarakanda. Dit is, zoo als wij gezien hebben, de laatste (7de) afdeeling van

het Indische *Râmâjana*. De schrijver is evencens Balmiki (Walmiki). Tot nu toe heb ik het nog niet in handen gekregen; echter is het de geschiedenis van Rama's broeders, en behelst ook verhalen, die geheel en al met Rama's familie niets te doen hebben. Een nieuwer Kawi-werk, dat zijn onderwerp uit het *Oettarakanda* ontleent, is het *Ardjoena-Widjaja*, waarvan later. *Kanda*, (vgl. het *Kanda* bij Raffles I. pag. 373 volgg.) *afdeeling* in *Indië*, wordt op *Bali* even als *Parva* voor alle heilige geschriften gebruikt; echter zijn deze Kawi-werken, wier namen *Kanda* en *Parva* zijn, voornamelijk voor de vorsten en voornamen der 2de en 3de kaste op *Bali* bestemd, terwijl de werken in *Sloka's* geschreven, voor de *Pandita's* en *Brahmanen* heilig zijn. Het *Râmâjana* en de *Parva's* (der *Mahâbhârata*) zijn nog niet lang aan het geheele volk bekend, zij waren een geheim der priesters en vorsten, en houden voor laatstgenoemden de regeling voor hun bestuur en voor iedere verrigting gedurende hun aardsch leven in. Bij iedere gebeurtenis en bij iedere onderneming zullen zich de voornamen van *Bali* naar de voorschriften, in die werken vervat, gedragen. Eene minachting of nalatigheid in de opvolging dier heilige geschriften zou ongeluk over vorsten en volk brengen, en het geheele welzijn van het land is onoplosbaar met de opvolging van die heilige werken verbonden.

Parva's (des Mahâbhârata). Het tweede groote Indische epos is het *Mahabharata*, vervaardigd door den *Moeni Wjâsa* (Bal. *Bjasa*). De naam *Mahabharata* is op *Bali* niet bekend, wel echter zijne 18 *afdeelingen* of *Parva's*. De namen van deze 18 zijn rigtig; en 6 geheel, 2 gedeeltelijk voorhanden. Dat de naam *Mahâbhârata* niet bekend is, schijnt aan te duiden, *dat dit werk ten tijde van den overgang van Indië naar Java nog niet dezen naam, en wel in het geheel geenen algemeenen naam voerde*, maar dat echter zijne afdeelingen reeds als heilige geschriften beschouwd werden. De naam *Mahabharata* is dan ook maar op een klein gedeelte van het geheele werk toepasselijk, daar de oorlog der *Bharater*, dat is der *Pandawas* en *Koeroes* maar 20000 *Sloka's* bevat, terwijl het geheele werk meer dan 100000 inhoudt. De rest bestaat uit ingevlochten vertelsels van verschillenden aard, die, zoodra de gelegenheid het toelaat, er los ingevoegd of achtergezet zijn. Hoeveel de Balinesche *Parva's* van de Indische gehouden hebben, kan ik, zonder in 't bezit van het Ind. *Mahabharata* te zijn, niet bepalen; echter zijn de stukken, die zij bezitten, in groot aanzien en wel getrouw overgenomen. Zij hebben:

1) Adiparva
2) Wirataparva
3) Bismaparva
4) Moesalaparva
5) Prastanikaparva,
6) Swarga-Rawanaparva, en gedeelten van
7) Oedjoga Parva en
8) Asrama-wasaparva.

De namen der overige tien geven zij, als volgt:

9) Saba-Parva,
10) Aranjaka-Parva,
11) Drona-Parva,
12) Karna-Parva,
13) Salja-Parva,
14) Gadâ-Parva,
15) Swatama-Parva,
16) Soptika-Parva,
17) Stripalapa-Parva,
18) Asvamedajadjnja-Parva (1).

(1) Dit zijn voornamelijk de werken, wier afwezigheid de Brahmanen, die met Crawfurd spraken, betreurden. Zij hebben mij verzocht om ze hun mede te deelen, wat ik, zoover mijne stukken reikten, gedaan heb;

Hierbij noemden zij nog op het *Santika-parva*, hoewel zij uitdrukkelijk zeggen, dat er maar 18 *Parva's* bestaan; het kan dan wel niets anders dan een andere naam voor een der opgetelde 18 *Parva's* zijn. — Vjasa, de schrijver, van wien wij al bij het *Brahmândapoerana* gesproken hebben, is de zoon van Parâsara, de kleinzoon van Sakri, welke de zoon van Wasista, den huispriester in *Ajodja*, leeraar van Rama, en veronderstelde stamvader van een der aanzienlijkste Brahmanen-afdeelingen is. Deze familie was bijna uitgedelgd, doordien Sakri, de zoon van Vasista, door een *Raksasa* verslonden werd. Vasista was gereed zichzelven door verbranding te offeren en werd daarin verhinderd, toen hij zijnen kleinzoon, die naderhand Parasara genoemd werd, nog in het moederlijf de *Veda's* hoorde mompelen. Toen besloot hij voor het onderwijs van het kind zijn leven te sparen. Hij verrigtte daarop zijne huiselijke godsdienst, en onder het *Veda*-mompelen ontstond er een vuur, waarin al de *Raksasas* door eene onweêrstaanbare kracht neêrgetrokken en verdelgd werden. Dit laatste onderwerp is gebruikt voor eene schilderij in den Privaat-tempel van *radja* Kassiman op *Goenong-Rata*, waar wij den heiligen Wasista zijne godsdienst op de nog thans bij de *Pandita's* gebruikelijke wijze zien verrigten, en scharen van *Raksasas* door de kracht zijner woorden in het van zelf ontstane vuur storten.

De Balineezen geven op, dat de familie van Wasista in *Baratawara* (de oudste heilige naam van het Brahmanisch *Indië*, dat echter maar een gedeelte van het *Ganges*-dal tusschen *Ganga* en *Jamoena* bevatte), woonde. Vjasa, de schrijver, wordt ook Hempoe of Mpoe Jogiswara genoemd. Deze naam komt dikwijls voor, en beteekent zelfs de hoogste godheid Siva. Dit verklaart zich echter daardoor, dat een van de wereld afgetrokken heilige of *Padanda* één wordt met de godheid, en zelf Siva genaamd wordt. In zeker opzigt is de godheid zelf vervaardiger van alle heilige werken, daar zij in den vervaardiger overgaande uit hem spreekt en werkt.

Het *Bismaparva* bevat 102 lontar-bladeren. Het *Adiparva* heeft nagenoeg denzelfden omvang. Het *Prastanikaparva*, dat ik zag, had maar 16 lontar-bladeren, doch was niet volledig. De namen zijn allen Indisch met uitzondering van *Swatamaparva*, wat verbasterd schijnt uit *Asvatthamaparva*, van een' held des *Mahâbhârata* genaamd, zoon van Drona. *Stripalapaparva* heet in 't Sanskrit alleen *Striparva; palapa* schijnt op Polynesische wijze gevormd te zijn uit *alapa* (aanspraak). De taal van de *Parva's* is, eveneens als van het *Râmâjana*, zuiver Kawi, en wel moeijelijker te verstaan dan de andere aanzienlijke Kawi-werken. Buitendien hebben wij een *Kapiparva*, dat de geschiedenis van Sugriva, Hanoeman en hunne voorouders in de apen-dynastie bevat. Nog bestaat het *Tjantaka* of *Ketaka-Parva*; dit is een soort van Woordenboek, waar al de synonymen bij elkander gevoegd worden op de wijze van de Javaansche *dasanama*; het is vervaardigd door Kavidasi, den volgeling van Vjasa; het begint met de vele namen der goden, en is daarom voor de mythologie zeer gewigtig; het is overigens in proza geschreven, en, eveneens als het *Kawi-parva*, van de 18 heilige *Parva's* uitdrukkelijk gescheiden. Nog is mij een *Agasti-* (of *Anggasti*) *Parva* bekend geworden, waarin de heilige *Agasti* (de ster *Canopus*, en de voerder of leidster van

---

beloovende hun ook het groote overigblijvende gedeelte te bezorgen. De Indische boeken zelven zijn van geen nut voor hen, wijl zij het schrift niet kennen; ik moest ze dus woord voor woord aan hen dicteren.

RAMA op zijnen veldtogt tegen het zuiden van *Indië)* aan zijnen zoon DARDASJA onderwijs geeft; ook dit werk moet niet met de *Parva's* van het *Mahâbhârata* verwisseld worden.

Tot de oude Indische litteratuur behooren verder de wetboeken, vooral dat van MANOE. Daaruit zijn ook de Balinesche wetboeken geput, dóch zij zijn noch in Sloka's noch in Kawi vervat, en wij zullen ze dus na de Kawi-litteratuur behandelen. Het oorspronkelijk wetboek van MANOE, *Mânawadarma-sâstra* is noch onder dezen naam, noch onder dien van *Menawa-sâstra*, [gelijk het volgens RAFFLES (I. 391) op *Bali* zoude heeten], bekend; wel echter wordt PRABOE MANOE als grondlegger der wet opgegeven, en de Indische oorsprong der Balinesche wetten 'en wetboeken is dus zeker. Vooral wordt het *Poerwâdigama* of *Siwa-Sâsana* gezegd van MANOE af te stammen. (Zie later).

Gewone Kawi-litteratuur.

1. *Bârata-Joedda.* Aan de *Parva's* sluit zich volgens den inhoud het *Bârata-Joedda.* Dit werd langen tijd als de eenige bearbeiding van het Indische *Mahâbhârata* op onze eilanden aangezien. Maar wij hebben nu op *Bali* de oorspronkelijke stukken van dat epos wedergevonden. Het *Bârata-Joedda* is vervaardigd naar 4 van de *Parva's*, te weten naar het *Bisma-*, *Drona-*, *Karna-* en *Salja-Parva;* de schrijver is HEMPOE (of M'POE) S'DAU, die in den tijd van *Sri Padoeka Batâra* DJAJABAJA, vorst van *Kediri*, leefde, en op bevel van hem schreef; met de vervaardiging van dit werk bedoelde de vorst een *kadigdjajan*, eene *wereldoverwinning.* Hierin vertoont zich ook een Indisch denkbeeld: door 't verrigten van groote offeranden, door groote werken van bouwkunst en door werken van litteratuur wordt niet alleen de uitvoerende vorst vermaard, maar hij verkrijgt ook buitengewone magt, en is daardoor in staat het heel-al aan zijn wil te onderwerpen. Zulk een doel had ook de groote offerande des vorsten van *Lombok* (in September 1846), die, daar hij niet overal als regtmatige vorst erkend is, door offeranden en talrijke almoezen, én zijne koninklijke regten dacht te beweren én zich tot oorlogsondernemingen bekwaam te maken. De tijd der vervaardiging van het manuscript, dat ik gebruikt heb, is het jaar van *Saka* 1724 (gelijkstaande aan 1802 n. Chr.). Naar het uiterlijk voorkomen zou ik het mscr. voor veel ouder gehouden hebben; in 46 jaren zijn de lontarbladeren al zeer verminkt, en het is dus wel zeker, wat ook van Indische manuscripten gezegd wordt, dat zij niet ouder dan 100 jaren kunnen worden. Dit zal ook eene van de redenen zijn, dat op *Java* in zoo korten tijd bijna de geheele oude litteratuur verloren geraakt is, dewijl men, toen de lust tot de oude litteratuur opgewekt was, nagenoeg geene oude manuscripten meer vinden kon. In *Bali* kan men evenëens niet op zeer oude manuscripten hopen, maar diegenen, die in de priester-familiën bewaard en overgeschreven worden, kunnen bijna als origineel beschouwd worden, daar in die familiën de kennis van taal en godsdienst met de stiptste naauwkeurigheid bewaard wordt. Enkele fouten zijn natuurlijk ook hier mogelijk.

De plaats der vervaardiging van het manuscript is *Swetjtja-nagara*, ook *nagara Sukawati* genaamd, liggende in het rijk *Gianjar.* Wij hebben al boven gezien, dat *Badong* ook een Sanskrit-naam *(Bandanapoera)* heeft; hetzelfde is het geval met alle voorname plaatsen op *Bali;* onze plaats heeft zelfs twee bijna gelijkluidende Skt.-namen. *Sukawati*

is de *vergenoegen-rijke stad*, — *Swetjtja-nagara*, *(de stad des welbevindens)*. Wij zien hier weder, hoe zeer het Indische élément en daarmede de Indische taal in *Bali* ingedrongen is. Echter hebben al die plaatsen voor de gewone bevolking ook Polynesische namen, — de Sanskritische zijn dikwijls alleen aan vorsten en priesters bekend.

De naam *Bárata-Joedda* werd vroeger vertaald *boete-strijd*, en gewoonlijk geschreven *Bráta-Joedda*; *brata* (Ind. *vrata*) is »boete," en daar de helden des strijds door boete volmaakt zijn, had die verklaring den schijn voor zich. Nu vinden wij echter in de manuscripten der priesters van *Bali* altijd *Bárata-Joedda*, met de kapitale *b* (volgens DE GROOT), die aan 't Skt. *bh* beantwoordt, en met het *t'doeng* (of *taroeng*) daarachter, dat de lange *á* aanduidt; deze naam laat zich dan op geene wijze met *brata*, dat uit *vráta* ontstaan is, in overeenstemming brengen. *Bárata*, zoo als wij geschreven vinden, beteekent echter »*een nakomeling van* BHARATA" (den ouden Indischen Albeheerscher), en wij hebben dus in ons werk den »*strijd der nakomelingen van Bharata.*" Nu zijn èn de *Koeroe's* èn de *Pandawa's* nakomelingen van dien heerscher, en niets kan beter gekozen zijn, dan deze naam voor het onderhavige werk. Deze verklaring is al aangeduid door RAFFLES, maar de redenen, die haar onomstootbaar maken, hebben wij eerst uit de goede Balinesche manuscripten leeren kennen.

Het onderschrift komt veel overeen met dat van het *Rámájana*, en is Skt.: *Ong sri dewjehjo namah, ong t'moeng Ganapataje namah, ong siddir astoe, tat-astoe hastoe, ong dirgajoer astoe. Ong* vereering aan de gelukkige goden; *Ong* vereering aan GANAPATI; *Ong* moge 't volcindiging zijn, dit moge zijn; *Ong* lang leven moge zijn! — *Dewjehjo* moet *dewbjo* zijn. Wie echter die goden zijn, is niet duidelijk; SARASWATI en GANESA kunnen het niet zijn, daar de laatste nog bijzonder aangeroepen wordt; *tat-astoe* is hier nog versterkt door bijvoeging van een ander *astoe*; het woord *t'moeng* bevindt zich ook hier voor *Ganapati*. *Dirgajoer*, »lange leeftijd," is iets waarom de Indiërs en Balinezen altijd de godheid smeeken, en voornamelijk ook de vervaardigers van werken der litteratuur. Degenen, die met het Skt. bekend zijn, behoef ik niet opmerkzaam te maken op de hier en aan het einde van het *Rámájana* voorkomende verbogen Skt.-vormen, en op de rigtige inachtneming der moeijelijke euphonische wetten dier taal. — Het *Bárata Joedda* is hier vooraangesteld bij de optelling der Kawiwerken van minder heilig karakter, wijl de inhoud zich onmiddellijk aan de heilige *Parva's* sluit. « Het wordt echter voor minder geacht en jonger dan eenige andere Kawiwerken, b. v. de *Wiwaha*. De taal is dan ook niet zeer zuiver Kawi, en meer vermengd met de gewone *bhása*.

2. *Wiwaha*. Het is bekend uit de Javaansche Paraphrase van GERICKE, in het 20ste Deel der »*Verh. van het Bat. Gen.*" uitgegeven. De inhoud en de rangschikking des verhaals in het *Kawi-Wiwaha* is dezelfde als in de vertaalde Paraphrase. De taal is een zeer zuiver en schoon Kawi; ook is het niet in de Javaansche zangwijzen, maar in de uit *Indië* afstammende, (later op te tellen), *Metra* vervat. De vervaardiger is M'POR KANWA, niet KANNO, zoo als de Jav. *Wiwaha* heeft, welk woord door de gewone Javaansche verbastering van *wa* tot *o* ontstaan is. KANWA is de naam van een' Indischen *Moeni* of heiligen. Onze KANWA is echter zeker wel een Javaan, misschien van Indische afkomst, geweest; hij leefde ook in *Kediri* onder AJER LANGGIA, den voorvader van DJAJABAJA.

Hempoe S'dah en Hempoe Kanwa schijnen tot de Sivaïtische godsdienst behoord te hebben. Men vindt hier weinig of geene sporen van het *Boeddhisme* in de *Bárata-Joedda* en *Wiscaba*.

3. *Smara dahana*, de verbranding van Smara (den god der liefde); eene bekende Indische mythe. De god Siva wordt in zijne boetedoeningen door Smara (of Kâma) gestoord, dat is te zeggen, door verliefd te worden verliest hij de vrucht zijner boete. Vertoornd daarover verbrandt hij den god der liefde met een vuur, dat uit zijn ligchaam voortkomt. De liefde-god heet dan ook Anangga, (de ligchaamlooze) dewijl zijn ligchaam door Siva verbrand is. Ook dit werk is uit den tijd van Ajer Langgia, vorst van *Kediri*. De vervaardiger heet M'poe Darmadja, zoon van *vadja* Koesoema, den vervaardiger van het *Rámájana Kawi*.

4. *Soemána Santaka* houdt een gedeelte des Indischen *Raghuvansa* (1) in. Raghu, de voorvader van Rama, teelt de *Adia*; deze heeft hare eigene keus van een echtgenoot naar de Indische vorstenwijze *(Swajamwara*, ook op *Bali* genoemd). Haar echtgenoot Devindoe overleed, en zij baarde den Dasarata, vader van Rama. Ook dit werk is in *Kediri* of *Daha* onder Ajer Langgia vervaardigd; de schrijver is M'poe Monagoena, (De naam beteekent »*wiens uitstekende eigenschap het zwijgen* (mauna) *is*)." — De vervaardigers van de drie laatste werken hebben Sanskritische namen, en behooren tot de Sivaïtische secte; de Boeddhistische schrijvers hebben namen in de taal des lands, en hierin vertoont zich ook op *Java* het karakteristieke dier godsdienst, die voornamelijk door toegeven aan, en aannemen van den landaard der menigvuldige en zoo zeer verschillende landen, waarheen zij zich verspreid heeft, ingang gevonden heeft; terwijl wij het stijf aan de oude overlevering zich hechtende Brahmanisme, dat al wat vreemd is, veracht, buiten *Indië* alleen op *Java* en *Bali* en misschien in gedeelten van *Sumatra* en *Celebes* zien.

Alle drie genoemde werken zijn van bijzonder goeden stijl en zeer geëerd, voornamelijk ook wel, dewijl zij van *Sivaïtische* vervaardigers zijn.

5. *Bomakawya*, het gedicht van Boma (of Bhâoema) (2) »de zoon der aarde;" hij is geteeld door Wisjnoe bij Pretiwi (de aarde), en heeft als zoon der aarde daemonische gestalte en inborst. Hij is een *Danawa* (dat is: gelijk aan de Grieksche Giganten en Titanen). Hij heeft oorlog gevoerd tegen Indra, den god des (beneden-) hemels, en de zegepraal over hem behaald. (Indra is evenees van Rawana, den reuzenkoning van *Ceijlon* overwonnen, en zijne magt verschijnt overal als eene secondaire, waartegen de booze geesten bestand zijn. Een van de hoogere goden (Wisjnoe of Siva) moet dan zijne vijanden nederwerpen, om de rust en orde op de aarde te herstellen. Hier is het *sang* Kresna, de bekende (achtste) incarnatie van Wisjnoe, die den Boma doodt, en den Indra uit zijnen nood bevrijdt. Boma wordt gedood, terwijl hij van de aarde, die hem altijd weder kracht geeft, opgeligt wordt. De vervaardiger is M'poe Bradah Boma, dat is »een *Bauddha*, een *Boeddhist*," en schreef in den tijd van koning Djajabaja van *Kediri*. Onder dezen koning schijnt het eerst het Boeddhisme

(1) Het Indische *Raghuvansa* is uitgegeven in *Calcutta*, en door Stenzler in *London*.
(2) *Boema Kalantaka* bij Raffles; de naam *Anraka Soera* is mij nog niet op *Bali* bekend geworden. (Raffles I, pag. 388).

in *Kediri* (het grootste rijk van *Java*, dat vóór *Madjapahit* bestond) ingang gevonden te hebben.

6. *Ardjoena-Widjaja*, („ARDJOENA's zegepraal") is vervaardigd volgens het *Oettarakanda* in dier voege als het *Bârata-Joedda* naâr de vier bovengenoemde *Parva's*. Het houdt den strijd van ARDJOENA met en zijne overwinning van RAWANA in. RAWANA wordt hier gebonden, maar nog niet gedood, wijl zijn tijd nog niet gekomen was. Hij zou door RAMA verdelgd worden. Of hier aan eene expeditie der Brahmanische Hindoes tegen het zuiden van *Indië* en *Ceijlon*, voorafgaande aan die van RAMA, (die als personificatie der overwinning dier gewesten beschouwd wordt), gedacht kan worden, moeten nadere onderzoekingen leeren. De vervaardiger is M'POR TANTOELAR BODA, ook een Boeddhist in *Kediri* onder DJAJABAJA.

7. *Soeta Soma*. De *ratoe* DETIA (= DANAWA, *Daemon*). PORBOESADA had alle koningen van *Bâratawarsa* gevangen genomen en den *ratoe* DARMA overwonnen. Hij wordt overwonnen door SORTASOMA en zijn aanverwant PRABOE MAKETOE. Het houdt vele episoden in, ook de geschiedenis van RAMA. Het onderwerp zal genomen zijn uit de *Ketaka-Parva* (zie boven), hoewel het naar den aard van dat werk niet daarin te verwachten is. De vervaardiger is dezelfde als die der *Ardjoena-Widjaja*, de Boeddhist M'POR TANTOELAR van *Kediri*. Uit den tijd van DJAJABAJA, of ten minste van de opvolgers van den vorst van *Ajer Langgia*, hebben wij dus bearbeidingen van oudere werken; het schijnt, dat toen al de oudere Kawitaal, wat moeijelijk te verstaan werd, en dat men daarom de geliefkoosde voorwerpen der littera tuur in eene meer verstaanbare taal overbragt. De invloed van de Boeddhisten op deze vernieuwing is wel niet te ontkennen.

8. *Harivangsa*. Dit is ook een Indisch gedicht, dat gewoonlijk bij het *Mâhâbharata* gevoegd wordt, (het Indische is uitgegeven door LANGLOIS in *Parijs* en verkrijgbaar in *Calcutta*); ook dit stuk biedt weder een punt van vergelijking tusschen *Indië* en *Java*, het Kawi en Sanskrit, aan. De inhoud wordt door de priesters opgegeven te zijn: de verhouding van KRESNA tegenover ROEKMINI (zijn vrouw), en de beoorloging van de twee vorsten DJARASANDA, CANSA's schoonvader, vorst van *Magada*, en TJEDI of *Sisoepala*. Dit werk is in *Madjapahit* (1) vervaardigd, dus van lateren oorsprong dan de voorafgaande; de vervaardiger is M'POR PENORLOR BODA, ook een Boeddhist. De koning van *Madjapahit* van dien tijd heet BRAJANG WIKASING SOEKA, vader van BRA WIDJAJA (BROWIDJOJO) die volgens de Javaansche berigten de laatste (Hindoesche) vorst van *Madjapahit* was.

Dit zijn de voornaamste werken der Kawi-litteratuur, zoo ver ik thans met haar bekend ben. Hiermede is echter de Balinesche litteratuur lang niet uitgeput. Wij hebben eerstelijk nog de *wetboeken* in proza geschreven; verder de *Tootoer's* of „leerende schriften," waarover, daar zij grootendeels geheimschriften zijn, zich nog niets laat bepalen. Verder de *Babad's* of historisch-genealogische werken, gedeeltelijk in *Kidoeng*, d. i. de nieuwere (Javaansche) maat vervaardigd, gedeeltelijk in proza. Verder rein Polynesische mythen; vooral

(1) *Madjapahit* is de woordelijke vertaling van 't Skt. *Wilvatikta* (verbasterd *Wilatikta*, Oes. *Djawa*), de bittere *vilwa* (aegle marmelos); dit is dan wel geene verdichte vrucht, en de naam *Madjapahit* geen onzin, zoo als men het vroeger beschouwd heeft. (Zie RAFFLES).

van *Pandji*, die ook *Kidoeng* zijn. Dan bestaan er voornamelijk kleine opstellen over de zielsverhuizing, over erotische onderwerpen enz., en eindelijk is de Balinesche Kalender een uiterst belangrijk werk.

Babad of historische opstellen (1).

1. KENHANGROK. Hij is een zoon van BRAHMA, en de stamvader der vorsten van *Kediri*, *Madjapahit* en *Bali*. In welken tijd wij hem te zoeken hebben, is nog onzeker. Zijn zetel was in de kampong *N'dok*, wier ligging op *Bali* niet bekend is, echter verondersteld wordt in *Bâratawarsa* te zijn. Het is in proza geschreven en bevat 40 of meer lontarbladeren; het begin alleen is in mijn bezit, en heeft slechts 17 bladeren. Zijne moeder wordt KENHENDOK genoemd; de god BRAHMA ontmoette haar, omtrent op de wijze als de Griekse ZEUS zijne vele liefjes te winnen wist, terwijl zij als getrouwde vrouw zich in het veld vermaakte.

2. *Rangga Lawe*. SIVA-BODDHA (N.B.), vorst van *Toemapêl*, wordt wegens slechte regering aangetast door den vorst van *Daha* of *Kediri*, en het rijk *Toemapêl* vernield. De voornaamste minister van *Kediri* is RANGGA LAWE; deze wordt in lateren tijd oncens met zijnen vorst en eindelijk overwonnen en gedood. Het werk bevat eene uitvoerige beschrijving van het hof van *Kediri*, en de positiën der rijksgrooten, en kan als een monster dienen, hoe de oude koningrijken op *Java* ingerigt waren. Voornamelijk beweert men op *Bali*, dat het hof van *Madjapahit* geheel in dien trant was, en dat al de hofcharges van *Kediri* ook naar *Madjapahit* overgegaan zijn. Om deze reden zou het te wenschen zijn, om dit werk (tekst en vertaling), benevens de noodige aanteekeningen in druk te doen verschijnen; het kan echter alleen op *Bali* met nut uitgewerkt worden. Het manuscript in mijn bezit bevat 67 lontar-bladeren, ieder van 4 regels op de voor- en rugzijde voorzien en net geschreven. Het is in *Garogo* (*Glogor*) in *Badong* geschreven op den dag *Sanestjara kaliwon Landep*, in de maand *Kasa*, op den 13^den^ dag der wassende maan, in *rah* 9, *tènggèk* 6, beantwoordende aan het jaar na CH. 1847, op Zaturdag den 26sten Junij. In het begin is een metrum van 32 lettergrepen op ieder regel, en de stanza als gewoonlijk van 4 regels.

3. *Oesana Djawa* »de oude instellingen uit *Java*," een werk, dat de onderwerping van *Bali* door de Javanen van *Madjapahit* en de vestiging des *Deva Agoeng* in *Gelgel*, benevens de verdeeling des lands onder de hofgrooten inhoudt. Een manuscript daarvan had 29 lontar-bladeren en was afkomstig, naar men mij zeide, van *Pasoeroeang*; echter is het waarschijnlijk van *Bali* naar die plaats gekomen, en schijnt op *Java* weinig of niet bekend te zijn. Het is in proza geschreven. Dit werk geeft eene openbare voorliefde voor ARJA DAMAR en diens familie te kennen, terwijl het den PATIH GADJA MADDA, den grondlegger van *Mengoei* en stamvader der magtige KARANG-ASEM's familie, bijna met stilzwijgen voorbij gaat. Dit

(1) De naam *Babad* vindt men ook op *Java*, (Zie RAFFLES, litterature I. 393), en bevat ook volgens hem alle historische werken en nieuwe kronijken. RAFFLES schrijft *Babat*; op *Bali* heb ik het woord *Babad* geschreven gevonden.

schijnt hieruit te verklaren te zijn, dat het oorspronkelijk door een' volgeling van het huis van Arja Damar geschreven is. Het manuscript was volgens het onderschrift geschreven in *Galogor* bij *Pam'tjoettan* (in *Badong*), op den dag *Rediti Pahing* (zondag), in de week *Doengoelan*, in de maand *Kanam* (de zesde), op den *dertienden dag der zwarte helft*, in het jaar 1 *(rah)* van de *tënggëk* (1) 6. Dit zoude het jaar 31 zijn, als wij de achttiende eeuw aannemen, zouden wij hebben 1751 van *Saka*, welk jaar aan 1839 na Chr. beantwoordt.

4. *Oesana Bali*. De inhoud hiervan is bekend uit het *Tijdschrift voor Nederl. Indië*, 9e Jaarg., 3e deel, blz. 245—378. Wij hebben daarin gezegd, dat het een werk is voor het volk alleen bestemd, en in geen aanzien bij de priesters staat. Anders is het met de *Oesana Djawa*, die door alle kasten geëerd wordt, ten minste op *Badong*.

5. *Pamendangan* (2), eene soort van Kronijk uit den nieuwen tijd; het houdt allerlei verwarde geschiedenissen van priesters en vorsten, de verdeeling van *Bali* onder de oorspronkelijke *Poenggawa's* van *Gelgel*, en de stamtafels van vorsten, b. v. van *Karang-Asem*, in. In de verdeeling van de stedehouderschappen onder de *Poenggawa's* wijkt dit werk zeer van de *Oesana Djawa* af, en is de waarde en stijl er van veel geringer dan die van laatstgenoemd werk. Het is ook in proza geschreven. Andere *Babad's* bevinden zich in iedere vorsten-familie; als men het grootste gedeelte er van uit de verschillende Staten vereenigen kon, zouden zij zeker bij naauwkeurige vergelijking veel licht over de geschiedenis van *Bali* verspreiden.

Toetoer's of leerschriften.

Deze verdeelen zich in twee deelen: in geheimschriften der priesters, en in zulke, die ook voor de overige kasten, en voornamelijk voor de tweede en derde, gelden. De eerste zijn uiterst talrijk, maar, daar zij geheim gehouden worden, kunnen wij niets als de namen van een zeker getal opgeven. Zij schijnen, even als de *Veda's*, in Sloka's geschreven te zijn. De mij opgegeven namen zijn deze:

1). *Boewana Sangksepa* (verkorting of zamentrekking der wereld of der menschen).
2). *Boewana Kosa* (de schat der wereld).
3). *Wrehaspati Tatwa* (het *Tatwa*, de waarheid, het *wezen* van Wrehaspati, de ster *Jupiter*, leeraar der goden).
4). *Sárasa Moestjaja* (*sárasa* wordt door *ist, inhoud,* verklaard; het is echter wel *sárasa*, de *lotus* (33 : 7134); *moestjaja* is onduidelijk, maar wordt verklaard door *koempoelan* „ophooping," „verzameling;" dit is een van de werken die Crawfurd opnoemt).
5). *Tatwa Djnjana* (kunde der wezenheid, *essentia*).
6). *Kandampat*.
7). *Sadjotkranti*.

(1) *Tënggëk* is een tijd van *30 jaren*. *Rah* een enkel jaar van dezen tijd. Door de eeuw als bekend te veronderstellen, krijgt men hieruit het jaar van *Saka*.

(2) Uit de *Pamendanga* wordt genomen een spel, dat door *topeng's* (maskers) daargesteld wordt door een' enkelen persoon; het houdt de oudere geschiedenis van *Bali*, namelijk der *Deva Agoengs*, in.

3). *Toetoer Kamoksa* (zie beneden). Onder dezen naam bestaan vele werken; het beduidt »onderwijzing ter zaligheid of ter bevrijding van de zielsverhuizing."

De *andere klasse van Toetoer's*, die ook voor de overige kasten, buiten de Brahmanen, gelden, zijn: b. v.

1). *Rádjaniti* (kloekheid der koningen), en houdt in onderwijzingen voor de politiek en het bestuur van vorsten, en is in vele opzigten zeer overeenkomstig met MACHIAVELLI's principe.

2). *Nitiprája* of *Nitisastra* (overvloed, of leerboek der kloekheid), en is van gelijk karakter als het vorige.

3). *Kamendaka Niti*, (de kloekheidsregelen van den wijzen KAMENDAKA).

4). *Naranatia* (*nara* »man," *natia* »de mimiek").

5). *Ranajadjnja* (het offer des veldslags).

6). *Titi dasa goenita*, dit behoort eigenlijk tot de eerste afdeeling, maar is door PADANDA WAHOE RAWOEH in Kawi veranderd onder den naam van *Nitisara* (inhoud der kloekheid).

Wetboeken.

Deze zijn in proza geschreven; daartoe behooren de meeste Balinesche boeken, die bij CRAWFURD en RAFFLES opgegeven zijn. De opgaven daarover zijn echter verschillend. *Radja* KASIMAN noemt »hen:

1). *Agama*, 2). *Adigama*, 3). *Devagama*, (is wat moeijelijk te verstaan). 4). *Sarasamoesdjaja*, datgene, wat wij pas onder de geheimschriften gevonden hebben.

5). *Doestakalabaja* (de vrees voor den bozen KALA), een wetboek, waarin bijzonder de fouten, van kinderen begaan, gestraft worden.

6). *Swara Djamboe* (de stem van DJAMBOE), dat is »het bevel;" »de wet van *Indië*," *Djamboe-Dwipa*.

7). *Devadanda*, (in eene zeer oude taal), wordt gebruikt, wanneer WISNOE zich op de aarde verlichamelijkt.

8). *Jadjnjasadma* (*Jadjnja* »offer," — *sadma* ? . . .)

De *Pandita* in *Taman Intaram* noemt alleen:

1). *Agama* (1), 2). *Adigama*. De twee wetboeken, die RAFFLES als den grondslag der wet van het gemeene volk opgeeft. RAFFLES noemt het laatste *Degama*.

(1) *Agama* wordt bij WILSON, Skt. Dict. verklaard: »a *Sástra or work on sacred science and of divine origin*." In 't Maleisch en gewoon Balineesch beteekent het *godsdienst*; bij de namen der werken *Agama*, *Adigama*, *Devagama* heeft het openbaar meer de oude Indische bedniding, en bijzonder die van *wetboek*. *Adigama* schijnt ontstaan te zijn uit *Adhi* en *agama*, met weglating der eerste *a* van *agama*, eene onnaauwkeurigheid, die men in de Skt.-woorden in het Kawi meer vindt, b. v. in *Svatamaparva* in plaats van *Asvattamaparva*. De *a* is in Polynesische woorden een euphonisch Voorzetsel, dat men nu ook in de Skt.-woorden wegliet.

3). *Poervadigama* of *Sivasasana*, het vroegere *Adigama*, of »het bevel van SIVA," gelden alleen voor de Brahmanen.

4). *Devagama*, het *agama* der *Deva's*.

5). *Seadjamboe* = *Svaradjamboe*; de beduiding is onzeker; misschien *svara* »stem," »bevel," en *djamboe*, in plaats van *Djamboe Dwipa (Indië)*, dus: *de stem of de wet van Indië*.

Het voornaamste wetboek uit *Indië*, [bij RAFFLES *Mènawa Sástra*, Ind. *Mánawa-Dharma-Sástra*], is bij alle vragen, die ik aan verschillende priesters en voornamen deed, als niet aanwezig opgegeven. Echter weten zij, dat al hunne wetten afkomstig zijn van PRABOE MANOE (den vorst MANOE), die in verschillende wereldouders onder verschillende namen het bestuur der wereld heeft. Alleen in het *Sivasásana*, het wetboek der Brahmanen, heb ik het opgenoemd gevonden onder den naam: *Dharma-sástra-Koetara-Manawdi; ddi* is hier wel echt-Indisch te nemen »en zoo voorts," en te vertalen »*de wetboeken, dat van* KOETARA MANAWA, *en de anderen*." *Koetara* (1) is bij RAFFLES ook opgegeven als »een wetboek," en bij HUMBOLDT niet verklaard. *Koetara* schijnt mij hetzelfde te zijn als *Oettama*, en dit is de naam van den derden in de reeks der *Manoe's*. De overgang van *Oettama* in *Koetara* is wel mogelijk, en gestaafd door eene plaats des *Brâhmandâpoerana*: *Oetara Manoe*, lont. 11. *Oettara* is de vergelijkende trap, *Oettama* de overtreffende, »*de hoogere*" en »*de hoogste.*" De *K* voor *Oetara* zoude ik beschouwen als het Polynesische Voorzetsel, dat door onverstand er aangevoegd is. Tegen deze conjectuur strijdt nu wel, dat de wet in *Indië* van den eersten *Manoe* SLAJAMBHORWA MANOE moet zijn uitgegaan; maar wij hebben verscheidene wetboeken, en deze zijn nog niet eens allen bekend; mogelijk dat het oorspronkelijke Balinesche wetboek van een dier andere Indische af te leiden is, hoewel de inhoud met dat van SLAJAMBHORWA over het algemeen overeenkomt.

Dit *dharmasástra Koetara Mánawa* is nu op *Bali* en wordt geheim gehouden, of het behoort tot de verloren werken, die op *Java* waren, maar niet naar *Bali* overgekomen zijn. Het wordt te gelijk genoemd met de *Sárasa Moestjaja* (2), die wij als een *Toetoer* leeren kennen, verder met de *Kamaudaka*, een *Toetoer* voor de bereiking van voordeelen, of voor klockmoedigheid. Al deze werken zal een kundige Brahmaan naauwkeurig kennen. Ik heb maar met veel moeite het *Sivasásana* in handen gekregen, doch ik kan hopen, op dezelfde wijze ook inzage in de overige wetboeken en in de *Toetoers* te verkrijgen. Het *Sivasásana* werd mij, even als het *Brâhmândapoerana*, onder de voorwaarde geleend, om

---

(1) *Koetara* is volgens WILSON »the post round which the string passes, that works the churning stick." Deze verklaring is hier volstrekt niet toepasselijk.

(2) *Sárasa Moestjaja* zoude men kunnen verklaren door »*de lotus* (*of het meer*) *der edelgeborene.*" doordien men *Moestjaja* beschouwt als verbastering van *Amoestjâjana*, »een edelgeboren man," »een voorname." De *a* viel, volgens de voorbeelden, die wij daarvan hadden, ligt af, of vereenigde zich ook met de sluitende *a* van *Sarasa* tot lange *á*, wat echter niet meer herkend werd. Eene andere verklaring zoude zijn: *de te verbergen lotus*, doordien men *Moestjaja* als verbasterd uit *Moesija* beschouwt. Beide verbasteringen zijn door de dikwerf verschijnende weglating en bijvoeging van lettergrepen en het gebrekkige orgaan voor zulke woorden mogelijk.

het aan niemand van het volk te vertoonen. Bedoeld manuscript van het *Sivasásana* was geschreven op den dag *Mahoeloe Pahing Anggara* (dingsdag), in de week *Soengsang*, in het jaar van *Saka (Sakawarsa)* 1682 (na Chr. 1760), in de maand *Srawana*, op den achtsten dag van de witte helft, in *Wilatikta* (1). Daarop verontschuldigt zich op de gewone wijze de schrijver over de slechte of onnaauwkeurige schrijving, en hij heeft in dit geval groot gelijk, want het manuscript was zeer foutief; hij verontschuldigt zich met zijne onwetendheid *(moeda)* en geringheid *(hina dina)*. Verder voegt hij er bij dat het werk een geheimschrift *(rahasja)* is, en eindigt met de bekende aanroeping:

Siddir-astoe, tat'astoe astoe
Ong Saraswatie namah
Ong g'moeng Ganapataje namah
Ong sri Goeroebjo namah
Ong ong Kamadevaja namah

Men zie over deze aanroeping onder RÂMÂJANA en BÂRATA JOEDDA. Hier is alleen bijgevoegd: »*Ong* vereering aan KAMADEVA." Deze, de god der liefde, schijnt dan wel de bijzonder geliefkoosde godheid des schrijvers te zijn. Inderdaad is de god der liefde zeer geëerd en in vele nieuwe dichtstukken geprezen, iets waarvan zich de analogie in *Indië* wedervindt.

Wij geven hieronder het *begin*, den *tekst* en de *vertaling* van het *Sivasásana*:

» Dit (is) het *Poervádigama-Sâsana-sástra-saro-dṛêtta* (2), het eerst vervaardigd door den voleindigden ouden leeraar, den *rádja* PORROHITA, die alle kwaliteiten kent, die gelijkt op de stralen der zon, die in de harten van alle menschen woont; *Misraharana*, die als allerhoogst edelgesteente boven het hoofd prijkt van al de goddelijke leeraars van SIVA (van de Sivaïtische godsdienst), van de laagste, middelste en hoogste; verder is hij de eerste *Goeroe*, de *hooghelige* genaamd. Deze vraagde *asch*, naardien het aan hem veroorloofd was asch te vragen van de kinderen en kindskinderen van *sang* BASMANGKOERA (?); deze beval hem daarop te vervaardigen het *Sásanadigama Sástrasarodṛêta* voor alle priesters, zoo velen de

(1) Waar dit *Wilatikta* op *Bali* te zoeken is, blijft onzeker; het is (*Wiwatikta*) de Skt.-naam voor *Madjapahit*. Mogelijk is het, dat het werk oorspronkelijk in *Madjapahit* geschreven was, en dat de opeenvolgende afschrijvers den naam der stad, waar het oorspronkelijk geschreven is, behielden, hoewel zij zelven op *Bali* waren.

(2) Dit woord schijnt in twee deelen te scheiden te zijn; *Poervádigama sásana* »het bevel, de wet des *Poervádigama*" en *sástra saro dṛêta*, »waarin de essentie der heilige werken vervat is." Dat *saro* in plaats van *sara* ingevoegd is, en wij dus den Nominatief in plaats van het thema in eene compositie vinden, schijnt eene onnauwkeurigheid te zijn, die uit de onkunde der beteekenis der Skt.-uitgangen en inflexien voortvloeijen konde, doch te gelijker tijd het bewaren van die inflexien in het geheugen der *Pandita's* op nieuw bewijst.

godsdienst van Siva houden, zoowel als de *Pandita's* van Siva, die daar in de steden gevestigd zijn; de volkomene, als ook die, welke deels in de steden, deels op het land verkiezen te vertoeven, benevens de schaar der kundigen, die processen bezorgen, — die twist bijleggen van alle menschen, aan het hof en op het land, dit is *hun getal*. Zeker moet het *Adigama-sâstra sarodrêta* de wetten bevatten voor het gedrag van hen allen."

De tekst volgt hierop, en is over het algemeen zuiver, maar heeft toch enkele fouten, b. v. *basma* met de gewone *b* (ब) in plaats van व.

Awignam astoe. Nihan Poervâdigama-sâsana sâstra-saro-drêta poerwa ramba (2) sang t'las wrêddâtjârja (3) râdja poerohita sarvagoenadjna, banoe-rasmi sadrêsa sarvadjanahrêdjaja, ta Misraharana, sakâlâgra-tjoedamani sirasi pratistita t'kap sahana parâtjârja Siva (4) kabeh, kanista-madjottama (5), n'dan sira paramâdigoeroe mahâbagawân (6) |tanggehnira, sira pangoedaran bâsma ngaranira sakari wnangnira panadahan bâsma t'kapning santana pratisantana (7) sang Bâsmangkoera, sira atah pramanâken (8) pagêhnikang raksaning sâsanâdigama sâstra-saro-drêta ri para poengkoe (9) makabehan sahana sang goem'ge Sivâgama, kimoeta sahana sang Boeddjangga Siva pinaka stawira ring nagara sang sâmpoen-krêtta, ngoeni weh sang mahârep ring nagara lâwan ring pradesa, t'las karoehoen sang watêk pragiwaka wjawahara witjedaka (10), sang w'nang mamgatakên wiwadaning sarva djana ring sabhâ (11) madja muang ring pradesa nâ ta locirnira, jajan sang hjang Adigama sâstra-saro-drêta djoega pamakning sâsana kramanirâ-tika kabeh (12).

Deze aanhef van het werk mag als een proef dienen, hoe rijk de taal van hetzelve in Skt.-woorden is, en te gelijk een begrip geven van den inhoud, dien wij hier niet verder kunnen aanteekenen.

(2). *Poerwaramba* is te deelen in *poerwa* »de eerste of voorste," en *âramba* »begin." Het werk is het *eerst* geschreven door den *Pandita* Misraharana.

(3). Die *Pandita* is *wrêddâtjârja (wrêdda* »oud" en *âtjârja* »een geestelijke leeraar"), »de oude kundige leeraar;" verder *râdja Poerohita*, »een koninklijk *Poerohita (huispriester*; Zie beneden). *Sarwagoedjna* (hij kent alle *Goena's)*, die, zoo als wij vroeger gezien hebben, 3 zijn, als: *satwa, radja, tama.* »Hij is gelijk aan de stralen der zon, en verlicht de wereld door zijne wijsheid; hij woont in de harten van alle menschen, en wordt door een ieder bemind en vereerd. *Misraharana* is een echt Indische Brahmanische naam; *misra* vindt men in zeer vele namen, en beduidt »een aanzienlijk persoon." *Sakâlâgra-tjoedamani-sirasi-pratistita* enz. »hij staat boven het hoofd van alle Brahmanen, gelijk het edelgesteente *Tjoedamani*, het opperste uiteinde van het hoofdtooisel (van Siva) is."

(4). *Parâtjârja Siva* met bijvoeging van *kabeh; parâtjârja* is reeds »al de leeraren;" *âtjârja Siva* »de leeraren der Siva-eeredienst," tegenovergesteld aan de *atjârja Boeddha*, »de Boeddhistische leeraren." Echter vindt men zelfs in dit werk, dat zoo bestemd als Sivaïtisch zich kenteekent, bewijzen van de inmenging van het Boeddhisme.

(5). *Nistâ-madjottama* kennen wij uit de *Oes. Bali*, pag. 340. Hier zijn het echter de verscheidene rangen van priesters volgens hunne geleerdheid en heiligheid.

(6). De schrijver is ook *Paramâdigoeroe*, »opperste *Goeroe*" (zie beneden pag. *Goeroe-loka)*; verder *Mahabagawân* »de hoogheilige;" *bagawân* is de titel van de *Resi's*, b. v. *Bagawân Trinawindoe Maharsi* is een inscriptie op steen, in 't bezit van het *Bataviaasch Genootschap*, die in het XXI Deel der Verhandelingen gelithographeerd is, maar zich ook, hoewel onleesbaar, in RAFFLES I naast blz. 42, bevindt. Deze titel is in de Balinesche geschriften zeer gewoon voor heilige mannen.

Hij vraagt om *basma* »asch." Deze *asch* is het gewone middel om het ligchaam te bestrijken bij de Sivaïten in *Indië*, en wordt door alle boetelingen gebruikt met de excrementen der koe. Op *Bali* wordt *basma* verklaard als *tjandana*, of als kleingestoten Sandelhout vermengd met welriekende olie, en dit wordt veel tot inwrijvingen gebruikt in godsdienstige aangelegenheden. Het akelige der asch en excrementen schijnt zich niet met de Sivaïtische godsdienst van *Bali* te verdragen. SIVA op *Bali* is meer een vriendelijk god, een lichtgod, die van deze onzuiverheden niet houdt. KÂLA, voor wien zij voornamelijk bestemd zijn, (de zwarte booze god), heeft geen' zoo uitstekenden cultus als in *Indië*. Echter heb ik ook al Balinezen gezien, die het ondergedeelte des ligchaams met een zwarte stof ingewreven hadden; maar op de vraag, of dit koemest was, werd mij ontkennend geantwoord. De medicamenten zijn hiervan te onderscheiden. *Sang* BASMANGKOERA kan niets anders dan SIVA zijn; het woord is niet duidelijk, maar daar SIVA in *Indië* zeer dikwijls als een met asch en koemest ingewreven boeteling verschijnt, is de naam *Basmangkoera* wel zeker op SIVA in dezen vorm toe te passen. In den tijd der eerste schrijving van dit werk is dan het inwrijven met asch nog in gebruik geweest. Dat de *Pandita* van SIVA om asch vraagt, staat gelijk met de gewoonte der Balinezen, die thans in de tempels en van de priesters heilig water vragen; gewone asch kon de *Pandita* tot zijne godsdienstige verrigtingen niet gebruiken, evenmin als voor het volk het gewone water reinigende kracht heeft.

(7). Hoe hier *santana pratisantana* te verbinden is, wordt door de positie onzeker; natuurlijk schijnen de woorden tot *sang* BASMANGKOERA te behooren, maar de zin eischt eerder, dat men ze tot den *Pandita* trekt; de constructie is dan wel gedwongen; men zoude moeten verbinden: *Sakari w'nangnira t'kapning santana pratisantana panadahan basma sang Basmangkoera*, »dewijl hij de volmagt had (hij) met zijne kinderen en kindskinderen asch te vragen van *sang* BASMANGKOERA." Hierbij blijft het nog gebrekkig, naardien men het Voorzetsel *(ring)* voor *sang* BASMANGKOERA verwachten zoude. Echter is 't niet te veronderstellen; dat hier van de kinderen en kindskinderen van SIVA gesproken wordt.

(8). *Pramanâkên*, eene afleiding van *pramâna*, »het voornaamste object;" dus: *tot zijn voornaamst object maken. Pagêhnikang raksaning sâsanadigama* schijnt eerder te beduiden »het *sâsana* te bewaren, dan te vervaardigen." Natuurlijk wordt er verondersteld, of is het ook wel bekend, dat er een ouder wetboek bestond. De *Pandita* krijgt dan alleen den last, om eene recensie te maken, die gelden zal voor alle Brahmanen in de steden en op het land, en voor hen, die de regterlijke magt handhaven. Hierop duidt dan ook wel de bijvoeging van *Sâstrasarodrêta*, die ik vertaald heb, hoewel niet juist, naar de Indische wetten van compositie: »waarin het merg (medulla) der heilige schriften (der codices) bevat is," dat wel zekerlijk aanduidt, dat er andere *sâstra's* vroeger bestonden, en dat *Misraharana* alleen een uittreksel of recensie van dezelve maakte.

(9). *Poengkoe* wordt verklaard *Pandita*. Nog eens wordt hier gezegd, dat dit nieuwe wetboek voor alle priesters gelden zal, die zich aan het *Sivágama* » de eeredienst van Siva" houden.

(10). *Wjawahára-witjedaka*. *Vjavahára* (volgens Wilson) »contest at law," »lawsuit," »process." *Witjhedaka* van *witjheda* »separation," »disjunction," »dividing," »cutting;" daarvan is afgeleid *witjedaka* »iemand die scheidt, afzondert," dus, in geval van een process, degene, die de beoordeeling en beslissing heeft; het geheele compositum beteekent dus een' *regter*. Daarbij komt *sang w'nang mamgatakên wiwádaning sarva djana* »degene die bevoegd is de kleinere geschillen van de geheele bevolking te beslechten" (dus *juge de paix*). Het schijnt hieruit dat de Brahmanen de jurisdictie, zoowel criminele als civile, hebben, en ook Raffles zegt dit. Er zijn thans echter maar weinig regters op *Bali* uit de klasse der Brahmanen; slechts één in *Badong*. De opperste regter in *Pam'tjoettan* is een Brahmaan; de overige kunnen uit alle klassen gekozen worden, en meestal zijn het *Soedra's*, die met de gewone wetboeken, het *ágama* en *adigama*, goed bekend zijn. In geestelijke zaken zijn de *Pandita's* regters; in staatszaken zijn het de vorsten.

(11). *Sabá* (aula regia), de Indische naam voor het hof der vorsten, waaruit op *Java*, door voorzetting van *pa* en aanvoeging van *an*, *pasêban* ontstaan is, die ook door deszelfs gedaante aan de opene audientie-plaats der vorsten beantwoordt.

(12). Het *Sivasásana* of *Poervádigamasásana* is dus het wetboek voor alle Brahmanen, zoowel in de steden als op het land, en voor hen, die de regtspleging hebben, zoowel als voor de overige. Het heeft echter geene toepassing in de beslechting der processen van menschen uit de drie lagere kasten.

Buitendien bestaat er op *Bali* een wetboek, *Svara* genaamd, uitgaande van den *Deva Agoeng*, en geldende voor alle vorsten en voornamen. Of dit hetzelfde werk met de *Svaradjambee* (of *Svadjamboe*) zij, laat zich nog niet uitmaken, maar het schijnt daarvan onderscheiden te zijn, naardien de bijvoeging van Djambor bij het laatste zijnen Indischen oorsprong aanduidt.

(Verklaring). *Tatwa* of *Toetoer kamoksa* (zie boven) houdt in regels voor een godsdienstig leven met speciale bepalingen van de geboorte eens menschen tot aan zijnen dood toe; veelvuldig wordt het vasten, *brata* (Ind. *vrata*, votum) vereischt. Naar deze geschriften leven niet alleen de *Padanda's*, maar ook de vorsten en voornamen, die naar den staat van heiligheid aspireren; zij bereiken daardoor de waardigheid van *Resi* (een heilige, vrij van zonde), en de priesters worden *Brahmarsi*, en de vorsten *Rádjarsi*; de laatsten staan, gelijk natuurlijk is, volgens hunne geboorte, in rang onder de eerste. Ieder vorst moet eigenlijk naar die waardigheid trachten, en de *abiseka* »de zalving" van den eersten vorst is daarvan afhankelijk. Door het *Resi* — worden, en de *Abiseka*, verhoogt zich niet alleen de waardigheid van den vorst, maar hij wordt als het ware in de kaste der Brahmanen opgenomen; — deze bepaling bestaat ook in *Indië*. De vóór-laatste vorst van *Pam'tjoettan* was *Resi* en had de *Abiseka*; eveneens de vroegere *Deva Agoeng's*. Tegenwoordig heeft geen vorst van *Bali* de *Abiseka*. De *rádja* Kassiman tracht echter naar de waardigheid van *Resi*.

Malat.

Het *Malat* bevat de geschiedenis van den veel geprezen held Pandji, die ook op *Bali* zijne avonturen gehad heeft. Het werk is zoo groot van omvang als het *Rámájana*; het is echter niet in Kawi-maten of taal, maar in *Kidoeng* vervat, waaronder de niewere Javaansch-Balinesche maten verstaan worden. De voorwerpen, die hetzelve inhoudt, worden in de *Gamboeh*, (de dramatische voorstellingen door menschen, die zelven spreken), aan het publiek voorgesteld. Eveneens is het met het *Rámájana*. De *Bárata Joedda* en *Wiwaha* worden in de *Wajang koelit* even als op *Java* gespeeld. Van het Indische *Drama* schijnt er niets naar dit eiland gekomen te zijn. De namen van de vermaardste Indische Drama's zijn onbekend; de geschiedenis der *Sakoentala* is uit een der *Parva's* bekend, en het oorspronkelijk verhaal vindt men ook in *Indië* in het *Mahábhárata*. Het prachtige Drama *Sakoentala* van *Kalidasa* is echter niet bekend. De reden hiervan is waarschijnlijk, dat de meeste Indische Drama's uit lateren tijd zijn, en misschien ook, dat zij in dien tijd, toen de Brahmanen naar *Java* kwamen, nog slechts aan de vorstenhoven in *Oedjajini*, *Cashmir*, *Ajodja* enz. waren, en dat dus die Brahmanen er niet mede bekend konden zijn. Overigens behoort het *Drama* niet tot de heilige litteratuur, en de Brahmanen mogten het om die reden verzuimen.

GODSDIENST.

De godsdienst is, zoo als bekend is, de Hindoesche, en zelfs bestaan de beide groote Indische eerediensten: de Brahmanische en Boeddhistische, op *Bali*. De laatste telt slechts weinig belijders, die in *Karang-Assem* in de dessa *Boedda Kling* (Crawfurd) en in *Gianjar*, in *Batoean*, wonen. Deze Boeddhisten, die nog door geen' Europeaan bezocht zijn, schijnen echter een' gewijzigden vorm van godsdienst te hebben. Crawfurd bemerkt, dat men op *Boleleng* eenigzins verachtend van de Boeddhisten gesproken had; deze opmerking heb ik in het zuidelijke gedeelte van *Bali* niet kunnen maken. Wel is waar, dat er opgegeven wordt, dat zij allerlei dieren, b. v. koebeesten, welke aan de Siva-dienaren verboden zijn te eten, en honden en andere onreine dieren eten mogen, maar zij worden niet beschuldigd dezelve inderdaad te eten. De verhouding van het Sivaïsme en Boeddhisme wordt door de *Pandita's* zóò opgegeven, dat Boeddha de jongste broeder van Siva is en dat zij vreedzaam naast elkander bestaan, hoewel noch de Boeddhisten Siva, noch de Sivaïten Boeddha vereeren. In den cultus verschijnt echter ook thans nog eene vermenging der beide godsdiensten, naardien bij groote feesten, b. v. het *Pantjawalikrama*, bij de vier *Pandita's* der Siva-, ook één van de Boeddha-dienst geroepen wordt, die zijne gebeden, *tegen het zuiden zittende*, verrigt, terwijl de overige vier de dienst naar de overige cardinaalpunten, en in het midden zittende, volbrengen. Verder wordt bij de verbrandingen van vorsten het heilig water, dat van een' *Pandita*-Siva komt, met dat van een' *Pandita*-Boeddha vermengd, en dus ook door Siva-dienaren gebruikt. De veelvuldige opnoemingen van Boeddha in de Kawi-geschriften, en de Boeddhistische vervaardigers van zulke geschriften, bewijzen (daar die geschriften allen van *Java* zijn), meer voor *Java*, maar gedeeltelijk ook

voor *Bali*, de vermenging der twee godsdiensten, daar ook deze geschriften bij de Sivaïten geëerd zijn. Zoo veel is zeker, dat de Boeddhisten op *Bali* (en vroeger op *Java*) geene fanatikers waren, en dat zij het Hindoe-Pantheon ongeschonden lieten, terwijl zij Boeddha als de eenige ware godheid vereerden.

Sivaïten.

De grootc menigte der Balinezen heeft het Brahmanische geloof en behoort tot de secte van Siva. Van de andere secten *(Wisjnoëiten)* vindt men op *Bali* geen spoor, en de vereering van Siva heeft, als het ware, die van alle overige goden van het Hindoe-Pantheon verzwolgen. De godsdienst kan men verdeelen in den *privaat-cultus van de priesters* en de *openbare dienst van het volk.*

Huiselijke cultus der priesters.

De huiselijke cultus der *Pandita's* herinnert ons aan de oude *Veda*-dienst der Indische Brahmanen, en is oorspronkelijk wel daarvan afteleiden. De Brahmanen in *Indië* vereerden in oude tijden *niet de goden des volks;* voor hen bestond geen Brahma, Wisjnoe of Siva met al de overige goden, die zich aan deze sluiten. Zij vereerden de hemelligchamen, vooral de *zon*, en het *vuur (Agni)* en verscheidene sterren. De huiselijke cultus der Brahmanen op *Bali* is ook aan de zon gewijd, en heet *soerjasevana* (vereering van de zon) en geschiedt zonder tempel en godenbeelden, en met het brengen van maar weinig offeranden. Op de vraag, wat de zon beteekende, zeide men mij, dat het Siva was, en daarom kunnen wij veronderstellen, dat de Brahmanen toch den ouden cultus niet meer hebben en tot de gewone Siva-dienst overgegaan zijn. Siva is echter, ten minste door de Brahmanen zoo geïdealiseerd, dat hij zeer wel met de hoogste (zonnen-) godheid geïdentificeerd mag worden, en in den volks-cultus in *Indië* is Siva ook de representant van het vuur, en draagt de zon als derde oog op het voorhoofd. Wij houden dus nog aan de veronderstelling, dat *de Brahmanen op Bali de oude dienst der Indische Brahmanen, die alleen op de Veda's berust, en de goden van het volk in weinig of geene aanmerking neemt, bewaard hebben*, en dat zij voor het volk wel de vereering der populaire goden leiden en regelen, maar zelven daarin geen deel nemen.

Men heeft mij toegelaten, om den huiselijken cultus van een' *Padanda* te zien. Deze geschiedt 's ochtends tusschen 9 en 11 uur met nuchteren maag. De *Pandita's* moeten dezen ten minste op volle en nieuwe maan verrigten; de meesten doen het buitendien op ieder vijfden dag *(Kaliwon*, volgens de Polynesische week van 5 dagen). Bijzonder heilige en aanzienlijke priesters, zoo als de *Padanda* Made Alĕsĕg Katjĕng in *Taman Intaran*, verrigten hem dagelijks. Op gewone dagen duurt echter de cultus niet zoo lang als op den dag *Kaliwon;* nog langer duurt hij bij volle en nieuwe maan. Bij de laatste gelegenheden is de priester ook in zijne volle ornaat uitgedoscht. De plaats der vereering is een *Bale*, die zich in een van de binnenhoven der priesters bevindt. Het gedeelte van den *Bale* (1), waar de godsdienst geschiedt,

(1) De namen der *Bale* zijn: *Jaza*, *Mahantèn*, *Mahari*, *Boat;* het heilig water heet *Sevamba*, d. i. *zĕiva* en *ambhas* »water van Siva."

is naar drie zijden met doorzigtig vlechtwerk van bamboe omgeven; alleen naar het westen was die van mijnen *Padanda* open. De *Padanda* is gekleed in 't wit, het bovenlijf, naar Balineesch-Indische wijze, naakt. Hij zit met het gezigt naar het oosten en heeft een houten bord voor zich staan, waarop zich verscheidene vaatjes met water en bloemen, eenige rijstkorrels, een komfoortje met vuur en eene bel bevinden. Hij mompelt dan bijna onverstaanbare woorden of gebeden uit de *Veda's*, terwijl hij de bloemen in het water duikt, en daarop met den duim en voorsten vinger der regterhand voor zich heen (tegen het oosten) wuift, te gelijker tijd met eenige rijstkorrels, en met het opbeuren van het komfoor met vuur. Na eenigen tijd in zijne gebeden voortgegaan te zijn, waarbij hij allerhande bewegingen met de vingers maakt en den rozenkrans ronddraait, vertoont hij zich als van de godheid bezield; Siva is, als het ware, in hem overgegaan; dit vertoont zich in stuipen van het ligchaam, die heviger worden en eveneens allengskens weder bedaren. Nadat de godheid zoo in hem overgegaan is, sprengt hij het water en de bloemen niet meer alleen vóór zich (tegen het oosten), maar ook tegen zijn eigen ligchaam, om ook aan de godheid, die in hem overgegaan is, hulde te bewijzen; de bellen worden bij den gewonen dagelijkschen cultus niet gebruikt, wel echter op volle en nieuwe maan en bij verbrandingen.

Door dezen cultus is de *Padanda* volkomen gezuiverd; al zijne verrigtingen, ook zelfs de opname van het aardsche voedsel, zijn heilig. Hij eet dan (maar slechts ééne keer 's daags), bij welke verrigting niemand anders dan zijne kinderen, die hem bedienen, naderen mogen, hetwelk in stilte geschiedt. De overblijfselen van zijne spijze zijn gelijk *Amrèta* (Ambrosia) en worden met graagte door de aanwezigen, — ook de vorsten ingerekend, bijaldien zij een' *Pandita* bij zich hebben, of in huis van hem verkeeren, — gevraagd en verteerd. Het water, waarvan de *Pandita* gedurende zijne godsdienst gebruikt heeft, wordt door het *Veda*-lezen als heilig gehouden; het wordt *toja tirta* (water van eene heilige plaats) genoemd, en door het volk tot hunne zuiveringen, tot besprenging van doode ligchamen en tot offeranden, gekocht. Dit is een van de inkomsten der *Pandita's*. Buiten zijn' huiselijken cultus verrigt hij den cultus voor het volk (zie beneden), en leidt de verbranding en de offeranden voor de overledenen. In zijn huis houdt hij zich buitendien met de *Veda's*, met de heilige en de gewone Kawi-litteratuur bezig; hij onderwijst zijne kinderen, en degenen (vooral voornamen en vorsten), die als leerlingen tot hem komen. Hij is ook de astronoom en astroloog voor het volk, en weet alleen de tijdrekening volgens de verschillende verdeelingen van het jaar te regelen (Zie de Balinesche Kalender). Eindelijk heiligt hij ook de wapens; Ieder nieuw te smeden wapen wordt vóór de bearbeiding bij hem gebragt: hij zet daarop eenige mysterieuse teekens, voornamelijk het woord *Ong* (om), en daarna eerst heeft het wapen waarde en kracht. Ook als het wapen geheel gereed is, brengt de eigenaar offeranden, en de *Pandita* leest de *Veda's* daarover om deszelfs kracht te verzekeren.

Godsdienst des volks. — Plaatsen der godenvereering.

De voornaamste plaatsen der godenvereering zijn de *sad-kahjangan* (de zes tempels), die *Kat'exochèn* zoo genaamd worden. Zij zijn allen aan Siva gewijd, onder verschillende namen. De voornaamste en oudste tempel, wiens stichting in de *Oesana Bali* verteld wordt, is: 1). in

Basoeki, aan den voet van den *Goenoeng-Agoeng*, den heiligen berg in *Karang-Assem*; de naam der godheid is *sang* Poernadjaja, en zijn wapen *toeak*, (eene zwaardachtige kris).

2). *Watoe Kahoe* in *Tabanan*, aan den voet van de piek van *Tabanan*, die *Barattan* of *Watoe Kahoe* heet; de naam der godheid is *sang* Djajaningrat, het wapen: *panah* (boog).

3). *Oeloewatoe*, op het tafelpunt *(Boekit)* in *Badong*, schilderachtig hoven de zee gelegen, over welke de rots, waarop de tempel rust, gedeeltelijk uitsteekt. Deze tempel is de *prahoe* van *Dewi* Danoe. De vereerde godheid is *sang* Manik Koemawang (het schitterend edelgesteente); zijn wapen is *toembak* (lans). De toegang is moeijelijk; het gaat door rotsen en woeste streken. Alleen met den vorst is de tempel te genaken.

4). *Jeh Djeroek (Djeroek*-water) in *Gianjar*, in het binnenland, in de kampong *Narangkana;* de vereerde is *sang* Poetra Djaja (de overwinnings-prins); het wapen: *pedang* (zwaard).

5). *Giralawa*, in *Klongkong*, aan de zeekust; de vereerde godheid is Sanging Djaja (de zegepralende); het wapen: *samboek* (zweep).

6). *Pakendoengan*, in *Tabanan* aan de zeekust; de naam: *sang* Manik Kaleba *(kaleba* = *doemilah*, schitterend); het wapen: *doeoeng* (zwaardachtige kris).

Deze zijn voornamelijk de tempels, waar de vorsten, voor het geheele rijk, offeranden offeren. In *Oeloewatoe* is de feestdag den 21ste van het Balinesche jaar; in *Basoeki* op volle maan van de maand *Kapat* of *Karttika* (in September of October). Een bijzonder aanzien, hoewel minder dan de genoemde, hebben nog eenige andere plaatsen.

1). *Sakennan*, op het eiland *Serangan*, behoorende tot *Badong*. De vereerde godheid is *sang hjang* Indra; zijn wapen is de *badjra* (Skt. *wadjra);* eigenlijk de bliksem, maar volgens de teekening overeenkomende met de zoogenaamde donderkeil. Zijn feest is den 11^den^ dag na het Balinesche nieuwjaar.

2). *Djempoel*, in *Bangli*, ook met Indra als de vereerde godheid.

3). *Rambot Sawi*, in *Djembrana*, nabij de grenzen van *Tabanan*.

4). *Samantiga;* en 5). *Këntël Goemi*, beiden in *Gianjar*. Welke godheden in deze drie laatstgenoemde vereerd worden, is niet bekend. Deze plaatsen zijn heilig door de uitingen der bovennatuurlijke kracht van de vereerde goden.

Buitendien hebben wij in iedere *dessa* een of meerder *Panataran's* (*natar*, een hof; de offeranden aan Doergâ, Kâla en de *Boeta's* worden op den grond, in den hof neêrgezet). In deze wordt Doerga, de vrouw van den bozen Kâla, en het hoofd der *Boeta's* of *Râksasa's* (kwade geesten) vereerd. De vereering van dezen houdt het volk bijna meer bezig, dan die der goede goden, daar de schadelijke invloed van deze wezens op allerlei wijze verhoed moet worden, terwijl men zich de goede goden ligter genegen maakt. Andere tempels worden *Poeri* en *Pangastanan* genoemd; de eerste is voornamelijk voor de voornaamsten; en de laatste voor het volk; hier wordt Siva met zijne familie vereerd. Een andere naam is *Parârjangan*, eene vergadering van tempels voor al de goden en *Pitara's*, (de schimmen der overledenen). De kleine tempelhuisjes heeten *Kahjangan*, plaats voor eene godheid *(Hjang)*. Hiertoe behooren ook de *Sadkahjangan*. Eindelijk is in ieder huis eene menigte kleine tempels, *Sanggar* genaamd (bij Crawfurd *Sangga)*. In deze bevindt zich een *Meroe*, een tempel met verscheidene daken over elkander, die pyramidaal oprijzen, welke aan Siva ge-

wijd is. De overige kleine tempels zijn meestal aan de dienst van de *Pitara's* gewijd. De huistempels van de vorsten zijn vrij aanzienlijk en kostbaar, maar ook niet in den besten smaak gebouwd. In deze vinden wij, buiten de *Meroe's*, die van hout zijn, ook de pyramidale gebouwen van steen: *Padmâsana*, (de *Padmâsana* moeten aan de zon gewijd zijn; Siva is de zon), waarvan het uiteinde afgestompt en van eene soort van stoel voorzien is, waarop de wijrook voor Siva, in zijne drie gedaanten als Sanâ-Siva, Parama-Siva en Mahâ-Siva, (bestaande die wijrook uit drie soorten: *M'njan*, *Madjagawoe* en *Tjandana*), verbrand wordt; en *Tjandi*, een zuiver pyramidaal gebouw zonder afstomping. Buiten deze gebouwen vindt men verscheidene *Bale's* gedeeltelijk van muurwerk *(G'dong Tjantêl)*, en ingelegd met Chineesch porselein en glaswerk, ook versierd aan de ruggzijde met schilderijen, gedeeltelijk van hout *(G'dong Tarik)*, waarop de offeranden geplaatst worden. De *Meroe* en *Padmâsana* worden voornamelijk als zetels van de hoogste godheid beschouwd; de *Meroe's* zijn ook van *linga's* voorzien, die echter gewoonlijk maar van spits hout gevormd en in groot getal in de daken bevestigd zijn. Het uiteinde van de *Meroe's* en ook van de andere tempelhuisjes is gewoonlijk met een' omgekeerden pot of ook een glas bedekt, iets, dat mij al dadelijk in den beginne aan het Boeddhisme herinnerde, daar dit eene verbeelding der koepel (of *waterblaas)* schijnt te zijn, die het onderscheid van alle Boeddhistische tempels is. De Sivaïten willen dat echter niet toestaan, dewijl zij geene verklaring van dit versiersel geven. De *linga* vindt men ook in menigte op de muren, die de tempels omgeven, en is hier van steen in den vorm van het exemplaar, dat ik van *Bôleleng* aan het *Bat. Genootschap* gezonden heb. De oorspronkelijke beduiding der *linga* is nagenoeg verloren; thans beteekent het woord slechts „het voortreffelijkste." Buitendien hebben wij nog tempels aan den zeekant, die aan den god der zee, Baroena, gewijd zijn; verder kleine huisjes in de *sawah's* en aan de wegen, gewijd aan Sri, de echtgenoot van Siva; in de laatste strooïen de voorbijgangers, indien zij rijst bij zich voeren, enkele korreltjes.

De vereerde goden.

In *Indië* zijn, volgens het volksgeloof, Brahma, Wisjnoe en Siva, of de *Trimoerti* (drieeenheid), de hoogste goden. Dat de Brahmanen, de eerste kaste oorspronkelijk, deze goden weinig vereeren, — dat de *Veda's* andere godheden boven aan stellen, — en dat zelfs Wisjnoe en Siva bij dezelve eene zeer ondergeschikte rol spelen, is bekend. Verder onderscheidt zich het *volksgeloof* in twee groote secten, die Wisjnoe en die Siva als hoofdgodheid vereeren. Brahma heeft ook in *Indië* geen' bijzonderen cultus; hij is als scheper als het ware geneutraliseerd, daar zijn scheppingswerk voleindigd is, terwijl de *bewarende* Wisjnoe en de gevreesde *vernielende* Siva alle aandacht der stervelingen tot zich trekken. Het is zeker dat op *Bali*, en waarschijnlijk ook op het oude *Java*, nooit Wisjnoeïten kwamen. De enkele beelden op *Javæ*, die zonder tegenspraak Wisjnoe voorstellen, vindt men meestal in vereeniging met Siva, en zijn, naar het schijnt, er maar bijgedaan, om de hofhouding van laatstgenoemden god grooter en prachtiger te maken. Nergens wel is Wisjnoe hoofdvoorwerp van vereering geweest.

Op *Bali* zijn aan Siva al de eigenschappen, namen en attributen van Wisjnoe gegeven; hij vereenigt in zich de magt van alle goden, die als het ware maar andere gedaanten van hem zijn. Siva is de hoogste onzigtbare lucht *(âkâsa)*, of woont alleen in het hart; Brahma, *vuur*, *dat door den rook water of* Wisjnoe *wordt*. Daarvan ook, dat een *Padanda* Siva genoemd wordt; bijaldien Siva niet de geheel geïdealiseerde allesbevattende godheid ware, zoude die benaming niet toepasselijk zijn op zulk een' heilig man, wiens kracht door de studie der *Veda's* grooter is, dan die der gewone goden. De hemelen van Siva zijn: de *Meroe*, *Kailâsa*, *Goenoeng Agoeng*, *(Svarga* of *Indraloka*; *Wisnoeloka* of *Brahmâloka*, en *Sivaloka* zijn de drie boven elkander oprijzende hemelen).

In de Indische mythologie vinden wij verscheidene goden (Wisjnoe, Doerga, Ganesa, Skanda enz.) van vele armen voorzien, ter aanduiding van hunne kracht. Op *Bali* staat men *alleen aan* Siva *4 armen* toe, terwijl al de andere goden, bijaldien zij niet eene daemonische *(Râksâsa-)* gedaante aannemen, maar twee armen hebben. Siva heeft ook buiten de twee oogen nog een derde op het voorhoofd (in *Indië* de zon betekenende, doch hier niet als zoodanig érkend *(mata trinetra)*. De namen zijn: *Paramesvara* (de hoogste heer); *Maheswara* (de groote heer); *Mahâdeva* (de groote god); *Srikanda* (de keel der welsprekendheid?); *Sudasina* (met zuiveren zetel); *Gîvaka* (onduidelijk); *Sangkara*, *Garba* (de foetus); *Soma* (de maan); *Wrekanda* (?), *Krêttiwasas* (bekleed met een tijgervel); *Garbadoêta (garba*, foetus, en *doeta*, bode); *Ganggadara* (die de rivier *Ganggâ* in zijne haren draagt); *Hara* (de grijpende); *Kâmâri* (de vijand van Kâma, den liefdegod); *Wrêsaketana* (die den stier in zijn vaandel heeft). *Doerdjadi* waarschijnlijk te verbeteren in *Doerdjati*. *Triambaka* (die de drie *Veda's* spreekt); *Kawandi*, *Sarvadjnja* (de alwetende); *Wiskandi*, *Pisnaki*; *Bâma (Wâma*, de linksche); *Mrêdda*, *Oegra* (wreedaardig); *Soêli* (die den drietand voert); *Ganasara*, *Ganddipa* (de heer der heirscharen); *Isa* (de heer); *Isâna* (Id.); *Kandali*, *Matsjadoerîta (matsja* visch, en *doerita* zonde); *Pasoepati* (de heer der creaturen); *Tripoerâri* of *Tripoerântaka* (de vijand en verdelger des daemons Tripoera; ook de naam van Wisjnoe). *Wrêkaketoe* (die een' boom in zijn vaandel heeft); *Samboe*, *Srava* oor, en *Bava* natuur; *Dara* (de houdende); *Krêsnarsa*, *Koesâdi* (die het *Koesagras* als eerste heeft); *Saddakaripoe* (de vijand der *Saddaka)*; *Sima (sima* geheel, of *sîma* grens); *Pramesti* of *Paramesti* (de hoogste); *Nandakawahana* (die op den *Nandi* rijdt); *Kamadahana* (die den *Kama* verbrand heeft); *Gîrîsa* (de heer der rede); *Prawesada*, *Sâli* (huiselijk?); *Djivatma* (de ziel des levens); *Isvânoekara*, *Pitambara* (met een geel kleed bedekt); *Berawa (Bhairawa*, de vreeselijke, ook, eene ondergeschikte godheid in de gedaante van een' daemon). *Nilakanta*, en *Nilalohita* (met eene donkerblaauwe keel, door het drinken van vergif, dat uit de omgeroerde zee voortkwam); *Sani (sani*, de naam van de planeet *Saturnus* en *sani*, vereering); *Iswara* (de heer); *Drestaketoe* (met zigtbaar, duidelijk vaandel); *Oemâpati* (echtgenoot der *Oema)*; *Tjatoerhoedja* (met vier armen).

Het manuscript des *Tjantaka-Parva* had hier eene lacune; maar er zijn mij nog vele namen uit het geheugen opgegeven. Over het algemeen schijnt Siva op *Bali* wel duizend namen te hebben, even als in *Indië;* andere namen zijn nog: *Bima* (die te vreezen is), *Roedra* (ook eene eigene klasse van 11 goden van dien naam); *Bawa* (natuur); *Kâpalabrêt* (die een schedelketen draagt); eindelijk *Djagannata* (de heer der wereld).

Deze laatste naam beteekent in *Indië* altijd WISJNOE, maar op *Bali* is SIVA de hoogste en bijna de eenige godheid, en zoo is ook de voornaamste naam van WISJNOE hier aan SIVA toegekend.

SIVA's *attributen* (1).

Deze zijn verschillend in zijne verscheidene gedaanten en tempels. Hij heeft den rozenkrans *(goedocha genitri*, Skt. *aksamâlâ)*; de waaijer *oebas-oebas*, Skt. *tjâmara)*. Deze beide attributen stellen hem als boeteling voor. Verder heeft hij den *trisoela* (den puntigen drietand, te onderscheiden van den drietand zonder punt, die b. v. in het *Bataviaasch Genootschap* de *Bagawan Trênawindoe* voert, en dien de Balinezen *Tekan* noemen. Beide drietanden staan met de punten naar boven; de omgekeerde drietand (van WISJNOE) is mij nog niet bekend geworden. Verder heeft SIVA op *Bali*, even als op *Java*, de *Padma* (den lotus), die in *Indië* aan WISJNOE behoort; echter wordt deze niet als de lotus-bloem maar als een wapen beschouwd. Vroeger hebben wij nog andere attributen van SIVA in de *Sadkahjangan* aangeteekend, te weten: *Toeak*, eene zwaardachtige kris; *panah*, de boog; *toembak*, de lans; *p'dang*, een zwaard; *samboek*, een zweep; en *doeoeng*, eene soort van kris. Met uitzondering van de krissen zijn al die attributen ook Indisch, en in *Indië* aan SIVA behoorende; de *kris* echter is alleen Polynesisch. De *boog* en het *eigenlijke zwaard* zijn wapens, die op *Bali* niet gebruikt worden, en die men alleen uit de godsdienst en de geschriften kent.

Van SIVA is te onderscheiden KÂLA; oorspronkelijk zijn zij één en dezelfde persoon, maar SIVA is de heldere (witte) lichtgod, terwijl KÂLA de duistere (zwarte) vreeselijke en vernielende is. KÂLA wordt vereerd, met DOERGA en de *Boeta's*, in de *Panataran's* en in de huizen. Het feest *Bajakala*, den dag vóór het Balinesche nieuwjaar, is aan hem toegewijd, en hij moet door bloedige offeranden verzoend worden. Aan hem en aan de *Boeta's* zijn ook de offeranden bestemd, die voor de huizen en in de nissen van kleine pilaren, of in de muren dagelijks geplaatst worden.

De echtgenoot van SIVA is UMA. Deze naam is een van de velen dier godheid, maar niet de voornaamste in *Indië*. Op *Bali* is deze naam meer gebruikelijk dan *Parvati*; buitendien heet zij *Giripoetri* (dochter des bergs; hetzelfde beteekent ook *Párvati)*. DOERGA is van haar gescheiden, even als KÂLA van SIVA. — DOERGA in strijd met MAHISÂSOERA verschijnt niet op *Bali*. — Nog heet zij *Dewi* GANGGÂ en *Dewi* DANOE (de godin des bergmeers; dit groote bergmeer is in het midden van de groote Balinesche bergreeks gelegen), [*Oos. Bali*, pag. 274], als zoodanig wordt zij vereerd op den *Goenoeng Batoer*, die zich uit het midden van een bergmeer *(Danoe*, Jav. *ranoe)* verheft, en wordt ze als de reden van de eruptiën en van het overvloeijen des waters, dat tot den rijstbouw onmisbaar is, aangezien. Als godin der rijstvelden heet zij SRI (in *Indië* heet WISJNOE's vrouw LAKSMI, hier ook SIVA's vrouw) en heeft hare tempels op de *sawah's* en aan de wegen tusschen dezelve. Overigens wordt zij te zamen met SIVA vereerd; hetzelfde geldt van GANESA, die geene tempels,

(1) SIVA is vleesch geworden als ARDJOENA WIDJAJA. Zijne vrouw DEWI JADNJAWATI ontneemt zich het leven op een valsch gerucht van den dood van haren man, en wordt op het bidden des heiligen POELASTJA weder in het leven geroepen door *sang hjang* SAGARA (den oceaan) door middel van *Mrêtasandjivana* (levengevend Ambrosia).

en maar weinig beelden op *Bali* heeft; hij is niet geliefd om zijne gedrogtelijke gedaante. Brahma *heeft, even als* Wisjnoe, *geene bijzondere tempels;* bij groote feesten worden voor hen beiden tempelhuisjes opgerigt, wanneer men aan al de goden offeranden offert; na het feest worden die echter weder afgebroken. Andere namen van Brahma zijn: *Tjatoermoeka* (van 4 aangezigten voorzien); *Pradjâpati* (de heer der schepselen, de schepper); *Padmajoni* (uit den lotus geboren; hij wordt verondersteld in de Indische mythologie uit een lotus voort te komen, die uit den navel van Wisjnoe als Nârâjana, welke op den grond der zee rust, tot de oppervlakte der zee oprijst). Hij heeft, naar de Balinesche voorstellingen, maar één hoofd, bijaldien hij met meer hoofden, 4 armen en andere buitengewone ledematen verbeeld wordt, is hij als Brahmamoerti of als een *Râksasa* te beschouwen; (*moerti*, het ligchaam, gedaante, gestalte, stelt niet juist dit denkbeeld voor). Hetzelfde geldt van Wisjnoe en andere goden. Al de kenteekenen van Brahmâ den schepper zijn aan hem ontroofd; tempels heeft hij noch in *Indie* noch op *Bali*, en hij is geheel ondergeschikt aan Siva, het hoogste opperwezen, hoewel hij in het *Brahmandapoeràna* als schepper van den laatsten verschijnt, waarbij echter de geschapen Siva al dadelijk eene veel grootere magt bezit dan de scheppende Brahmâ. Brahmâ en Wisjnoe worden op *Bali* als emanatiën of krachten van Siva aangezien, en zijn met elkander verwant; Brahmâ representeert het vuur, Wisjnoe het water; het vuur wordt door den rook in water veranderd, en zoo gaat de kracht van Brahma in die van Wisjnoe over. Siva zelf heeft de *âkâsa*, de opperste lucht, als zijn element, en hij woont in de harten der gezuiverden (1). (Zie over *Sadâ, Prama, Mahâ* Siva, *Oes. Balie* pag. 337.) *Brahma's* attribuut is de *danda* (de staf); dezelfde, dien ook de *Brahmanen* hebben, bijaldien zij *Pandita's* geworden zijn, en van waar zij den naam *Padanda*, „van staf voorzien", voeren. De *danda* wordt echter ook als een wapen beschouwd, en sluit het denkbeeld der straffende geregtigheid in.

De vrouw van Brahma is Saraswati, de godin der welsprekendheid; ook zij heeft geene bijzondere tempels, maar wel een' feestdag in ieder Balineesch jaar, in de week *Watoe Goenong*, op den dag *Sanestjara Manis* (zaturdag). Op dezen dag worden al de Manuscripten in de huistempels gebragt en ingewijd; de oude vorst Kassiman brengt de zijne in processie naar *Goenong rata* (zijn buitenverblijf); een *Pandita* wordt geroepen, en leest de *Veda's* over de manuscripten, waardoor zij op nieuw geheiligd worden. Te gelijker tijd worden offeranden van rijst, kwe-kwe, *sirih* enz., aan de godin gebragt, en de tempelgrond met heilig water besproeid. De namen van Saraswati zijn volgens het *Tjantaka-Parva: Bagi* (*bhaga*, kunde); *Bâsa* (taal); *Giwa, Giwasa, Veda*, (wetenschap); *Widâjana*, (*widâ*, kunde, *ajana*, weg); *Baradi, Jani, Sâstrawit*, (de schriftkundige); *Soedewi*, (de goede godin) *Dari*, (de houdende); *Soemari, Ganggadari*, (die de *gangga* houdt); *Pradjnjadari*, (de houdster der geleerdheid); *Kastawit, Dardjimandari, Nilasiki, Satradana.*

Wisjnoe wordt op *Bali* bijna niet vereerd; als god des waters heeft hij minder cultus, dan Baroena, die toch eigenlijk een ondergeschikte zeegod is. De voorname tempels aan den zeekant zijn aan Siva gewijd; over de oprigting van een' tempel voor Wisjnoe bij feesten hebben we reeds gesproken. Wisjnoe is echter desniettemin een voornaam persoon voor de *Balinezen;* hij is in zijne onder-

(1) Sadâ-Siva (de eeuwige Siva), is in *Indië* een bekende naam van Siva, niet van Brahma.

scheidene incarnatiën held van de meeste Kawi-werken, en men zou kunnen zeggen, dat Siva *de hooge onzigtbare*, Wisjnoe *de vleesch-geworden god is*, die door zijne verrigtingen op aarde oneindigen roem verworven heeft, en wiens handelwijze tot voorbeeld strekt voor alle handelingen van vorsten en volk. Zijne namen, hoewel meer uit de Kawi-geschriften, dan uit den cultus bekend, zijn: *Narajana* (de op of in de wateren zwevende); *Sori* (*Sauri* ook een naam der planeet *Saturnus*); *Tjakrapani* (wiens hand met den *Tjakra* gewapend is); *Djanardana* (die door de menschen met gebeden gekweld wordt); *Padmanâbha*, (die een' lotus-navel heeft; zie Brahma *Padmajoni*); (de heilige) *Rêsi*; *Kesa* (de fijn-harige); *Wekoenta*, (*Waikoenta*; de zorgelooze); *Wistara*, (verzameling, ?); *Srawa* (*srawa*, het oor, ?); *Indrâwaradja* (de jonger broeder van Indra); *Oependya*, (die achter Indra staat); *Govinda* (naam van Kresna als *koeherder*); *Garoeda-dwadja* (die den *Garoeda* in het vaandel heeft); *Kesawa* (Kesa); *Poendarikâksa* (de lotusoogige); *Krésna*, *Pitâmbara*, (met een geel kleed; boven is ook Siva' zoo genaamd); *Wisvaksena*, (*wiswak*, overal heen, *sêná*, één leger; wiens legermagt overal heen reikt). *Svaboé*, (zelf-geboren); *Sangkhê*, die de *sangkha*, schelptrompet, heeft); *Danavara* (welligt *Danavâri*, de vijand der *Danawas*, der daemonen); *Hanoksadja*, (?) *Wreksa*, (moet zijn *wresja*, de stier, ook een naam van Wisjnoe); *Kapi* (de aap); *Basoedewa* (*Wasoedewa*, de vader van Kresna, woordelijk „de god des rijkdoms", (of *Wâsoedewa*; Kresna); *Madawa* en *Madoesoédana*, (de overwinnaar van den daemon *Madoe*). Deze namen zijn in het *Tjantakaparwa* in *sloka's* gegeven; met weinige kleine veranderingen verkrijgen wij zuiver verbogen Sanskrit:

Wisnoe Narajana Sori, Tjakrapani Djanârdanah
Padmanaba Resi Kesah, Wekoenta Wistara Srawa
Indrâwaradja Hoependrah, Gohvinda Garoedadvadja
Kesawah Poendarikâksah, Kresnah Pitâmbarotjatah
Wisvaksenah Svaboé Sangkhi, Danawara Hanoksadjah
Wresah Kapi Basoedevah, Madawa Madoesoedana.

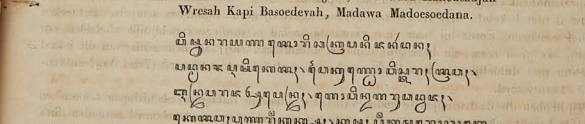

Buitendien zijn bekend zijne *avataras*, als: *Matsja*, visch, als *Waraha*, everzwijn, *Koerma* schildpad. Daarbij komen twee locale, die in *Indië* niet bekend zijn, als *Patih Gadja Madda*, grondlegger der *Karang-Asem*-familie, en *Haan Silingsing*, de apotheose van het hanenvechten. Ook Parta en Marorta zijn vleeschwordingen van Wisjnoe, gedood door Ravana. Andere namen van Wisjnoe zijn nog: *Wâmana* en *Tripoerântaka* (de *dwerg* en de *overwinnaar* van den daemon *Tripoera*; den laatsten naam hebben wij ook bij Siva gevonden, en heeft betrekking op de vijfde *Avatara*); *Nara-*

singha, *manleeuw*, (in de vierde *Avatara*); *Râma* (in de 7de *Avatara*); *Poeroesottama* (de voortreffelijkste der menschen, met betrekking tot zijne veelvuldige menschwordingen). Zijne attributen zijn vooral de *tjakra soedarsana* (de discus, die van hem weggeslingerd wordende alles doordringt, en tot hem terugkeert); verder de *sangka*, (de schelptrompet), de *gadâ*, (knods), *danda* (de staf, ook aan Siva en Brahma behoorende); hetzelfde geldt van *toeak*, (eene zwaardachtige Kris, die in een der *sadkahjangans* aan Siva als kenteekenend attribuut behoort). Bij verbeeldingen van Wisjnoe en Brahma vindt men ook een kreitsvormige figuur op het voorhoofd; dit is geen derde oog, maar schijnt wel op de Indische *tilaka*, het Sectenmerk, heen te wijzen. Van deze *tilaka* (welke naam hier niet bekend is) heeft men echter anders geene herinnering gehouden, en men schijnt dat merk op het voorhoofd der goden volgens eene niet meer verstane traditie te teekenen, of men tracht den oorsprong van dit sectenmerk geheim te houden, opdat de tegenwoordig bestaande vorm van godsdienst door iedereen als de eenige en ware beschouwd moge worden. Wisjnoe en Brahma worden, volgens de opgaven der priesters, in de *Veda's* aangeroepen, en inderdaad verschijnen zij in de Indische *Veda's*, maar als zeer ondergeschikte goden; bijaldien zij op *Bali* eene hoogere rol in de *Veda's* spelen, zoude men wederom eenigen twijfel nopens de echtheid en oorspronkelijkheid dier *Veda's* moeten koesteren.

Wisjnoe's *vrouw is* S'ri. Wij hebben de echtgenoote van Siva, ook onder den naam *S'ri*, als beschermster der rijstvelden en godin der vruchtbaarheid, gevonden. Volgens Indische begrippen is dit altijd Wisjnoes vrouw; maar even als vele namen en attributen van Wisjnoe op *Bali* ook aan Siva gegeven zijn, zoo verschijnt S'ri, oorspronkelijk de echtgenoot van Wisjnoe, op *Bali* als een naam van Siva's vrouw. Wij hebben al gezegd, dat ook Wisjnoe en Brahma maar andere vormen van Siva zijn; en zoo behooren ook hunne vrouwen als bijzondere krachten, (S'ri, godin der vruchtbaarheid; des overvloeds; Savaswati, godin der welsprekendheid en geleerdheid), aan het opperwezen Siva. De naam Laksmi voor Wisjnoe's vrouw is niet bekend. Als vrouw van Wisjnoe heeft zij geene bijzondere tempels. Het teeken op het voorhoofd wordt bij haar en Savaswati genoemd *perjasan*, waarschijnlijk afteleiden van *jasas*, Jav. *jasa roem*, en beteekent dan wel *uitmuntendheid*); de beteekenis van dit woord is echter niet duidelijk, en men heeft mijne vraag, of *dit het sectenmerk* (*Tilaka*) zij, ontkennend beantwoord.

Wij hebben dus de drie opperste goden van het Hindoesche volksgeloof als uitingen van een' en dezelfde kracht, als te zamen vereerd, en als het ware als één wezen beschouwd gevonden. Siva is ook in het volksgeloof nog bijna de eenige god; de ondergeschikte goden, met Indra aan het hoofd, zijn zijne mindere krachten. De verschillende namen der goden beteekenen wel is waar voor het onwetende volk even zoo veel verschillende goden, maar de priesters beschouwen het anders.

Wij zeggen hier nog eenige woorden over Indra en de lagere goden, en geven dan eene opsomming van de goden, zoo als zij volgens het *Brahmandapoeràna* geschapen zijn.

Indra. Deze, — de vorst der *Deva's*, dat is der ondergeschikte goden, die het *Amreta* noodig hebben om hun leven te bewaren, en die dikwijls door boetedoeners en reuzen in gevaar gebragt en overwonnen worden, heeft eigenaardig genoeg op *Bali* bijzondere tempels. *Sakennan* op het eiland *Serangan* in *Badong* en *Djempoel* in *Bangli* hebben wij boven als zoodanig leeren kennen. Wij verklaren dit daaruit, dat onze Sivaïtische secte geslaagd is om Wisjnoe's (en

Brahma's) aanzien gering te maken en hem maar als een deel, eene emanatie of kracht van Siva, te doen beschouwen, echter niet noodig vond, den populairen Indra, het voorbeeld der vorsten, die in zoo vele gedichten verheerlijkt wordt, van zijnen cultus te berooven. Indra kon immers nooit tegen het aanzien van Siva strijden, en bleef dus onschadelijk voor het ingevoerde Sivaïsme, en men spaarde, door aan hem tempels toetestaan, welligt de vooroordeelen des aan hem gehechten volks. Zijne tempels en attributen zijn zelfs aanzienlijk. Hij heeft ook het derde oog. Namen van Indra zijn: Satakratoe (met 100 offeranden vereerd); Trinetra (van drie oogen voorzien; even als Siva); Sahasranetra, (van duizend oogen voorzien; dit zijn de sterren, Indra zelf de zigtbare hemel, terwijl de hoogere, onzigtbare lucht, *âkâsa*, den Siva voorstelt); Devaradja (de koning der *Deva's* of ondergeschikte goden); Satsipati, de echtgenoot van S'atsi.

Zijn wapen is de *hadjra* (*wadjra*, de bliksem; hier echter als eene soort van wapen in den vorm van een donderkeil verbeeld).

Indra's vrouw is S'atsi, alleen in gevolg van Indra op te merken.

De 8 goden der cardinaalpunten (Lokapâla) worden in de geschriften zeer dikwijls genoemd; in den cultus verschijnen zij minder. In het *Ramajana*, lontar 131 worden die 8 goden opgeteld als volgt: Indra, Jama, Soerja, Tjandra, Anila, Koevera, Baroena, Agni. Dezelfde namen vinden wij in *Indië* weder, alleen verschijnen daar ook Niriti in plaats van Soerja, en Isâni in plaats van Tjandra. De volgorde van het oosten beginnende en om de zuid voortgaande is echter eene andere, en in *Indië* redelijk vast bestemd: »Indra in 't oosten, Agni N. O.; Jama Z.; Soerja (of Niriti) Z. W.; Waroena W.; Wajoe (of Maroet, Pavana, en op *Bali* Anila, al te zamen *wind* beteekenende) N. W.; Koevera N.; Tjandra (of Isani) N. O.; *Oesana Bali* bladz. 261) zijn de acht cardinaalpunten opgegeven: 1) Poerva oosten; 2) Gneha Z. O.; dit is Agneja (Wilson: »the South-East quarter") afteleiden van Agni, vuur en de god der vuurs, die in 't zuidoosten troont; 3) Daksina zuiden; 4) Neriti (Skt. Nairiti, tot Nirriti, het zuidwester-kwartier behoorend; Nirriti naar eenigen, Soerja naar anderen, presideert over die streek van het kompas) Z. W.; 5) Pastjima, achteren of westen; 6) Wajadja (Skt. Wâjawja tot Wajoe, den wind, vgl. Anila, Pavana, behoorende) N. W.; 7) Oetara noorden; 8) Esania (*niet* Resania), beantwoordt aan 't Skt. âisania of âisani behoorend tot Isani," N. O. Wij hebben dus hier eene naauwkeurige bewaring van de namen der cardinaalpunten door de, van de namen der beschermgoden afgeleide, adjectieven; ook de minder bekende Nirriti en Isâni zijn niet vergeten. Dat echter op die plaats al de cardinaalpunten aan verschillende vormen van Siva toegekend zijn, kan ons niet bevreemden, doch blijkt eene verandering van later tijd te zijn.

Buiten Indra komen nog maar Jama en Baroena bij den cultus in aanmerking; ook zij vallen eigenlijk met Siva te zamen. Met Indra in zijnen hemel vinden wij de Warapsaras (de voortreffelijkste Apsarasen), en de Widiadaras en Widiadari's, (mannelijke en vrouwelijke geesten), benevens de *Resis;* dit zijn de godgeworden menschen, die door een heilig leven den hemel van Indra bereikt hebben; zijn hemel heet Svarga, of Indraloka, en is het beeld van eene vorstenwoning, en de beschrijvingen daarvan komen met de Indische overeen. Ook is deze hemel met zijne bewoners nog niet verzekerd tegen vijanden, (men zie de Wiwaha, den strijd van Ravana met Indra; (de eerste heet daarom Indradjit, de overwinnaar van Indra); en andere mijthen);

zijne bewoners zijn nog aan nieuwe mensch-wordingen onderworpen, of hebben ten minste het *Amreta* noodig, om hunne goddelijke kracht te bewaren. De hemel van INDRA staat beneden dien van WISJNOE (en BRAHMA), en de laatste beneden dien van SIVA. Eerst in SIVA's hemel bereikt de ziel de rust, de bevrijding van de zielsverhuizing *(Moksa)*. Over WISJNOE's hemel wordt echter op *Bali* weinig gesproken; men kent hem meer uit de traditie, dan uit de godsdienstleer. Iedereen tracht naar den hemel van SIVA (die op den *Kailasa*, den *Meroe*, of den *Goenoeng Agoeng* op *Bali*, op diens hoogsten top, te zoeken is); maar alleen een *Padanda* schijnt aanspraak op het onmiddellijke ingaan in denzelven te hebben. De overige bevolking vergenoegt zich dan met SVARGA, INDRA's hemel, waar zij geheel op de wijze van *Bali*, maar zonder zorgen en met meer pracht, hopen voortteleven. Het bereiken der *Svarga* gebeurt in sommige gevallen onmiddellijk; eene *Bela* of *Satia*, die den echtgenoot in het vuur volgt, gaat onmiddellijk in den hemel over; een vorst, die bij de verdediging van zijn land zich en de zijnen offert, gaat met al zijne volgelingen in den hemel, waar zij waarschijnlijk op nieuw beginnen te vechten. Ook verbrandingen, die volvoerd zijn naar eisch, — wat nog al moeijelijk is, daar de priesters zeer ligt een fout ontdekken kunnen, als men hen niet voor alle ceremonies hoe gering ook geraadpleegd heeft, — worden geacht den zòò verbrandden persoon naar *Svarga* te brengen. Maar deze overgang is niet zoo zeker aangenomen, als die van de twee eerste soorten; men zegt op *Bali* van verscheidene vorsten, dat zij, hoewel met al wat daartoe behoort, verbrand, toch nog op de aarde in de gedaante van beesten (kikvorschen, slangen enz.) ronddwalen. Buitendien strijdt hiertegen het regterambt van JAMA, die de overledenen met strenge onpartijdigheid in de benedenwereld *(Naraka)* beoordeelt. Misschien heeft het uitstel van verbrandingen voor 2 maanden, en somtijds voor verscheidene jaren (tot 20 jaren toe), betrekking op deze voorafgaande beoordeeling door JAMA, en de door hem opgelegde straffen; echter is hier, zoo als in de meeste godsdiensten, in hetzelfde punt een tastbare onzin: volgens het geloof *gaat de ziel van overledenen, bijaldien er geen uitërlijkheden verzuimd zijn, onmiddellijk in* SVARGA *over;* volgens hetzelfde geloof *moet de ziel eerst door* JAMA, (den Indischen PLUTO, en den heer, JEHOVA, die volgens het oude testament de Joodsche misdadigers zal straffen), *gerigt worden, en voor alle zonden de boetedoeningen verrigten, die jaren en millioenen jaren duren, en die haar hinderen, om* SVARGA *te bereiken.* Doceant theologi meliora!

BAROENA (Skt: VAROENA) is de god der zee; de tempels aan den zeekant zijn gedeeltelijk aan hem, gedeeltelijk aan SIVA gewijd. Ook WISJNOE wordt als zeegod, of god des waters (daarom in *Indië* met omgekeerde *trisoela*) opgegeven, maar er bestaan geene tempels voor hem noch in deze noch in zijne andere hoedanigheden. De ondergeschikte BAROENA wordt echter om dezelfde reden als INDRA niet geroojeerd van de lijst der aangebeden goden. BAROENA wordt soms als een jongeling op de wijze van INDRA voorgesteld. Hij is dan gekenschetst door de *pasa*. Dit attribuut zoude eigenlijk eene sling zijn, waarmede hij de lijken enz., en JAMA de zielen opvangt; op *Bali* is echter de *pasa*, tegen de beduiding van het woord, een lange pijl, waarom zich eene slang windt, en die in drie tanden (gelijk de trisoela) eindigt. Gewoonlijk heeft BAROENA een gedrogtelijke gedaante met een *Raksasa*-hoofd, waaruit eene slangentong voorkomt, en met een geweldigen naar boven rijzenden slangenstaart, overigens met menschelijk ligchaam. Deze slangenvorm toont zijne natuur als zeegod aan. De *deva*,

agun sagara (*agun* moet zijn *agoeng*; bij CRAWFURD „on the island of *Bali*," Asiat. Res. XIII), is dezelfde als VAROENA.

JAMA, de god des doods en der straffende geregtigheid, wordt geïdentificerd met SIVA (en KÂLA); bijzonderen cultus heeft hij niet, maar men vereert SIVA ook onder den naam van PAÑTARADJA (de vorst der overledenen). JAMA. Hij heet *sang hjang* DARMA (de geregtigheid); en Met zijne strenge straffen (b. v. 't koken eener ziel in een koperen ketel voor duizenden van jaren), is men zeer bekend. Hij wordt als god, niet als *Râksasa* beschouwd, hoewel hij tanden op wangen en voorhoofd heeft (*dangstra*, vgl. GANESA), en buitendien de bekende slagtanden der *Râksasa's* (*sijoeng* of *tjaling*); zijn attribuut is: de *gadâ*, knods.

De overige goden der cardinaalpunten hebben als het ware geene vereering. SORIJA is gelijk met SIVA, en de cultus der priesters is aan dezelven gerigt; *masoerjasewana*, (vereering der zon). *Tjandra*, de maan, in *Indië* een attribuut van SIVA, is mij op *Bali* als zoodanig niet bekend geworden. Maar alle voorname feesten regelen zich naar de volle en nieuwe maan. In de eerste, witte helft der maan zullen alle groote verrigtingen (offeranden, verbrandingen), uitgevoerd worden, om den voorspoed te verzekeren. ANILA of WAJOE (Bal. BAJOE) heeft in 't geheel geene vereering, maar wordt beschouwd als het vitale principe; bij het vasten (*brata*) zal de boetedoener alleen van den *vajoe* leven. Verder komt de *vajoe* in zijne verscheidene vormen bij genezing van ziekten in aanmerking. De heelmeester laat zijnen *vajoe* in het ligchaam van de zieken overgaan. Daarom zijn dan ook de *Padanda's* bijzonder gezocht, om ziekten te genezen, daar hun *vajoe* bijzonder heilig is.

KOEVERA, de god des rijkdoms, (Bal. *Koebera*) alleen uit de mythen bekend. Minder nog NIRRITI en ISANI. AGNI eindelijk, de god des vuurs, wordt veelvuldig bij den Veda-cultus op *Bali* even als in *Indië* aangeroepen, maar heeft noch tempels noch vereering door het volk.

Tot de familie van *Siva*, maar toch als ondergeschikte goden, behooren GANESA en KARTIKEJA of SKANDA; zijne zonen. De laatstgenoemde is mij op *Bali* nog niet bekend geworden; daarentegen bestaan van GANESA (gewoonlijk *Gana*) verbeeldingen in steen, (*Ganesa*-beelden zijn door KAROE AJOE op *Bali* ingevoerd; (vgl. ABDULLAH in het *T. v. N. I.* 7. 2. 161 volgg.) en schilderijen, allen vrij ruw. Men vindt de steenbeelden somtijds in de SIVA-tempels, en GANESA verschijnt dan openbaar als ondergeschikte, dienende godheid, die veel overeenkomst met de wachthoudende *Râksasa's* heeft. Bijzondere cultus en offeranden voor hem zijn niet bekend. Voor de litteratuur heeft echter GANA hetzelfde gewigt op *Bali* als in *Indië*. Hij is de god der geleerdheid en der slimheid (ook der *orang dagang* en der dieven). Hij heet GANAPATI (heer der heerscharen, (hij is de aanvoerder der nog lagere goden); WINAJAKA (de leidsman, met betrekking tot hetzelfde denkbeeld); SARWÂWIGNA (van *sarwa*, al, en *awigna*, zonder hinderpaal, d. i. die alle hinderpalen overwint; WIGNAKARTA (*wigna*, hinderpaal, KARTA waarschijnlijk van KRIT, snijden, oplossen, — die de hinderpalen oplost). Op de verbeeldingen, die men van hem teekent, houdt hij in de regterhand de *poestaka*, een boek van lontar-bladen, als teeken der geleerdheid. Van zijne overige (Indische) attributen, met uitzondering der maan, heb ik nog niets gezien of gehoord. Hij heeft een olifantsnuit (*toelali*), en olifantstanden (*gading*); buitendien de *dangstra*, die wij bij JAMA gevonden hebben, op koonen en voorhoofd. Alleen bij GANESA en JAMA duiden deze gedrogtelijke ledematen niet de daemonische natuur aan; anders behooren zij slechts aan de *Boetas* en *Râksasâs*, en ook aan goden, die naar hunne verkiezing daemonische

gedaante aannemen. Overigens heeft GANA een geheel menschelijk ligchaam en ook maar twee armen, waarvan wij de reden boven bij SIVA gezien hebben. Buiten de voorkeur der vereering van den eenigen en hoogsten SIVA, verklaart zich het gebrek aan hulde, aan GANESA bewezen, ook wel uit zijne gedaante. Al hetgeen gedrogtelijk is, wordt op *Bali* met een' zekeren afschuw gezien; daartegen strijden nu wel de vele verbeeldingen van daemonen, maar deze zijn ook de vijandige geesten, die door de goede goden grootendeels ten onder gebragt worden. In 't bijzonder valt optemerken, dat men de gedaante van een' olifant als ongelukbrengend beschouwt, hoewel ik niet beweren kan, of dit altijd het geval was. Een vroegere vorst van *Boleling* hield een' olifant en plagt daarop uitterijden; dit gedrag werd algemeen afgekeurd, en men schrijft 't daaraan toe, dat dezelfde vorst door de goden met het verlies van zijn rijk gestraft werd. Natuurlijker is de afschuw voor den tijger; bijaldien zich tijgers in een rijk van *Bali* vertoonen, veronderstelt men, dat het rijk spoedig zal ondergaan, (onder de heerschappij der kwade geesten komen) (1). Groot aanzien heeft daarentegen de neushoorn, hoewel niet in leven. De *Deva agoeng* en ook de vorst van *Lombok* hebben tot groote offerfeesten zulk een dier van het Nederlandsch Gouvernement gevraagd; zij gebruiken het bloed en vet voor de toebereiding van verscheidene offeranden, en de excrementen als geneesmiddelen.

KÂMA, de god der liefde en zijne vrouw RATIH, hebben, zoo veel ik weet, geene bijzondere tempels, maar genieten bij dit zeer erotisch volk toch bijzonderen eerbied. Ook KÂMA is weder als het ware een vorm van SIVA (zie *Oos. Bali* pag. 275). Andere namen van KÂMA zijn *sang hjang* SMARA, (omtrent het Latijnsche *cura*, voor «verliefd zijn"); verder ANANGGA, de ligchaamlooze, wijl volgens eene mythe SIVA zijn ligchaam verbrand heeft; ook MANOBOR, in het hart geboren.

VASOEKI, de Indische slangenkoning, valt hier omtrent te zamen met ANANTA (eeuwigheid), of *Antahhoga*, de slang waarop WISJNOE rust. Ook VASOEKI behoort hier tot SIVA's gevolg; hij huisvest in de verscheidene voorname tempels, waar SIVA vereerd wordt (zie de *sadkahjangans)*. Na den tijd der vereering in *Basoeki*, aan den voet van den *Goenong agoeng*, (welke plaats naar dezelfde slang genaamd is), veronderstelt men, dat hij door de lucht naar *Oeloewatoe*, het heiligdom op het tafelpunt (in *Badong)*, en zoo ook naar de andere *Kahjangans* rondtrekt. Men neemt hem dan als een' vurigen streep aan den hemel waar. De glans komt van de edelgesteenten, waarmede zijn geweldig hoofd versierd is. Over VASOEKI (op *Bali* altijd *gasoeki)* bestaan er veel schijnbaar ongerijmde vertelsels. De oorsachen aus diesen sagen" uittetrekken, is mij tot nu toe nog niet gelukt. Aan een' vroegeren slangencultus heb ik al lang gedacht, voornamelijk wijl een *Padanda* ook *Boedjangga* (slang)genoemd wordt, en in de *Oesana Java* als zonen van SANG HADJI (*adia*, naar 't mij toeschijnt, «de eerste") genoemd worden: SIVA, BOEDDA en BOEDJANGGA; wat zeer op drie verschillende eeredienſten: den rein-*Sivaitischen*, *Boeddhistischen* en *slangen-cultus (?)* heenduidt. Van echt Indische mythen

(1) Tijgers komen in het grootste gedeelte van *Bali* niet voor; naar *Djembrana* zwemmen zij van *Banjoewangie* over, en huisvesten in dat bijna onbewoond land en in het gebergte van *Tabanan* en *Boleling*. De groote aanbouw van het land belet hen, om zich verder te verspreiden. Waar zij komen, duiden zij aan, dat de menschen zich verwijderen zullen.

is op *Bali* die van eene vroegere verdelging der slangen, waarbij alleen Taksaka, Vasoeki en een derde op het bidden van een boeteling gespaard werden, uit de boeken bekend. Dit slangenoffer (*Sarpajadjnja*) volbragt de koning Djanamadjaja, de achter-kleinzoon van Ardjoena Widjaja. (vgl. het *Râksasa-Jadjnja* van *Bagawan Wassista*). De vogel *Visjnoes Garoeda* verschijnt op *Bali* veelvuldig afgebeeld, altijd in gedrogtelijke *Râksasa*-gedaante, met bek en vleugels, maar te gelijker tijd met slagtanden; overigens heeft hij een menschelijk ligchaam. Zijne ouders zijn Kasjapa en Winata; zijn broeder is Aroena. De meeste ondergeschikte personen der Indische mythologie, als: Kinnara, Kimpoeroesja, Oeraga (slangen), Detia, Danava, Pisâtja en anderen, zijn in de litteratuur van *Bali* bekend. Wij vinden echter voornamelijk maar de Gandarvas, Widjadaren, Apsarasen in Indra's hemel, de Detia's als reuzen des voortijds; de *Râksasa's* en *Boeta's* (eigenlijk wezens, kwade geesten) als de gevreesde, nogtans altijd te verzoenen vijanden der menschen en tegenstanders der goede goden.

Bij de laatsten zien wij duidelijk het principe, dat in alle godsdiensten wederkeert, van eene goede en eene booze oppermagt, wier strijd, naar het schijnt, in de *Hindoe-leer* nooit opgelost is, of opgelost zal worden. Eene eenheid der twee oppermagten vertoont zich echter duidelijk daarin, dat Kâla en Doerga, de hoofden der *Râksasa's en Boeta's*, als niets anders beschouwd worden dan als Siva *en zijne vrouw*, daar de goden de magt bezitten deze in *Râksasa's* te veranderen.

De berigten over de *Boeta's* zijn verward; er bestaat eene menigte van namen voor enkelen, b. v. *boeta* Wilis, *boeta* Lawehan (1); verder zijn zij genoemd naar de gedaante, die zij aannemen, „b. v. *boeta hoeloe asoe*, „de *boeta* met een' honden-kop," (*asoe* Skt. *s'vâ*, hond), *boeta hoeloe lêmboe*, „de *boeta* met het hoofd eener koe." Een Balineesch-collectieve naam is *dagan;* hun verblijf is voornamelijk op kerkhoven en onzuivere plaatsen, en zij molesteren des nachts de huizen met inbraak, die zich niet door offeranden tegen hen beveiligen. Meer gemeenzaam nog dan de *Boeta's* zijn bij het volk in 't algemeen de *Liak's*. Dit zijn menschen, die door kunde van zekere *mantras* (toover-formulieren) van gedaante veranderen, en zich ook onzigtbaar kunnen maken, blijvende alleen een heldere glans, die uit de plaats der tong voorkomt; zij moeten zich van krengen voeden, en voornamelijk op kerkhoven en op de plaatsen, waar lijken voor de verbranding bewaard worden, huisvesten. Zij nemen ook de ingewanden der slapenden uit, zoodat de zóó beroofde mensch, binnen kort sterven moet. Hunne meesteres is Rangda ning Gira, de wedûwe van Gira, wier geschiedenis men in de *Tjalon-Arang* (een *Babad*) vindt; zij woont op den *Goenoeng agoeng*, waar de *Liak's* hunne zamenkomst houden, gelijk de heksen op den bloksberg. Men houdt somtijds vuurvliegen, die op *Bali* veel en groot voorkomen, voor *Liak's;* ook geeft de beschuldiging tegen een' persoon, dat hij een *Liak* is, dikwijls redenen, om iemand onschuldig te vonnissen.

Schepping.

Volgens het *Brahmândapoeràna*, waar de wereld uit een ei *(anda)* geschapen is, komen

(1) Ook Klika, dienares van Doerga, (in *Indië* is Kâlikâ een andere naam voor Doerga); Klika is waarschijnlijk in het begin dezelfde persoon met Doerga.

eerst, door het boetedoen van Brahmâ, 4 wezens voort, Sanaṇda en Sanatkoemâra, (de overige twee worden niet genoemd). Daarop komen de hemel, de rivieren, de zee, de bergen, planten, struiken, de tijd enz. voort. Verder schept hij (Brahmâ) de *Devarsis*, (de goddelijke *Resis*) Maritji, Bregoe, Anggira, Poelastja, Pôelaha, Kratoe, Daksa, Atri, Wasista. Daarop eerst schept hij den *Paramesvara*, (den hoogsten heer; naam voor Siva); deze wordt al dadelijk als grootvader van Brahmâ beschouwd!! Hij wordt genoemd: Bawa (natuur); Sarwa (al); J'sa (heer); Bima, (de vreeselijke); Mahâdewa (de groote god). Zijn ligchaam bestaat 1) uit Adhjâtma-Sarira (zonnen-ligchaam); 2) Wesanâra (waterligchaam); 3) Bajoesanâra); 4) Agnisanâra, (vuur-ligchaam 5) Akâsa, (de hoogere onzigtbare hemel); 6) Mahâpandita, de groote Pandita); 7) Tjandra, (de maan); 8) Batara Goeroe, (de leeraar). Hij heet daarom Astatanoe, (van acht ligchamen voorzien.) Hij moet vereerd worden door den *Sâdaka*, (den volmaakten priester, of den verrigter der ceremoniën). Kalpa, (gedaante) en Darma (geregtigheid) zijn kinderen van Brahma, voortgekomen uit zijnen geest. Hier is opgegeven, uit welke deelen van het ligchaam van Brahma de *Devarsis* voortkomen.

ᨅᨚᨔᨛᨕᨗᨊᨗᨔᨛᨕᨗᨊᨗᨔᨛᨕᨗᨊᨗ

Daha (de krijgskaste van *Daha* of *Kediri*) af; deze konings-familie, die zich op *Java*, in *Madjapahit*, en op *Bali*, in het geslacht van den *Deva Agoeng* voortgeplant heeft, leidt dus haren oorsprong van een' *Devarsi* af, en zoude eigenlijk tot de Brahmanen-kaste behooren. Zij zijn de kleinkinderen van KAMJA en PRIJADRATA.

De 60,000 *Balikilja's*, die allen *Brâhmatjari*, d. i. studenten der *Veda's*, zijn, (vergl. de 60,000 *Sagariden* in het *Bâlakanda* des Ind. *Râmajâna*), zijn kinderen van KRETON en SANNATI. Buiten een groot getal andere mythologische personen, die in den cultus niet verschijnen, maar voor de Brahmanen heilig zijn, vinden wij hier de 7 *Resi's*, die in den tijd van OETTAMA MANOE, den tweeden opvolger van SWAJAM BOEWANAMANOE, bestaan; zij zijn: RÂDJA, BATRA (BADRA), OERDDADAHOE, LAWANA, ANAJA, SATAPA en SAKA. Zij stammen van den *Devarsi* VASISTA af.

Wij geven hier eenige kleine proeven uit het origineel:

Agre sasardjdja bagawân mânasam âtmanah samam.

ᬅᬕ᭄ᬭᬾ ᬲᬲᬭ᭄ᬚ᭄ᬚ ᬪᬕᬯᭀᬦ᭄ ᬫᬦᬲᬫ᭄ ᬅᬢ᭄ᬫᬦᬃ ᬲᬫᬫ᭄᭞

»In het begin schiep de heilige de ziel, die aan hem zelf gelijk was." Dit wordt verklaard: majogæ batâra Brahma m'toe tang Resi patang siki sang Nandana, Sanatkoemâra. »*Batâra* BRAHMA hield de *joga* (was in meditatie verzonken), daardoor ontstonden de *Resi's*, vier in getal: *sang* NANDANA en SANATKOEMÂRA." De overige twee zijn niet opgenoemd; SANANDA (sic.) echter en SANATKOEMÂRA zijn twee van de vier eerstgeboren zonen van BRAHMA, volgens de Indische overlevering. Het blijft nog te onderzoeken, of de zonen van BRAHMA representanten der (wereld)-ziel zijn, 't geen ik met mijne tegenwoordige hulpmiddelen niet in staat ben te doen.

Tatwa-srêdjat poenah Brahma.

ᬢᬢ᭄ᬯ ᬲ᭄ᬭᬾᬚ᭄ᬚᬢ ᬧᬼᬦᬃ ᬩ᭄ᬭᬳ᭄ᬫ᭞

»Daarna schiep BRAHMA wederom." Hierop volgt in de Balinesche verklaring de schepping van SIVA, en de opnoeming van zijne verschillende eigenschappen en ligchamen. *Dit schijnt dan eene interpolatie in het oorspronkelijke werk te zijn;* de Sanskrit-tekst zegt niets hiervan, en deze schepping is zeker op de onregte plaats. *Maar* SIVA *kon bij eene secte als die op Bali niet later geschapen worden, om zijn aanzien niet te verliezen*; men gebruikte dus de voor hijna allen onverstaanbare Skt.-woorden, om, door onjuiste verklaring, hier SIVA te verheerlijken. *Tatwa* is hier ontstaan uit *tato-asrêdjat;* men heeft niet de *a* geëlideerd, maar met de voorafgaande *o* in *wa* veranderd: in het Sanskrit moet het *tato-srêdjat* worden. Dit *Tatwa* komt weder voor in de naaste halve *Sloka*, doch kan daar wel niet anders dan door *tathâ* »zoo," »op gelijke wijze" verklaard worden.

Tatwa devasoerapitrên manoesjako-srêdjat praboe.

ᬢᬢ᭄ᬯ ᬤᬾᬯᬲᬼᬭᬧᬶᬢᬾᬦ᭄ ᬫᬦᬼᬲᬚᬓᬲ᭄ᬭᬾᬚ᭄ᬚᬢ ᬧᬭᬩᬼ᭞

»Zoo ook de goden (DEVA), de *Asoeras*, de *Pitara*, de menschen schiep de heer."

In *Manoesjako* (zie boven) moet een fout zijn; *mânoesjaka* is »eene menigte van menschen," maar dit past hier noch op den zin noch in het metrum; als het in het metrum moest gebragt worden, zoude het zijn *manoesjakam asrêdjat praboeh*, wat eene lettergreep te veel oplevert; buitendien ontbreekt èr in het manuscript het *t'doeng* (het teeken van lange). Wij hebben in den Skt.-tekst de verandering gemaakt *manoesjántja* »en de menschen," welke in den zin voortreffelijk past en het metrum ongeschonden laat. Onze plaats is in de Balinesche verklaring weder gegeven door :

Moewah majoga batâra Brahma, midjil sang deva soera pitrê manoesâ, toehoen sangkanika midjil saking manah hikang deva, ring lamboeng sangkaning pitrê, ring pasva sangkaning manoesa, djagana sangkaning Asoera.

»En verder was *batâra* Brahma in meditatie verzonken; daardoor ontstonden de *Deva's*, *Asoera's*, *Pitara's* en de menschen; de plaats, van waar zij (uit zijn ligchaam) ontstonden, was: uit den geest *(manas)* de *Deva's;* uit het hol onder den arm, de *Pitara's;* uit de zijde (wij moeten *parswa* voor *pasva* lezen) kwamen de menschen voort; de dij was de plaats van den oorsprong der *Asoera's.*"

Verder wordt opgegeven de tijd, wanneer zij ontstonden, die zeker eene astronomische beduiding heeft, daar ook in *Indië* de *Deva's* en *Asoera's* in de astronomie eene beduidende rol spelen (Zie Bentley, over de Indische Astronomie). Op den *middag* worden de *Asoera's* geboren, — in den *ochtend* de *menschen*, — *midden in den nacht* de *Deva's*, — in den *avond* de *Pita-Pitara* (de vercerde schimmen der overledenen).

Wij geven hierbij eene kleine schets van het overzigt der wereld, zoo als deze zich in het *Brahmândapoerâna* vertoont.

De wereld wordt verdeeld in 7 *Dwipa's* (eilanden): *Poeskaradwipa* (het lotus-eiland), — *Krontjadwipa*, *Koesadwipa*, *Sangkadwipa*, (Skt. *Sâkadwipa*), *Sâlmalidwipa*, *Plaksadwipa* en *Djamboedwipa*. De laatste, het eiland der *Djamboe*-vrucht, is *Indië* en wat daaraan grenst. Al deze eilanden zijn van Oceânen omgeven, en liggen rond om den *Meroe*, het middenpunt der aarde, gelijk lotus-bladeren. Over deze eilanden heerschen de kleinzonen van Svajamboewa Manoe, den eersten der 7 *Manoe's*, die gedurende eene *kalpa*, eene groote tijdperiode (zie beneden), de aarde besturen. Zij zijn genoemd Savana, Djoetimbn, Wapoersmanta, Medatiti, Gomeda, Awja en Agnindra. De laatstgenoemde heerscht over *Djamboedwipa*. *Djamboedwipa* zelf is verdeeld in 9 *varsa's*, meer of min van den *Meroe* verwijderd, die soms als de noordpool, soms als het middenpunt der aarde te beschouwen is; groote meestal fabelachtige bergketenen scheiden deze *varsa's* van elkander. De kinderen van Agnidra zijn: 1) Nabi, 2) Kimporroesa, 3) Hariwarsa, 4) Ilâvreta, 5) Ramjaka, 6) Hiranjaka, 7) Koeroe, 8) Badra, 9). Ketoemâla. De meesten van deze 9 geven te gelijker tijd den naam aan de *varsa*, waarover zij praesideren. 1) Het land (de *varsa)* van Nabi is zuidelijk van den *Himavân* (*Himalâja*); dit is dus het eigenlijke *Indië*. 2) Tusschen *Himavân* en *Hemakoeta* (de gouden piek) is *Kinnara-varsa* onder den vorst Kimporroesa. De *Kinnaras* of *Kimpoeroesjas* (woordelijk: »wat voor een man") zijn barbaarsche volkeren in het noorden

van *Indië*, die met paardenhoofden voorgesteld worden; zij zijn eene soort van Centauren, en duiden de noordelijke nomadische ruitervolkeren (in *Tartarije*) aan. De *Hemakoeta* is een gebergte noordelijk van de *Himâlaija*-keten, in *Thibet*; dezelve is niet hooger dan de *Himâlaija*, maar wordt als zoodanig voorgesteld. In zijne reeks is ook de fabelachtige *Kailâsa*, de zetel van Siva. 3) *Nesadawarsa*; *Nesada* is eene bergreeks oostelijk van *Hemakoeta* en zuidelijk van *Ilâvretta*. Buitendien voert een land in het zuidoostelijke *Indië* den naam van *Nis'ad'a*, bekend door zijnen vorst Nala *(Nais'ad'a*, in het *Mahâbhârata*; — de episode is uitgegeven door Bopp). Hier hebben wij echter het noordelijke *Nis'ad'a*, waarvan Hariwars'a vorst is. 4) *Ilâvrêtte* (of *Hilâvretta)*, naam van vorst, land en gebergte. Dit is het hoogste en middelste gebergte der aarde, naar Indische begrippen; de *Meroe* bevindt zich daarin, de hoogste berg, en zetel der goden. 5) De landstreek noordelijk *Ilâvrêtta* en *Nilaparvata*, genaamd *Ramjaka* of *Nilavars'a*. *Nilaparvata*, de blauwe bergen, zijn even mysterieus als *Ilâvrêtte* met den *Meroe*; beiden vinden wij niet in die door de *Indiërs* opgegeven positie, maar men kan daarbij misschien aan eenige kunde van de noordelijker en westelijker Asiatische gebergten *(Altai, Kaukasus)* bij de van het noord-westen uit de bergstreken in het platte land van *Indië* neergedaalde *Arier (Arja, de Inder)* denken. 6) *Hiranjakavars'a* noordelijk van *S'vetaparwata*, (de witte bergen, ten noorden van *Nilaparvata)*. 7) *Koroevars'a* noordelijk van het gebergte *S'renggawân*; dit is het Oettara-Koeroe, het noordelijkste, koudste land, maar van waar zich de *Arier* schijnen afteleiden. Volgens de Zendmythe was het in ouden tijd een vruchtbaar, bewoonbaar land, dat Ahriman (de booze geest) in eene koude woestijn herschapen heeft. Hierin kan men misschien een spoor der herinnering van revolutiën der aarde vinden, die de klimaten van onzen aardkloôt veranderd hebben, en door die Fossile-beenderen, thans in *Siberië* gevonden, verklaard worden (de Mammouth-beenderen). 8) *B'adravars'a*, westelijk van den *Manjavât* (den bloemrijken berg), die zelf ten oosten van den *Meroe* ligt. *B'adravars'a* is dus ter zijde en wel oostelijk van de groote bergreeksen. 9) Ketoemâla woont oostelijk van den berg *Gandamadana* (door den reuk verrukkend). Dit is het land westelijk van de overige *Vars'as. (Persië?)*. Wij hebben dus 1) *het eigenlijke Indië* tot aan den *Himâlaja*; 2) het land tusschen *Himâlaja* en *Hemakoeta* (*Thibet*); 3) het land tusschen *Hemakoeta* en *Ilâvretta* (met den *Meroe*); in onze optelling is dit N°. 4. (*Tartarijen, Mongolij?*); 4) het land noordelijk van *Nilapavrata*, ten noord-oosten van den *Meroe* (*oost-Mongolijen, Mantjoe*-land?); 5) het land noordelijk van *S'vetaparvata*, noordelijk van het vorige, (*oost-Siberië*); 6) *Oettara-Koeroe*, het noordelijke en westelijke *Siberië* tot aan de IJszee). Deze 6 liggen nagenoeg in eene reeks van 't zuiden naar 't noorden; het middenpunt is de *Meroe*. Daarbij komen oostelijk *Nilavars'a* (*China?*) en *B'adrawars'a*, en westelijk *Ketoemâlavars'a* (*Persië* en de westelijke landen). Van de overige *vars'as* wordt nader niets vermeld; het verhaal gaat voort met een optelling der vorsten die in het eigenlijke *Indië* heerschten, die van Nabi, den oudsten zoon van Agnindra (1) afstammen. Nabi is een keizer, universeel-heerscher; ook een *Xatrija*. Van

(1) *Agnindra*, de heer des vuurs, duidt de oude godsdienst der *Indiërs* en *Perzen* aan; beiden vereerden het vuur en de zon. Zie *Vedu's* en *Zendavesta*.

Nasi en zijne vrouw Manoedewi stammen opvolgend 1) Res'aba, 4) B'arata, die zuidelijk van den *Himavan* in *B'aratavars'a* woont. 3) Sormati, 4) Tedjasa, 5) Indradjoemna, 6) Paramesti, 7) Prathihara, 8) Prathihars'a, 9) Oennata, 10) B'awa, 11) Moerdgita, 12) Pras'astawi, 13) Wir'oe, 14) Prêtoe, 15) Nakta, 16) Gadja, 17) Djara, 18) Wirât, 19) Diman, 20) Mahan, 21) Botjara, 22) Tos't'a (Toes'ta), 23) Wiradja, 24) Râdja, 25) Toes (!). Dit zijn de *Xatrijas* (vorsten) in de tweede groote wereldperiode, *Tretajoega*. Verscheidene dier namen zijn die van de *Djina-godheden;* de *Djainas* zijn vermomde Boeddhisten, die nog in *Indie* bestaan. Deze namen kunnen eenen wenk geven over het Boeddhisme op *Java*. Waren de Boeddhisten van *Java Djainas?* en hebben wij de vereeniging van de Boeddhistische en Sivaitische godsdienst en leerstelsels op *Java* en *Bali* aan die secte te wijten? De *Djainas* vereeren immers nevens de *Djinas* ook de Brahmaansche goden, en hebben zelfs het instituut der kasten gehouden, om zich voor de vervolgingen der Brahmadienaren te beschermen.

Onder Svajamboeva Manoe bestaan verder 11 *Roedra's*, (Zie het feest *Ekadas'aroedra*), 12 *Aditia's* (de 12 zonnen-maanden), 8 *Basoe's* (Skt. *Wasoe* of *Wasoedeva*), 12 *Sad'ia's*, 10 *Wis'wadewa's*, 2 *Sanggi's* (?), 12 *Bârgawas*. Verder bestaan de *Devas*, *Asoevas*, *Gand'arva's*, *Jaksa's*, *Pis'âtja's*, *Râksasas;* deze zijn wel onvergankelijk, maar worden toch wedergeboren. Hun leeftijd en die der menschen is, volgens de verscheidene *joegas (Latia* of *Krèta-*, *Treta-*, *Dwâpara- Kalijoega)* verscheiden, en vermindert meer en meer. In de *Tretajoega* bereikt de mensch den ouderdom van 188 jaren, — in de schemering der *Tretajoega* 147, — in de *Dwâparajoega* 126, — in de schemering van dezelve 105, — in de *Kalijoega* maar 84. In deze proportie is de verschillende duur der lagere goden. Als maat des tijds worden de *anggoela's* (duimen) opgegeven, over wier astronomische beduiding mij thans de opheldering ontbreekt. Hierop spreekt het werk van de *Manvantara's*, de tijdperioden, waarin een *Manoe* heërscht; deze worden ook *kalpa* genaamd; zij bevatten 7 *tjatoerjoega's;* volgens het werk schijnt dit de tijd van een' *Manoe* te zijn, maar deze is eigenlijk maar 1 *tjatoerjoega* (vereeniging der vier *Joegas;* een *Kalpa*); er bestaan echter 7 *Manoe's* en de 7 *tjatoerjoegas* zijn dan wel de tijd van den duur der wereld. Na iedere *kalpa* of *tjatoerjoega* wordt de wereld vernield en wederom geschapen.

Hierop volgt eene beschrijving van den *Chaos;* alleen Manoe bestond. Deze (niet Brahma) schept dan eene reeks van wezens: *Dewa*, *Resi*, *Asoera*, *Pitrê*, *Mânoesa*, *Boeta*, *Pisâtja*, *Gandarwa*, *Jaksa* en *Râksasa*. Manoe heet hier Soemantia (?) en *sang* Sista (de onderrigter). Hij onderwijst (1) de wezens, die door zijn boetedoen voortgekomen zijn, in de *Sadatjâra* (den regten wandel); deze bestaat in *lobadeja (loba* „greedy desire," zinnelijkheid, begeerte, en *âdoja* waarschijnlijk van *âdâ*, sumere, tollere; dus „het verwijderen der begeerte);" *ksâma* (geduld), *satia* (waarheid, waarachtigheid), *widiâ* (kunde), *idjjâ* (offeren), *dâna* (almoezengeven). De eigenschappen des *sâdatjâra* zijn 7. (*Saptekani tjaritrani* ꦯꦢꦠꦗꦂꦫ).

Ook worden de trappen des levens van een' Brahmaan opgegeven: 1) *Brahmâtjâri*, die als scholier bij zijn' *Goeroe* woont; 2) *Grêhasta*, de huisvader, de getrouwde man, wiens pligt

(1) Hij is hier de *Goeroe;* de godheid (Siva) verschijnt op *Java* en *Bali* meestal in dit karakter.

het is, het *darma* (regt) uit te oefenen; dit bestaat voornamelijk in het teelen van een zoon, die de offeranden voor de voorvaders (*Pitara*) verrigten moet, en in hospitaliteit. 3) *Wekânasa*, de eremiet in de bosch-kluizenarijen (*âsrama*); 4) *Jati*, een asceet, die al het zinnelijke ten onder gebragt heeft, en alleen de *joga* (meditatie) oefent. Zij heeten in *Indië* ook *Sannâsi*, en zijn heiligen. De *Jati* heet verder *Sâdaka*; dit woord, dat ook als titel der *Padanda's* gebruikt wordt, vindt men in Wilson niet, maar *Sâdhana* beteekent onder anderen: »*voleindiging*, en *goede werken*, of de moraal en de ceremonien der Hindoegodsdienst, als middelen tot bereiking van zuiverheid en bevrijding van de zielsverhuizing." *Sâdaka* is dan »iemand, die deze goede werken verrigt." In ons werk wordt de naam *Sâdaka* verklaard als »die de *âsramadarma* (het regt of gebruik der eremieten) uitoefent. Wij hebben verder verklaringen van *Darma* en *Adarma* (regt en onregt). Verder worden de *Sroeti*' (de openbaring) en de *Smrêti* (traditie) genoemd. De eerste is gelijk *Darmasâstra* (het leerboek des regts) en wordt gezegd te zijn *diragnihotrawidjja* (*widjja*, (afkomstig, beginnend van); *dira*, *agni*, *hotra*, de onderhouding van een gestadig vuur); zij heeft dus ook op de vuurdienst betrekking. De *smrêti* is de *warnâsrama-hâdjâra*, (*warnâsrama* is hier welligt een fout voor *vanâsrama*, bosch-kluizenarijen); dus »de wandel, de rigtsnoer der bosch-kluizenarijen." In deze plantte zich de oude traditie voort. De 7 *Resi's* zullen de *Darmadwaja* (het dubbelde regt; *Darma* en *Adarma*? of liever *Sroeti* en *Smrêti*), op de aarde leeren in den tijd van Poerva Manoe (gelijk Swajamboewa?). De *Darmadwaja* is de inhoud des *Tjatoerveda* (de 4 *veda's*), waarnaar de *Sadoe* (de goede mensch) zijn leven regelt. Zij bevat ook de *Dandanîti* (de regeling der straffen), de *Trajî* (de drie *Veda's* zonder den *Atharva-veda*; wij hadden daar even *al* de vier *Veda's*, maar deze onnaauwkeurigheden keeren dikwijls weder), en de *Warnâsrama*, (ook hier is *varna* in plaats van *vana*). Zou er bij *vawna* ook aan eene kaste te denken zijn? en de *varnâsrama* de regeling des levens (de vier perioden) van alle kasten beteekenen? — Over het algemeen wordt er in onze plaats maar van de Brahmanen gesproken.

Het woord *Sroeti* wordt verklaard door: »*ri denian kinatoetoeran*," *dewijl zij geleerd is, heet zij* Sroeti. Smrêti, »*makanimitta ri kangên-angênira matangian* Smrêti *ngarania, wegens hare liefelijkheid wordt zij* Smrêti *genaamd*. Bij deze laatste verklaring wordt openbaar aan Smara (liefde, de liefdegod) en eene beduiding van den wortel *s'mri*, »desiderare, wenschen, graag hebben," gedacht.

De eigenschappen des *Satia-Brahmâtjâri* (des waarachtigen Brahmanen-scholiers) zijn: *Tapâ* (boete), *Môna* (Skt. *mâuna*, zwijgen), *Jadjnja* (offeren), *Dâja* (ontvangen van almoezen), *Kaamâ* (geduld), *Aloba* (vrijheid van begeerte), *Dama* (temming, d. i. der zinnen), *Sama* (gerustheid der ziel), *Djîtâtma* (overwinning des *âtma*, der hartstogten), *Dâna* (almoezen geven), *Anama* (*niet groeten*; dit is aan de Brahmanen verboden, dewijl zij door het buigen des hoofds enz. zich zouden vernederen), *Adwesa* (vrijheid van haat), *Arâga* (bevrijd van affectiën). Hij is *wirakta* (bevrijd van zinnelijkheid), *tiâga* (laat af van alle aardsche dingen en geeft dezelve weg), *bedadjnâna* (kent de verschillen, heeft onderscheidingsvermogen of klokheid). Deze eigenschappen worden genaamd *darmapratianggalaksana*, de namen (of teekens) der organen van het *Darma*. Dit stuk sluit met de *sloka*:

Iti-oektang tatvantja sarvang, darmapratianggalaksanang.

ᬇᬢᬶᬏᬓ᭄ᬢᬁ ᬢᬢ᭄ᬯᬦ᭄ᬢᬚ ᬲᬭ᭄ᬯᬁ᭞ ᬤᬭ᭄ᬫᬧ᭄ᬭᬢᬶᬬᬗ᭄ᬕᬮᬓ᭄ᬱᬡᬦᬁ᭞

Zoo wordt het geheele *Tatwa* (leerstuk) verteld, dat de namen der organen des *Darma* bevat. Het is hier niet de plaats, om verder over den inhoud des *Brahmandapoerâna* uit te wijden; te hopen is het, dat dit werk in korten tijd geheel moge kunnen beärbeid worden. Wij sluiten thans nog met eene aanteekening over den inhoud der *Veda's*.

De *drie Veda's* (ook hier is de vierde niet genoemd) *Règ*, *Jadjoeh* en *Sama* houden 4 *Stotra's* (*stotra* is lofprijzing) in, te weten: 1) *Drawja-* (dit is de oorspronkelijke substantie, Wilson: »elementary substance;" er bestaan 9 soorten), 2) *Goena-* (de drie kwaliteiten, die alle wezens doordringen, als *Satwa*, wezenheid, waarheid; *Radjas*, drift; *Tamas*, donkerheid, onwetendheid, slechtheid). 3) *Karma-* (de werken, verrigtingen, het practische gedeelte, de offeranden). 4) *Bidjana-Stotra* (dit moet zijn *abhidjana* »family, race" (Wilson). Het is dus het genealogische gedeelte).

Cultus en offeranden.

De vijf dagelijksche offeranden, die ieder Indische huisvader *(grèhasta)* te verrigten heeft, vindt men niet op *Bali*. De *Pandita's* lezen (of mompelen) de *Veda's* eene keer 's daags; het volk verrigt zijne offeranden en gebeden op bepaalde dagen. De cultus bestaat in het medebrengen van offeranden, die met eene *sembah* aangeboden en vóór de tempelhuisjes neêrgezet worden; in de gewone tempels doen dit meestal de vrouwen, die ook met de toebereiding van de verschillende offeranden belast zijn. Het brengen der offeranden is met *mantra's* (formulier-gebeden) verbonden, die echter niet hardop gezegd worden. Bij groote feesten worden de offeranden door *tandakkende* personen, die door eene godheid bezield zijn, *wawalen* of *prakoelit* (Zie *Oes. Bali* pag. 335, *balian* = *wawalen*) aangebragt. Deze offeranden gaan gepaard met het *tandakken* met de kris, hetwelk aanduidt, dat de offeraar bereid is zijn leven te brengen. De offeranden zijn zeer menigvuldig en voor ieder feest en iedere godheid bijzonder bepaald; gewoonlijk ziet men rijst in verscheidene toebereidingen, gekookte vleeschspijzen, vruchten, sirih, kwe-kwe, geld (Chinesche duiten), kleederen, en ook dranken. Bloedige offeranden worden aan Doerga en de *Boeta's* gebragt; zij beperken zich gewoonlijk tot kippen, eendvogels en kleine varkens, echter bij groote offeranden worden ook karbouwen, geiten, hertebeesten en honden geslagt. Van het vleesch van de drie eerstgenoemde beesten voeden zich de offerenden; zij brengen alleen den huid en beenderen, en gedeelten van het vleesch, gekookt of gebraden; van de honden maken zij ook vleeschspijzen *(sasate)*; maar, naar hun zeggen, eten zij daarvan niet zelven; het geheel is voor de *Boeta's* bestemd. Op het feest *Bajakala* wordt door ieder huisgezin een varken geslagt, en worden huid en bloed in de hoven der huizen voor Kâla en de *Boeta's* neêrgelegd. Het vleesch echter dient ook hier voor de offerenden tot voedsel. Buiten deze offeranden wordt de tempel met heilig water *(toja tirta)* besprengd. Dit water wordt bij de *Pandita's* gekocht, die hetzelve door het *Veda*-lezen heilig gemaakt hebben.

De offerenden gebruiken ook dit heilig water, om zich te zuiveren, den mond te spoelen en het gezigt te besprocijen. Wij hebben wel is waar op *Bali* het *toja Sindoe* (water van den *Indus*) in *Basoeki* aan den voet van den *Goenoeng agoeng*, en verder eene *Gangga* in *Tabanan*, maar de priesters beschouwen dit water niet als heilig. Zij weten, dat deze rivieren in *Kling* (*Indië*) zijn, en dat zij het water daarvan niet kunnen verkrijgen; door het Veda-mompelen wordt echter dit gebrek verholpen. Bekend zijn op *Bali* al de groote Indische rivieren; buiten de *Gangga* en *Sindoe*, de *Jamoena*, *Narmada (Nerboedda)*, *Caveré* (bij *Sringapatnam*), de *Sarajoe*, de rivier van Ajodja *(Oude)* en anderen. Het heilige water, dat de *Pandita's* doen ontstaan, heet *Mrêta* of *Amrêta (Ambrosia*, onsterfelijk, levensspijze). Dit water wordt gesprengd met *Koesagras*, dat in het water gedompeld is. Ook besprengt de *Padanda* de offerenden zelven met *Koesagras* in heilig water gedompeld. Het *Koesa-* (of *Darba*)-gras wordt ook gebruikt, om de offeranden daarop te leggen. *Grêta (Ghij)* is hier ook bekend, maar wordt, bij gebrek aan melk, uit klappers gemaakt. De *Pandita's* gebruiken echter ook somtijds de melk van koebeesten tot de toebereiding; eigenlijk moet het gemaakt worden van de melk van een *lemboe poetih* (een wit koebeest met bogchel); deze zijn heilig; de gewone Balinesche koe heeft geene heiligheid, hoewel zij door de regtgeloovigen toch niet gegeten wordt. In *Badong* is het slagten van koebeesten aan de Balinezen verboden; in het geheim geschiedt het echter; in andere staten openlijk. Om de melk van deze Balinesche koebeesten tot *Grêta* te kunnen gebruiken, bindt men het beest veertien dagen vast en geeft het niets dan *Koesagras* te vreten; door deze spijze wordt de melk heilig, en voornamelijk van den muskusreuk gezuiverd, dien de Balinesche koebeesten hebben. Het *Tilagras* wordt ook gebruikt, doch is aan de gewone Balinezen niet bekend. (Zie eene plaats in het *Râmâjana*). *Madoe* (honig) komt ook nog in de offeranden, en verder reukwerken, als: *m'njân*, *madja gaweè* en *tjandana* (Zie *Oes. Bali*).

De bloedige offeranden zijn, gelijk gezegd is, voornamelijk aan Kâla, Doerga en het gevolg der *Boeta's*, zelden aan Siva gewijd. In *Indië* vergt Siva bijna alleen bloed; op *Bali* heeft hij als hoogste godheid meer den milden vorm van Wisjnoe (en Boeddha) aangenomen. De offeranden, die bij groote feesten in menigte en van waarde zijn, blijven niet in de tempels, noch worden allen aan de priesters gegeven. Kleederen en geld krijgen gedeeltelijk de *Padanda's*, die de dienst leiden; de offeranden van eetbare dingen worden, nadat zij gebragt zijn, onder gebeden weder teruggenomen, en als *Amrêta*, levensspijze, door de offerenden te huis gebruikt.

De *Pandita* krijgt buitendien, voor verbrandingen en voor het assisteren bij offeranden der vorsten, aanzienlijke sommen gelds; deze worden hem gebragt even als eene offerande (ook dit kenteekent de *Panditas* als eene soort van goden op aarde). De meeste *Padanda's* geven dan een groot deel van het geofferde terug. De *Pandita's* verrigten geene enkele handeling bij de offeranden; uit hunne boeken wijzen zij, voor den tijd des offers, alle in acht te nemen gebruiken, — de hoeveelheid, en toebereiding der offeranden, en derzelver aanbrenging, — aan, en onder het offeren zitten zij onbewegelijk, juist als bij den huiselijken cultus, de *Vedas* te mompelen. Door de *Vedas* te mompelen, leiden zij dan de opmerkzaamheid der goden op de aangebragte offeranden der menschen, en maken, dat de goden dezelve genadig aanzien. De plaats, waar de *Pandita* zit, is een hooge toestel van bamboe,

onder een dak, met al de utensilien tot de *Soerjasewana* naast hem. — Tot de wijze der vereering behoort ook de *Pradaksiná*, de omwandeling van den tempel ter regterhand, die tot drie keeren geschiedt; zij wordt door de *Pandita's* maar in den geest verrigt, terwijl het ligchaam altijd onbewegelijk blijft. Ook bij de offerenden heb ik ze nog niet waargenomen, en schijnt dit gebruik niet in den volks-cultus van *Bali* ingedrongen, maar in zijne plaats het *Polynesische tandakken* (1) getreden te zijn; terwijl de herinnering aan den oorpronkelijken vorm der vereering met *Pradaksina* bij de priesters gebleven is.

Ornaat der Pandita's.

Bij de groote feesten der vorsten, bij verbranding van voornamen en bij den huiselijken cultus op volle en nieuwe maan, heeft de *Padanda* een eigen ornaat, dat veel met de versierselen, die wij bij de Javaansche godenbeelden vinden, overeenkomt; zij zijn gekleed op de gewone Balinesche wijze, het bovenlijf naakt; (Zie de godenbeelden van het *Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen*); het kleed, dat van de heupen af neêrvalt, is bij deze gelegenheden *wit*. Op het hoofd heeft bij eene *roode muts*, de kleur daarvan mag echter ook *wit* zijn; deze wordt *Djata* (Zie de catalogus van Ind. oudheden pag. XXV) genoemd; *Djata* is anders de haardragt der Sivaïten, hier echter het hoofddeksel. Eenige overeenkomst heeft deze *Djata* met het hoofdtooisel van *Bagawan* Trinawindoe (No. 143.) en meer nog met de *Gloeng Koeroeng* van de Balinesche verbeeldingen van Siva. Zij is boven wijder dan beneden, en gaat op het achterhoofd dieper af, dan van voren. Ik telde 13 ringvormige afdeelingen, van beneden naar boven gevormd door smalle goudstrepen, die om het fluweelen bekleedsel van den top heenloopen; op mijne vraag, of deze afdeelingen en het getal van afdeelingen eenige beteekenis had, antwoordde men mij ontkennend; desniettemin ben ik genegen deze trappen in verbinding met die te brengen, die ik aan de *Meroes* (zie boven) in de tempels waargenomen heb. In de *Meroes* heb ik tot nu toe niet meer daken dan 11 geteld; zouden de *Panditas* zich nog grootere heiligheid aanmatigen door een grooter getal van verdiepingen van hunne *djata*, die ik als eene soort van *Meroe* beschouwen durf? Bij hunnen naam (Siva) gevoegd, schijnt dit niet geheel onwaarschijnlijk; hun eigen *Meroe*, als het ware de *Meroe* der *Brahmanen*, zoude dan hooger zijn dan die van de door het volk vereerde goden.

Op den rand van de *Djata*, rondom het voorhoofd, loopt een snoer, op *Bali* genoemd *Kesábhára*, versierd van het haar; in *Indië Moekoeta;* zij is een met goud overtrokken band, die op korte afstanden met *Soerjakántas* (2) (volgens de meening der Balineezen eene soort van edelgesteenten)

(1) *Tandak* schijnt echter ook een Indisch woord te zijn; *tandoe* is een van de *deurwaarders* van Siva, en *meester van het dansen en de mimik; tandaka* is een *goocheltaar; tándawa* »dans met hevige gesticulatie," zoo als Siva en zijne volgelingen dien uitvoeren.

(2) *Soerjakánta* (van de zon geliefd), een edelgesteente, dikwijls het kristal beteekenende, maar eigenlijk gezegd uit de stralen der zon ontstaan te zijn. De Balinesche *Soerjakánta* zijn van kristal of glas, en zullen uit *poestakas van Madjapahit* gevormd zijn. Dat dit edelgesteente bij het *Soerjasewana* gebruikt wordt, d. i. de vereering der zon, duidt nog meer het aanzien dezes hemelligchaams aan. Een ander edelgesteente van fabelachtigen oorsprong is de *Tjandrakánta*, ontstaan uit de gecondenseerde stralen der maan.

versierd is. In het midden van deze *Kesâbhârana* is boven het voorhoofd een *Linga* in den gewonen vorm van *Bali*, en van kristal (of glas). Op het uiteinde van de *Djatâ* is een kogel, die een' *Linga* ondersteunt (kogel en *linga* van dezelfde materie als boven). Dat wij den kogel hier vinden versierd met den *Linga*, is wellîgt weder een teeken van de vermenging van het Boeddhisme en Sivaisme, waarbij echter het Sivaitische symbool de opperste plaats beslaat. In de ooren heeft de *Pandita* de *Koendala*; zij hebben de gedaante van een ei, en worden door een' gouden ring in het oor vastgehouden (almede van kristal).

De overige deelen van den opschik zijn bijna allen met den naam *âbhârana* (versiersel) benoemd, terwijl in *Indië* voor allen bijzondere beteekenende namen bestaan. Wij moeten *Karnâbhârana* (oorversierselen) niet verwisselen met de oorringen; zij worden achter het oor bevestigd; *âtmâbhârana*, (versierselen van het *âtmâ*, de ziel of de adem), een korte snoer, die om den hals gedragen wordt, en voor de borst op beide zijden met gouden sloten van aanzienlijke grootte. *Wâjoebhârana* (versierselen van den wind; *wâjoe*, de wind, is het vitale principe; de vorm *wâjoebhârana* is fout, het moest *wajwabhârana* zijn). Deze zijn tweevoudig; zij worden om den hals gedragen en zijn langer en lager op de borst afhangende dan de *Atmâbharana*. *Hastâbhârana* zijn, gelijk de naam aanduidt, om de handgewrichten.

De *goedoeha* (of *goedoeha genitri*) is eene soort van *rozenkrans*; wij vinden ze bij verscheidene van de Javaansche godenbeelden; zij heeft in *Indië* den naam van *axwmâlâ* (krans van korrels). De naam *goedoeha* schijnt niet Indisch te zijn. De *Pandita* heeft er twee of drie, en gebruikt dezelve bij groote feesten onder het *Veda*-mompelen; hij draait ze dan rond naar de wijze van de Roomschen. Al deze versierselen, de Brahmanen-snoer meêgerekend, die *sampat*, *sawit*, *silimpat* genaamd wordt, zijn snoeren van de vrucht der plant *genitri* (het zijn zwarte kogels van een' halven duim dik); hunne tusschenruimten zijn met goud ingelegd, en op zekere afstanden zijn zij ook van *Soerjakântas* voorzien.

De *Brahmanen-snoer* (met geen' Indische naam hier genoemd; misschien zoude het profanatie van dit heilige versiersel zijn, den Indischen naam *Oepawita* of *Jadnjôpawita* aan het volk bekend te maken?) is drievoudig, maar niet uit drie ineengevlochten draden vervaardigd, en niet van *Moendjagras*, welke naam hier onbekend is; er zijn drie snoeren, die boven den linkerschouder en onder den regterarm doorloopen, en op den linkerschouder aaneengehecht zijn. Op de plaats, waar zij verbonden zijn, rusten drie *linga's* (weder van kristal). De afhangende uiteinden zijn met groote edelgesteenten versierd, en wel de eene met een' rooden steen *Poeala* (zal wel *Oepala*, Opaal zijn); de tweede met eenen grooten (witten) *Soerjakânta*, en de derde met een zwart doorschijnend edelgesteente, dat zich in het gebergte van *Bali* bevindt, en *manik girang-girangan* genoemd wordt. Deze drie kleuren hebben wel weder betrekking op de drie goden der *Trimoerti*, Brahma, Wisjnoe en Siwa; (of Saba-Siva, Paama-Siva en Mahâsiwa). Rood is de kleur vaa Brahma, wit van Siwa, zwart of donkerblaauw van Wisjnoe (en ook van Kala). Buiten deze *Brahmanen-snoer* heeft de *Pandita* nog een' band van wit doek, zes ellen lang, bij drie duimen breedte, dat even als de genoemde snoer boven den linkerschouder en onder den regterarm door gedragen wordt. Ook deze band wordt met de namen *sampat*, *sawit*, *silimpat* aangeduid.

Eindelijk draagt de *Pandita* aan de handen verscheidene gouden ringen met kostbare robij-

nen. De robijn is de geliefkoosde steen op *Bali*, bijna meer geschat dan de diamant; er worden 7 soorten van robijnen op *Bali* geteld, die ieder eene bijzondere bovennatuurlijke kracht bezitten. Aan de bovenarmen en enkels draagt de *Pandita* geene versiersels; wel vinden wij die bij de goden. Eveneens hebben de goden veel van deze versiersels in den vorm van slangen, welke men ook bij de *Pandita's* niet vindt.

Kleeding der goden.

Het hoofdtooisel is zeer gecompliceerd, vooral bij Siva. Siva heeft alleen van de goden de *Gloeng koeroeng*, een bijna kogelvormige kap, veel gelijkende op de *Djatâ* der *Pandita's*, wier voorbeeld Siva is. Deze kap bedekt het achterhoofd. Op het voorhoofd is de *Gloeng tjandi*, een rond hoog hoofdtooisel, bijna in den vorm van de *tjandi's*, die zich in de tempels bevinden. *Papoedoekan* zijn versiersels naast de *gloeng tjandi*; *Garoeda moengkoer* boven de *papoedoekan*. *Pattitis* (bij de *Pandita's-Kesâbhârana*) de voorhoofdband met edelgesteenten; van voren is de *tjoedâmani*. *Mangle widjaja* (misschien *mangala widjaja*, gelukkige overwinning), de uitgetakte eenvoudige streep boven de *Patitis*. *Koendala*, de oorringen. *S'kar tadji*, de spitse versierselen onmiddellijk achter het oor. *Ron-ron*, de versierselen achter de *s'kar tadji*. *Apoes koepak*, de versierselen boven de schouders. *Glangkana*, de boven-armbanden. *Glang*, de banden aan de handgewrichten. *Glang batis*, de banden aan de enkels. *Bapang*, het kleedje, dat in twee kragen van de schouders op de bovenarmen afhangt. *Kaloeng*, een korte halsband met zijden-versierselen van slangenhoofden. *Sampat*, *Silimpat* of *Sawit*, ook *Genitri* (naar den naam der plant van wier korrels zij gevormd is), de Brahmanen-snoer, even als van de *Pandita's*, onder den regterarm en over den linkerschouder gedragen. Zij verschijnt in de teekening dubbeld. *Babôdatti*, de borstband rondom de borst onder de beide armen doorloopende, in het midden door een edelgesteente gehouden; dit verschijnt ook bij vele Javaansche godenbeelden. *Nâga wangsoel* (de slang van *Bali*) een groote van de schouders op den buik afhangende band, van eene slang gevormd, in dier voege gedragen als de Brahmanen-snoer. *Babadong* (*badong*, de naam van een koningrijk, beduidt, even als de Sanskritische naam daarvoor *bandhana*, »verbinding"), de bovenste band om de heupen. *Tambedana*, twee andere om het lijf loopende banden, beneden de *babadong*. *Kamben*, het kleed (geen *sarong*), maar ongenaaid, en boven de heupen door de pas genoemde banden vastgehouden. *Samir*, een zamengerold uiteinde van het kleed, dat boven de *Tambedana* uitsteekt. *Djawat*, het van voren, tusschen de beenen afhangende uiteinde des kleeds. *Lintjèr*, twee ter zijde afhangende einden van hetzelve. *Tjatèr*, eene korte broek (deze wordt door de Balineezen nooit gedragen, alleen bij voorstellingen uit de mythologie ziet men dezelve). Siva en al de werkelijke goden zitten of staan op een lotusbed *padmâsana* (Zie boven de *Padmâsana* in de tempels als zitplaats voor Siva). Eveneens hebben zij eene glorie, die de geheele figuur omgeeft, hier eenvoudig *trang tedja*, »de heldere glans" genaamd. Al deze versierselen kunnen maar door teekeningen verduidelijkt worden; te dien einde heb ik de voornaamste Balinesche goden door een' Brahmaan laten teekenen; de eerste keer, dat ik zulke beelden gezonden heb, zijn zij op reis verloren geraakt; die de tweede keer gezonden zijn, hebben ten minste *Batavia* bereikt.

De pas genoemde kleeding is die van bijna alle goden; Siva heeft alleen *Gloeng koeroeng* vooruit. Ook deze monotonie duidt aan, dat al de goden in den éénen Siva versmolten zijn. Bij de vrouwelijke beelden bevinden zich andere oorversierselen, en het kleed is lang afhangende, eveneens als de Balinesche vrouwen het dragen. Oema, Siva's vrouw, heeft oorversierselen, die door de oorlapjes gestoken zijn, genaamd *soebong*; zij komen overeen met die van de meeste Balinesche meisjes, bij wie ze uit zamengerolde lontarbladen bestaan. Zij heeft ook de *Gloeng tjandi* van Siva. Sri, Wisnoe's vrouw heeft denzelfden opschik, maar een eenvoudig hoofdtooisel, *Mengoere gloeng* genaamd. Wisnoe's oorringen heeten *roembing*, en vormen een afgerond ligchaam zonder holte.

Hier is nog bijzonder optemerken, dat de namen der deelen van de kleeding der *Pandita's* Sanskritisch, bij de goden zelven Balinecsch zijn. De goden zijn dus minder heilig dan de priesters! Maar de godheid zal en kan ook eigenlijk niet verbeeld worden; teekeningen en steenbeelden hebben geene waarde behalve voor het onwetende volk.

Feesten.

Deze zijn gedeeltelijk *feesten der verscheiden goden en tempels*, gedeeltelijk *verzoeningsfeesten*. De eerste soort van feesten is aan de mildere goden gewijd, de andere aan de *Boeta's* en *Raksasas* met Kala en Doerga aan het hoofd. Bijzonder aanzienlijke feesten worden in de *sadkahjangen*, de heiligste 6 tempels van *Bali* gevierd. In den tempel van *Basoeki* (of *Besaki*) aan den voet van den *Goenoeng Agoeng* is de feestdag ieder maanjaar *op volle maan* (*Poernama*) *van de maand Kapat of Karttika*. Deze feestdag geldt eigenlijk voor alle Balinezen (*Oes. Bali* bld. 273 volgg. en 346), maar wegens de bestaande vijandigheden, hebben *Badong* en *Tabanan* langen tijd hunne eeredienst niet verrigt, daar de tempel in *Karang Asem* staat. In *Basoeki* wordt Mahadeva of *sang* Poerna Djaja (Siva) vereerd, wiens zetel de *Goenoeng Agoeng* (of *Meroe*) is.

In *Badong* is de feestdag in het groote heiligdom van *Oeloewatoe* op den 21sten dag van het nieuwe (Balinesche) jaar, *anggara kaliwon*, in de week *Madang Siha*. Op dezen dag verrigten de vorsten van *Badong* daar hunne eeredienst, en moeten daartoe over het gebergte door wildernis en rotsachtige wegen naar die heilige plaats opklimmen. De heiligheid van dezen tempel wordt daaraan toegeschreven, dat het schip (de *prahoe*) van Dewi Danoe, de zuster van Mahadeva, bij hare overkomst van *Indië* op die plaats stilgestaan heeft en tôt steen geworden is. Deze tempel kan echter niet zoo oud zijn als die van *Basoeki*; in de *Oes. Bali* bl. 320 wordt hij niet genoemd; verder moet men in aanmerking nemen, dat de feestdag *niet volgens het Indische, maar volgens het Balinesche jaar bepaald is*, daarentegen in *Basoeki* volgens de Indische tijdrekening, wat ook een kriterium van lateren tijd schijnt te zijn. Hetzelfde geldt van den aan Indra gewijden tempel *Sakennan* op *Serangan*. Hier is het feest op *Rediti Manis* in de week *Langkir*, den 12den dag van het nieuwe Balinesche jaar.

Eveneens heeft ieder tempel op zijnen stichtingsdag een feest. Men noemt dit *wedalan*, gewoonlijk uitgesproken *odalan*, of verjaring. Algemeene feesten der goden en *pitara's* worden op *Galoengan* en in de volgende vijf weken gevierd (Zie *Oes. Bali*). In dezen tijd worden de goden

verondersteld op de aarde te wonen, en voornamelijk komen de *Pitara's* in den schoot van hunne familiën terug; van daar de gestadige offeranden en de voortdurende spelen en vermaken, die minder noodzakelijk voor de levende generatie, dan voor de onder hen verkeerende *Pitara's* en goden beschouwd worden; van daar de werkeloosheid en ongenegenheid om met vreemdelingen in dien tijd te verkeeren. De handel en de vreemdelingen bevallen niet aan de *Pitara's*, die de oude instellingen en gewoonten getrouw wenschen bewaard te zien. De vorsten hebben buitendien feesten op hunnen verjaardag, en iedereen op den dag der verjaring zijner tempels. Voor iedere godheid en iederen tempel is naauwkeurig het getal èn de toebereiding der offeranden bepaald.

De *verzoeningsfeesten* zijn echter degene, die de meeste aandacht tot zich trekken. Zij worden grootendeels niet in de tempels, maar in het binnengedeelte der huizen (*natar*) of op daartoe ingerigte plaatsen gevierd. Wij hebben reeds vroeger twee „groote feesten" opgenoemd: *Bajakála* (zie *Oos. Bali* 323 volgg.) en *Pantjawalikrama*. De beteekenis van het laatste woord is niet geheel duidelijk: *pantja* is vijf, *krama*, de regeling, maar *wali* onbestemd; de verklaring door *bali* (offerande aan de *boeta's*) is niet zeker, daar *b* zelden of nooit in *w* overgaat, hoewel *w* zeer dikwijls in *b* verandert. Dit feest wordt niet gevierd op bestemde dagen in het jaar, maar bij groote gelegenheden. Het komt voor na de overwelding van een rijk ten beste van de overwonnen bevolking, die daardoor van den schadelijken invloed der daemonen, welke over overwonnen plaatsen magt hebben, bevrijd worden; voor de *abiseka* (zalving) van den oppersten vorst; het wordt gevierd door al de vorsten en het gewapende volk. Verder na eene besmettelijke ziekte, b. v. de pokken. Er moeten 5 *Padanda's* tegenwoordig zijn, drie naar de 4 cardinaalpunten, en één in het midden gezeten; onder de 5 *Padanda's* moet één *Padanda Boeddha* (een Boeddhistische priester) zijn, die met het gezigt tegen het zuiden gekeerd is. Wij hebben al vroeger op dit verschijnsel oplettend gemaakt, en vinden thans nog aan te merken, dat, hoewel Boeddha bij dit feest ook gerepresenteerd wordt, hij toch maar eene ondergeschikte rol speelt. In het noorden is Wisnoe, wiens kleur zwart is, in het oosten Mahesvara (wit), in 't zuiden Brahma (rood), in 't westen Mahadeva (geel), in het midden Siva met gemengde kleur; (evenceens zijn de kleuren der offeranden); in het midden is de *Padanda*, die voor den hoogsten Siva bestemd is, en deze heeft natuurlijk de voornaamste plaats; buitendien zijn er nog 3 *Siva*-priesters, doch maar een enkele Boeddhist tegenwoordig.

Een ander verzoeningsfeest heet *Ekadasa Roedra* (de elf *Roedra's*; Roedra is eene ondergeschikte vorm van Siva; in Wilson vindt men ook het getal van elf *Roedra's* opgegeven. Hoe echter dit feest begonnen is, schijnt maar aan weinige Balinezen bekend te zijn. Zie *Tijds. v. N. I.*, 3, 3, pag. 242. De naam *jadjnja* is op die plaats door een drukfout *jadjoeja* geschreven. De daar opgenoemde offers zijn de grootste, die uit *Indië* bekend zijn, maar, volgens de beschrijvingen die ik ingewonnen heb, worden ze op *Bali* en *Lombok* niet naauwkeurig naar de Indische wijze ingerigt. Er zijn, naar men zegt, bij het feest op *Lombok* (Sept. 1846) geene bloedige offeranden geweest; alleen is er veel geld aan de priesters en het volk verdeeld, en zijn de gewone offeranden gebragt geworden (1).

(1) Tot gemak van den lezer herhaal ik de namen: 1) *Asvamedhajadjnja*, het paarden-offer; 2)

Het schijnt dus, dat alleen de namen van deze feesten in het geheugen der Balinezen leven, en dat zij, om te prijken, deze heilige namen op hunne beperkte feesten toepassen, die, bij gebrek aan middelen, nooit zeer grootsch kunnen zijn.

Wat echter bevreemden moet, is, dat ik, op indirecte wijze vragende, mij overtuigd heb, dat ook enkele *menschen-offers* op *Bali* plaats gegrepen hebben! Een vroegere vorst van *Karang Asem*, die in den oorlog overwonnen was, heeft één' van zijne slaven in een bosch van kant gebragt, en toen het ligchaam, met kleederen bedekt, onder de overige talrijke offeranden geplaatst, om daardoor zijne magt van de goden terug te smeeken. De daad kwam uit, doordien, onder het *Veda*-mompelen des *Pandita*, een wind ontstond en de menschelijke gedaante onthulde. Vloek trof den vermetelen vorst, en hij kwam nooit weder tot zijne magt. Een ander voorbeeld is uit *Gianjar* bekend geworden, waar ook de vorst (waarschijnlijk de eerste Deva Mangis, die wegens zijne schandelijke daden in eene slang veranderd zou zijn)" een' slaaf (1) bestemd had, om hem te offeren; in den donker des nachts wilde hij hem vermoorden, maar trof den regten persoon niet, doch wel zijn' eigenen zoon, die dan ook aan de spies gebraden en geofferd werd.

Deze twee facta kunnen niet goed gelooehend worden, daar ik over het eerste de berigten niet alleen uit *Badong*, maar ook uit het met *Karang Asem* verbonden en lang bevriendde *Mengoei*, verkregen heb. De menschen van *Karang Asem* willen er niet van hooren. Van *Gianjar* is het een algemeen gezegde. Hoe ver die barbaarschheid gegaan is, en misschien in stilte nog gaat in een volkrijk land, waar de gemeene man slaaf is en geene waarde heeft, durf ik niet bepalen. Onder de menschen-offers is ook de weduwenverbranding, en ook de *amok*, bij ondergang van een rijk, te rekenen.

De algemeene naam voor deze verzoenings-feesten is *prajas-tjittæ*, gewoonlijk onnaauwkeurig *prajas-tista* uitgesproken. Het woord beduidt, volgens Wilson, *«expiation, penance,"* verzoening, boete," en is dus zeer gepast. Het *Pantjawalikrama* wordt uitdrukkelijk daaronder gerekend. Hiertoe behoort ook de zuivering van een huis, waarin een lijk geweest is. Het feest der *Saraswati*, op *Sanestjara manis* in de week *Watoe goenoeng*, heeft eenige gemeenschap hiermede; op dien dag worden de gezamenlijke boeken der vorsten in den tempel uitgedragen en door het *Veda*-lezen des priesters voor het komende jaar gezuiverd. Een ander feest is *voor de wapens*, in gelijker voege als het vorige, waarbij eene bloedige offerande aan de *Boeta's* noodzakelijk is. Nog een ander feest wordt gevierd voor het welzijn der huisdieren, der koeijen, paarden, varkens, kippen enz. Tot de feesten behoort ook het hanenvechten, niet alleen als een vermaak des volks, maar ook als eene godsdienstige verrigting. Bij de feesten der groote tempels, b. v. des vergaderings-tempels van den *Goesti Pamtjoettan*, moet ieder, die tot de vergadering behoort, ten minste eenen haan zenden, en dezen óf zelf óf door een' anderen laten vechten. Dit gebruik berust op de vooronderstelde vleesch-

Gomedhajadjnja, het koe-offer; 3) *Manoesja-jadjnja*, menschen-offer; 4) *Rädjasoejajadjnja*, het offer des universelen vorsten (d. i. door hem' geofferd). 5) *Devajadjnja*, 6) *Resijadjnja*, 7) *Moetajadjnja*, 8) *Kaujanaj*, 9) *Rädjaboesanaj*.

(1) *Gosling beantoet* is de naam voor menschen-offers.

wording van Wisnoe als haan *(Silingsing)* op *Bali*, maar wij verklaren de aangenomen menschwording van Wisnoe beter als eene apotheose van het op al deze eilanden geliefkoosde hanenvechten, dat niet uit *Indië* afkomstig is.

* * *

Bij te voegen tot den cultus.

De *mangkoe* (zie *Oesana Bali* 267 en volgg.) is de tempelwachter, die het opzigt over het godenhuis voert en het brengen der offeranden gedeeltelijk verrigt, gedeeltelijk leidt; hij moet zekere *mantra's*, b. v. *patikelaning genta sapta* en *sastra sangha*, kennen, en bij het brengen der offeranden bezigen. Mannen zoo wel als vrouwen kunnen deze plaats vervullen. (Eveneens zijn de Brahmanen - vrouwen, — dat is de uit de Brahmanenkaste ontsprotene, niet de bijwijven uit lagere kasten — bekend met de *Vedas*, en verrigten sommige godsdienstige verrigtingen in plaats van de mannen). Verder kunnen de *mangkoe's* uit verscheidene kasten zijn, en niet alleen *Soedra's;* ik ken verscheidene *Goesti's (Wesja's)* in *Badong*, die de plaats van *mangkoe* waarnemen; gewoonlijk hebben deze echter dien post in voorname tempels, b. v. de huistempels der vorsten. Een *Brahmaan* als *mangkoe* is mij nog niet bekend geworden; er zijn echter welligt ook zoodanigen. Over het algemeen aspireren de Brahmanen tot de waardigheid van *Padanda*, en achten daarom de positie van *mangkoe* gering. Om *mangkoe* te worden is het noodig, of ten minste gewoonlijk, dat eene godheid in het ligchaam van den verkozen mensch overgaat, die dan uit hem spreekt. Er zijn mij twee gevallen bekend geworden, waar jonge *Goesti's* zich eenigen tijd bijna als gekken vertoonden, onduidelijke taal voerden, geene van hunne verrigtingen op de gewone wijze deden, en in de tempels plagten te slapen. Deze werden daarop door de, al langer door eene godheid bezielde, personen (*wawalen* of *prakoelit*) gadegeslagen, en na behoorlijk onderzoek als bezielden erkend. Zulke individuen worden vooronderstelt òf *wawalen's*, òf inderdaad gek te moeten worden. Bijaldien zij van de godheid geheel doordrongen worden, en weder tot bedaren komen, zijn zij echte *wawalen*, en ook in staat, die godheid op te geven, die hen bezielt. Zij worden dan als de meest geëigende dienaren (*mangkoe*) der genoemde godheid beschouwd. Gek worden zij, als hun geest niet weder tot bedaren komt, of liever hunne bedriegerij niet goed doorgevoerd wordt. Want natuurlijk is het, deze *wawalen* als luije bedriegers te beschouwen, die grootendeels op kosten van het ligtgeloovige volk een makkelijk leven verkiezen te leiden. (Men vergelijke hierover *Oesana Bali* 268 en 335).

Deze tempeldienaren doen echter geen afbreuk aan het aanzien der *Pandita's*. De laatsten zijn door hun leven en de studie der *Vedas* geestelijk en ligchamelijk met den hoogsten Siva identisch geworden, terwijl de *wawalen* als het ware alleen hun ligchaam tot huisvesting voor de godheid gegeven hebben. Bij de *wawalen* is eene onbewuste, bij de *Padanda's* eene bewuste eenheid met de godheid ingetreden. In de groote tempels komen dan ook de *mangkoe* en *wawalen* weinig in aanmerking; alle verrigtingen bij de feesten worden gereeld door de opgaven uit de boeken der *Padanda's*, en hierbij bezigen de laatsten ook een groot gedeelte *Mantra's*, die aan den *mangkoe* onbekend zijn. Ook kan alleen de *Pandita*, (niet de *wawalen*) *de goden neêroepen door het veda-mompelen.* — Daarbij worden de uitspraken der *Wawalen's*, wanneer zij, in de tempels verkeerende, onder de

offeranden, de stem des Gods, die in hen woont, luide laten worden, met de opgaven in de heilige geschriften der *Padanda's* vergeleken, en daarna eene beslissing, over hetgeen in gewigtige gevallen (ziekten, oorlogen enz.) te doen is, genomen. De *Padanda's* hebben dan ook in deze gevallen de gelegenheid, om hunne mágt uit te oefenen; eerstelijk kunnen zij de uitspraken der *Wawalen's*, bijaldien die niet met hunne bedoeling overeenkomen, door aanhalingen uit hunne heilige werken tegengaan; ten tweede kunnen zij ligt aan de *Wawalen's*, die wij als bedriegers met voordacht genegen zijn te beschouwen, te kennen geven, hetgeen deze zeggen moeten, en deze uitspraken door hunne goedkeuring tot wet voor de handelwijze des volks verheffen.

Artjâ (ꦄꦂꦠ꧀ꦗ; Skt. *artjâ* «an image)" is een godenbeeld, gewoonlijk van steen, maar op *Bali* altijd ruw bewerkt. Somtijds wordt er verondersteld, dat de godheid in zulk een beeld overgaat, en deze gebeurtenis lokt dan de geloovigen uit hunne offeranden te brengen. (Men zie *Oosana Bali* 274). Dit geloof heeft echter voornamelijk maar het gemeene volk. De priesters en ook een groot gedeelte van het volk hechten weinig waarde aan de beelden. »De godheid verkeert immers in den hemel?" (een denkbeeld, dat een gemeene man op *Boleling* uitte!) Die godenbeelden zijn, zoo als wij vroeger gezegd hebben, *togog* of *tongkok* genaamd, wat niets dan «pop" beduidt. Wij vinden ze voornamelijk als wachters in de gedaante van *Râksasa's* en *Boeta's*; tot gelijk einde zijn er ook kleine wachthuisjes, *Toegoe* genaamd, voor de tempels, om het indringen der booze geesten te beletten. Gedeeltelijk vinden wij ook de beelden, als die van *Ganesa*, *Vasoeki*, ook van *Hanoeman* en *Garoeda*, bij de tempelhuisjes, als het ware de hofhouding van Siva daarstellende. *Garoeda* is altijd gedrogtelijk met *Râksasa*-tanden. De *Nandi* is aan de Balinezen zeer wel bekend, maar ik herinner mij niet verbeeldingen er van gezien te hebben. De beeldendienst is dus over het algemeen weinig in het geloof der Balinezen ingedrongen, en wij hebben hier een duidelijk verschil van het thans in *Indië* bestaande, waar de grootste waarde aan de idolen gehecht wordt. Van Siva heb ik nog geene verbeeldingen in steen gezien, wel eenige ruwe van Wisjnoe] (de ondergeschikte mensch-geworden godheid). In schilderijen zien wij ook Siva als Isvara en Mahadeva (wanneer hij als jongeling verschijnt) en als Ardjoena. Maar ook deze schilderijen genieten geene vereering, en zijn even als die van Wisjnoe als Rama enz. meer op de mythen der Kawi-werken, dan op de godsdienst betrekkelijk.

De offeranden heeten *banten*, *tjaroe* of *atoeran*. Het vasten voor de godsdienst, dat de priesters en degenen, die *Rezi* trachten te worden, dagelijks verrigten, heet *mavinten*. De kap des *Pandita*, *djatá*, heet ook *bawa*. De bloemen, die hij bij zijnen huiselijken cultus gebruikt, zijn: *tjempaka poetih*, *tjempaka koening* (Skt. *tjampaka*; de *a* is ook hier door den invloed des nasaals in korte *e* veranderd), *Djepon*, *Kenjeri*, *Ergani*, *Djempiring* enz.

De *vilvavrucht* en de *sâlagrama-steen*, die in *Indië* eene zoo groote rol in den cultus spelen, zijn mij op *Bali* nog niet bekend geworden.

De lotus heeft eigenlijk geen vereering, maar men vindt hem in potten gezet in de huizen der *Padanda's*, ook in de vijvers, die de vorsten in hunne paleizen plegen te hebben.

De *Brahmanen-snoer* (*oepavita*) behoort in *Indië* aan de drie opperste kasten, die daarom *dvidja*, »twee keeren geboren" (de tweede keer door het aannemen van dien snoer) genoemd wor-

den. Zij is daar verschillend naar de drie verschillende kasten. Op *Bali* vinden wij haar alleen bij de *Padanda's*, en ook bij hen alleen maar, als zij in vollen ornaat zijn. Maar ook de *Xatrija's* en *Wesja's*, en zelfs *Soedra's*, die daartoe de permissie der *Padanda's* verkregen hebben, dragen een' beschermenden band, een soort van amulet, in den oorlog, die met denzelfden naam *(Sampat)* beteekend wordt; zij dragen hem echter alleen in tijd van oorlog. In *Badong* heb ik het nooit gezien. — *Tjandra* of *woelan toemanggal* (de wassende maan) is in het hoofdtooisel van Ganesa, even als bij de Javaansche beelden van dien God. De *schedel (moenda)* boven de *tjandra* is aan de Balinezen niet bekend! Zij hebben een' milderen vorm van godsdienst, waarmede zich schedels, en schedelketens (bij den Indischen Siva en Ganesa, ook op *Java*) niet laten vereenigen. De naam van Siva, *Kapálabret*, de schedeldragende" schijnt op *Bali* niet duidelijk meer verstaan te worden. Het teeken op het voorhoofd, dat zich bij eenige goden (b. v. Ganesa) bevindt, — niet te verwisselen met het derde oog van Siva en Indra, — heet *tjocendoeng;* het wordt ook door de vorsten bij het opschikken tot den cultus op het voorhoofd geteekend; de beduidenis is niet bekend.

De koning Siva-Boeddha wordt in de *Rangga Lawe* als heerscher van *Toemapël* genoemd. Zijn rijk ging te gronde door het volk van *Daha (Kediri)*. De naam van dezen koning kan wel niet anders zijn, dan de aanduiding van den toestand der godsdienst. *In dien tijd moet het Boeddhisme en Sivaisme volkomen vermengd geweest zijn.* De ondergang van het rijk schijnt dan eene reactie, door de Sivaïten bewerkt, voor te stellen; en het is te merkwaardiger dat dit rijk met gemengde eeredienst door dat van *Kediri* ten onder gebragt werd, waar zich onder Adjer Langgia en Djajabaja de bloesem der Sivaïtische priesters en geleerden bevond, hoewel voornamelijk de laatste (Djajabaja) de Boeddhisten ook duldde (men zie onder het art. *Letterkunde*). Van *Kediri* leiden ook de regtgeloovige Balinesche Siva-Brahmanen hun geslacht af. Op de vermenging van het Sivaïsme en Boeddhisme hebben wij al op verscheidene plaatsen opmerkzaam gemaakt. Wij sommen te dezen betoge hier nog eenige verschijnselen op. Wij vonden een Boeddha-figuur op een' Siva-tempel in *Boleleng;* op de *djatè* der *Padanda's* bevindt zich een *kogel* onder den *linga;* voorts omgestooten potten of glazen op de tempelhuisjes; in de *Oesana Bali* bij de goden en ook aan het hof van Djajabaja (in het *Bárata-Joedda*) hebben wij de *Resi Seva Sogata* (Saiva tot Siva, Saugata tot Sorgata of Boeddha behoorend), *Resi's* (heiligen deels in den hemel, deels op aarde,) van de eeredienst van Siva en van Boeddha; in de *Oesana Java* hebben wij Siva, Boeddha en Boedjangga als zonen van *sang* Hadji (den oorspronkelijken).

De Boeddhisten, zegt men op *Bali*, zijn later gekomen dan de Sivaïten; als dit van de komst naar *Java* geldt, dan stemt het met de narigten op *Java* overeen, waar ook de Boeddhisten later dan de Brahmanen zullen gekomen zijn. Hetgeen op *Java* gebeurd is, wordt zeer dikwijls ook door de priesters verwisseld met de gebeurtenissen op *Bali*. "In de Chronologie en aardrijkskunde zijn deze volkeren bijzonder zwak. — Bij Raffles, Appendix K, bladz. CCXXXIX, is een berigt van een' Mohamedaan over *Bali;* daarin vindt men: "De godsdienst van Boeddha (waaronder hij blijkbaar de geheele Hindoe-dienst verstaat) is verdeeld in *Sakálan* en *Niskálan*. Het eerste gedeelte zal alle aardsche dingen, en het tweede de godsdienst bevatten." Deze verdeeling bestaat in de geschriften (*toetoer*) der Balinezen, maar zij heeft geene betrekking op de godsdienst; *sakála* is, hetgeen in den tijd,

niskâla, wat buiten den tijd, in de eeuwigheid, of na den dood, behoort. Het eerste is dus juist door den berigtgever opgevat; maar het laatste heeft eene ruimere beduiding.

Verschillende namen des opschiks der goden zijn nog:

Anting-anting, gelijk *koendala*, oorringen.

Glang Koepak, in plaats van *glang*, handgewricht-banden.

Goedoeha pawilangan, de rozenkrans, (*wilang*, tellen).

Pamata, een gouden gordel, (Ind. *mekhalâ*).

Kilat bahoe, de halsband, (bij den *Padanda âtmâbharana*).

Babandong, de langste band om den hals, (*vajoebharana*).

Tjetjandian, verdubbeling van *Tjandi*, (de *gloeny tjandi*).

Men vindt ook den *tjakra* met de *genitri* (*goeloeha gen.*) verwisseld, iets wat ook bij de Javaansche steenbeelden in sommige gevallen zeer ligt gebeuren kan.

De *tempels op Bali* sluiten zich aan die van *Madjapahit*, of aan de 3de periode, bij Crawfurd Ind. Arch. II., 205; »temples constructed of brick and mortar." De voortreffelijkheid der baksteenen en de daarvan afhangende duurzaamheid kan op *Bali* niet geroemd worden. Van beeldhouwwerk, dat in *Madjapahit's* ruïnen in menigte is, vindt men maar zeer weinig aan eenige oude tempels en paleizen (het beste in *Mengoei*; en in *Klongkong* en *Gianjar*). Die kunst is op *Bali* blijkbaar niet vooruit gegaan, en men heeft thans maar zeer weinige menschen, die in steen kunnen werken, en ook deze brengen niets moois meer voor den dag. De kunst van hout, ivoor en vischtand te snijden, is redelijk goed bewaard; men vindt aardige goden- en *Râksasa*-beelden uit de laatste materie gesneden.

Crawfurd en Raffles willen stellen, dat de godsdienst van het volk op *Bali* niet Hindoesch te noemen is; bij alle ondervragingen over de eeredienst van het gemeene volk, die ik in den beginnne als een overblijfsel uit den rein-Polynesischen tijd genegen was te houden, heb ik mij echter overtuigd, dat ook deze cultus Hindoesch is, en dat alleen de geringe achting, waarin de tempels der *Soedra's* bij de priesters staan, de voorwerpen der vereering verdonkerd, en de wijze der vereering verbasterd heeft. Deze kleine tempels worden als *poenggawa's* (stedchouders) der groote en voorname beschouwd, even als de daarin aanbiddende *Soedra's* leenmannen der in de groote tempels aanbiddende voornamen zijn.

Een ander verschil uit zich in de uitdrukking, dat in zulke tempels, maar ook in de kleine *sanggar's* der voornamen, »*de kinderen van* Siva" vereerd worden. Wie echter deze kinderen zijn, is onduidelijk, eenige Balinesche namen, b. v. *sang Kasoehoen Kidoel* (de »in het zuiden vereerde," beteekenende), *Brahma* of *Mahadeva* maken de zaak niet duidelijk; men schijnt ook hier op het verschil der kasten terug te moeten komen; even als de geringe tempels alleen aan de *Soedra's* behooren, hebben zij ook geene aanspraak op de vereering van den hoogsten Siva. *Voor hen zijn maar de ondergeschikte uitingen van* Siva, bij gebrek aan een beter woord »Siva's *kinderen*" genaamd, bestemd.

Buiten deze »*kinderen van* Siva," worden in de kleine tempels ook de *Pitara*, de schimmen der overledenen vereerd, en wij zullen aantoonen, dat deze als het ware als eenzelvig beschouwd kunnen worden met de »kinderen van Siva." Wij hebben reeds bij Indra gezien, dat de bepalingen over het *Pitara*-worden, en de straffen door Jama op te leggen, niet ligt in

overeenstemming kunnen gebragt worden. Volgens eenigen wonen al de verbrandde personen als *pitara* in *Svarga* of *Indraloka*, en genieten daar eeuwige vreugde; naar anderen zweven zij nog lang rond, vóór dat zij die plaats bereiken en nemen verschillende gedaanten op aarde aan; eindelijk zegt men ook, dat zij, hoewel in *Indraloka* ingegaan, toch nog weder op de aarde als menschen moeten nederdalen; wanneer dit ophoudt, wordt niet gezegd, en hunne positie in den hemel wordt onverschillig genoemd of *deva* of *hjang* (god) of *pitara*. Volgens het volk gelooft men *Brahmaloka* of *Wisjnoeloka* (die één zijn en hooger dan *Indraloka*), en de hoogste *Sivaloka* niet te kunnen bereiken. De Brahmanen schijnen echter niet in dit geloof te deelen, en maken aanspraak ook op deze hoogste werelden, en de *moksa* (de bevrijding van de zielsverhuizing). Onder de »kinderen van Siva" hebben wij dan wel zulke opgeklommen zielen, die in *Sivaloka* verkeeren, te verstaan, waarbij 't echter te verwonderen is, dat zij niet met Siva, die hier gelijk het *Parabrahma* in *Indië* te beschouwen is, identisch en één geworden zijn, gelijk het woord *moksa* te kennen geeft.

Naar de berigten van menschen uit lagere kasten, veronderstelt men, dat bij de godsdienst van den *Pandita* niet Siva zelf, maar *Bagawán* Bâsa in den *Padanda* overgaat; de *Padanda* wordt dan zelf gelijk Bâsa en bezit de goddelijke kracht van den *Devarsi*. Over het geheel is deze opgaaf bijna dezelfde als onze vroeger geuitte meening. Bâsa is als het ware gelijk met de godheid (Siva) en heet, zoo als wij vroeger gezien hebben (onder art. *Letterkunde*), Jogisvara, even als Siva zelf.

In den *wawalen*, waarvan wij zoo even spraken, gaat, volgens dezelfde berigten, een *Boeta kaparagan* (een verligchaamde *Boeta*), die de vertrouweling des gods gezegd wordt te zijn en diens geheimen kent, over. Deze, niet de godheid zelve, spreekt dan uit den *wawalen*. Dat hier een *Boeta* de vertrouweling der godheid genaamd wordt, bevreemdt ons; echter gaat in het hoofd van het volk het begrip van *Boeta*, *Râksasa* en van *Deva* zoo door elkander, dat wij hierop niet veel staat kunnen maken, en buitendien staan oorspronkelijk de *Boetas* en *Deva's* van elkander niet verder dan Kâla en Siva, en de kobolden van de feën.

De *wawalen's* zijn ook de artsen *(balian = doekoen)*; als zij als artsen fungeren, bewegen zij onder het spreken van *Mantra's (majoga)* het ligchaam, gelijk de *Pandita's* bij het *Veda*-mompelen. De *bajoe* (de wind) is, buiten de *mantra's*, het heelmiddel, dat de *balian* gebruikt; hij laat zijn' adem in het ligchaam der zieken overgaan (1).

Bij het verrigten der *tapa* leeft de mensch alleen van den *wajoe*, zonder eenig ander voedsel. In het stuk »*Oesana Bali*" hebben wij echter gezien, dat de *tapa* (boete) thans op *Bali* niet meer gedaan wordt.

Resi's.

Eenen met den huiselijken cultus der *Padanda's* analogen cultus verrigten ook zekere vorsten en andere *Deva's* en *Goesti's*, om de waardigheid van een' *Resi* te bereiken. Deze menschen verrigten ook iederen ochtend met nuchteren maag eene dienst, waartoe zij echter niet

(1) In het ligchaam zijn *bajoe*, wind; *sabda*, geluid, en *idép*, verstand, vernemingsvermogen, de drie eigenschappen, die de *trisakti* (of *trimoerti*) er van vormen.

de *Veda's*, maar de *Mantra's*, namelijk den *Mantra pasoetjiän* (den zuiverenden *Mantra)* gebruiken. Zij verrigten abluties met heilig water, spoelen den mond, reinigen de tanden en wasschen het haar; daarop eerst maken zij hunnen opschik, en verschijnen in 't publiek. Als zij door deze dagelijksche dienst, die met eene zeer geregelde wijze van leven moet gepaard gaan, (zij mogen niet liegen, niets gemeens spreken of doen enz.) tot zekere heiligheid gekomen zijn, worden zij *Resi's*. Deze staat van een' *Resi* heeft veel overeenkomst met de derde periode van den leeftijd der Indiërs volgens *Manoe*, waar zij alleen voor de meditatie leven, en, van alle aardsche aangelegenheden afgetrokken, in de boschkluizenarijen een stil godgevallig leven voeren. Ook op *Bali* zal een vorst, die *Resi* geworden is, zijn rijk aan zijne kinderen overlaten, en, alleen op zijn' hemelschen staat bedacht, zich van alle menschelijk gezelschap afscheiden. Het schijnt echter, dat thans de liefde voor het aardsche meer weegt dan de bemoeijingen om den hemel. De vóórlaatste vorst van *Pam'tjoettan* in *Badong*, Ngoerah G'de Pam'tjoettan, was *Resi* geworden; hij heeft echter zijn rijk tot aan zijnen dood gehouden. De oude *rädja* Kassiman verrigt de genoemde dienst (die onjuist ook *maveda* of *masoerjasevana* genaamd wordt) al sedert eene reeks van jaren; hij is echter nog geen *Resi* geworden, en schijnt zich die waardigheid voor te behouden, in geval de vorsten van *Pam'tjoettan* en *Den Passar* hem eens niet langer als voogd zouden erkennen willen. De vrouw van een' *Resi* kan hem alleen volgen in den staat van afgescheidenheid, bijaldien zij ook die dagelijksche dienst verrigt heeft, en even als hij van alle misdrijven en zonden vrij gebleven is.

Deze dienst, maakt den Brahmaan (*Ida)* tot *Padanda* (waarbij echter nog andere bepalingen plaats grijpen), en den *Xatrija* en *Wesja* tot *Resi*. (*Radjarsi*, koninklijke *Resi*, te onderscheiden van de *Devarsi's*, goddelijke *Resi's*, en de *Brahmarsi's*, de Brahmanische *Resi's*). Een *Soedra* eindelijk wordt door die dienst *Doekoe*.

Trimoerti.

De *Trimoerti* of *Trisakti* (drieëenheid) is onthouden in het woord *ong* (eigenlijk Ind. *om)*, dat gevormd is uit de drie letters: *a, oe, m*, of, gelijk de Balinezen zeggen uit *ang*, *oeng*, *mang*, beteekenende Sadâ-Siva, Prama-Siva en Mahâsiva; of Brahma, Wisjnoe en Siva ook voorgesteld als *gni* (vuur), *toja* (water), en *angin* (lucht). In deze zamenstelling is Siva gecoördineerd met Brahma en Wisjnoe, maar hij heet Mahâsiva, de groote Siva, en de andere twee goden hebben zijn' naam, als het ware als *uitingen van hem* moeten aannemen. Ook wordt Siva hierbij voorgesteld als in het midden zijnde, Brahma regts, en Wisjnoe links.

Deze drieëenheid (ook *trisakti* genaamd) herhaalt zich in de geheele natuur. Wij hebben de *tribhoevana* (de drie werelden) bestaande uit *bhoer*, *bhoevah*, *svah* (aarde, lucht en opperste ruimte). Verder *langit*, *prêtivi* en *naraka* (hemel, aarde en hel). Drie soorten van menschen: *parampoevan*, *laki*, *bandji* (vrouw, man, halfwijf). Het laatste verschijnt ook bij Siva als *Arddhanaresvari*, (Siva met zijne vrouw in één ligchaam).

In de maand *Kasanga*, waarin het *maan-maandenjaar* begint, vieren alle Balinezen het feest *Matawoer* of *Laboe goentoe; Kasanga* heet ook, met zijnen Indischen naam, *Tjetra*, en begint in *Indië* even als op *Bali* het jaar.

(*Vervolg in het XXIIIste Deel*).

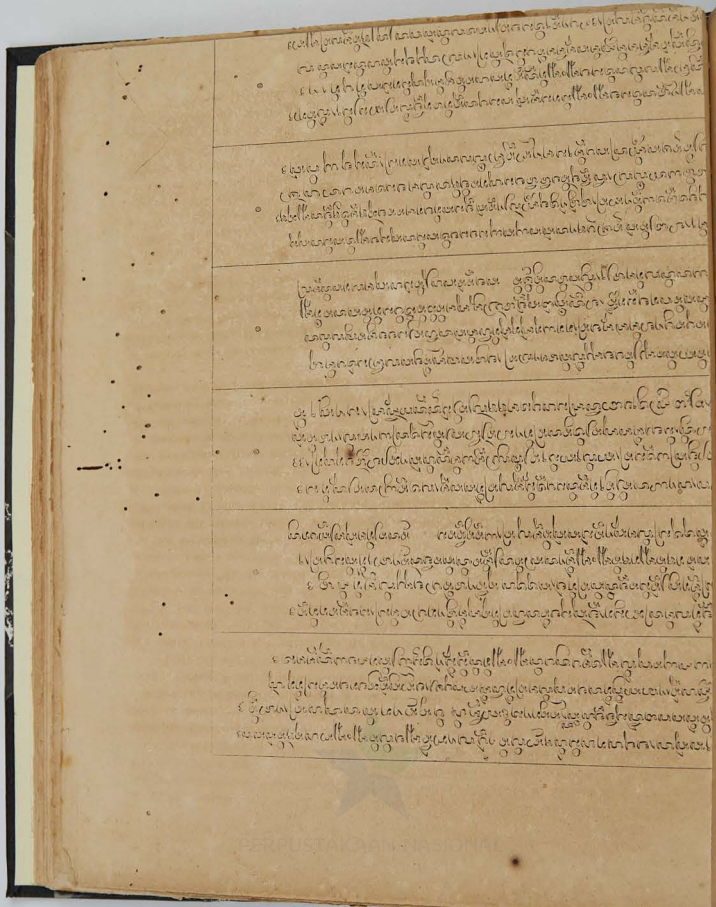

WRĚTTASANTJAJA.

Met het lithographiëren van het volgende stuk heeft mĕn een tweevoudig einde bedoeld, ten eerste den lezer met het *geheel der Kawi-metra*, zoo als die op *Bali* in zwang zijn, bekend te stellen, en ten tweede *het verschil der Balinesche letters van de gewone Javaansche* voor het oog te brengen. Daarom is ook de vertaling van het stuk voorcerst achterwege gelaten. Hoewel de schrijver oordeelt, dat deze wel van belang voor het publiek zou zijn, heeft hij echter èn dit stuk niet meer willen vergrooten, èn voor de verklaring van enkele plaatsen het advies van de Balinesche priesters willen inwinnen, hetgeen vroeger niet mogt verkregen worden, naardien hem dit manuscr. cerst korten tijd vóór zijn vertrek van *Bali* ter hand gekomen is. Voor het gemak van die lezers, die òf met het Javaansch karaktĕr niet bekend zijn, òf voor wie, hoewel in het Javaansch schrift bedreven, de afwijkingen der Balinesche karakters zwarigheden mogten opleveren, is het geheel in Romeinsche letters overgeschreven, en van eenige aanmerkingen, — voornamelijk ten aanzien van het wedergeven der Sanskritische letters door de Javaansch-Balinesche en van de overeenkomst der geheele metrik met die van *Indië*, — voorzien.

Het werk is genoemd *Wrĕtta-santjaja* »vergadering der *Metra*," of ook eenvoudig *Wirâma* »pause," naardien de pauze, het afbreken na eene zekere reeks van lettergrepen, het kenschetsende der poetische stukken is. De vervaardiger is Hempoe Tanakoeng (van *Kediri*, zoon van Hempoe Radja Koesoema; zie *Râmâjana*). Hij wordt genoemd op lontar 9, rev. reg 1. en heeft zijn werk uit de *Pinggala-s'âstra* (zie aanteekening 8) geschept. Een andere naam van den schrijver schijnt te zijn: *Tjakrawâka doĕta* (zie de laatste regels van het stuk). Zijne bedoeling was de opeenvolging der lange en korte lettergrepen te bepalen (*prâkrĕta wrĕttaning goeroe lawan lag'oe ratjananika*, lont. 9 rev. reg. 1). Het tegenwoordige manuscr. is geschreven op *Soekra Kaliwon* (vrijdag) in de week *Watoe-goenoeng*, op den dag der afnemende maan (*tit'i krĕsnapaksa*), in de maand *Pos'ja* (*Pausa* = December — Januarij), in het jaar van *Saka* 1741 (gelijk aan 1829 p. Chr.), *rah* 2, *tĕnggĕk* 4 [dat is het 42ste jaar van de eeuw. Deze opgaaf is hier onnoodig, daar wij het jaar 1741 reeds opgenoemd hadden, maar zij bewijst de beduiding van *tĕnggĕk*, eene ruimte van 10 jaren, en *rah*, een enkel (zonnen-) jaar]. Wij hebben het 42ste jaar opgegeven, daar 1741 volle jaren al voorbij waren, en het 42ste jaar dus loopende was.

Aangaande het juiste gebruik aller teekens in dit manuscript verwijzen wij den lezer op het art. »*Letterkunde*" in de Verh. over *Bali* in dit Deel; verder op de *Oes. Bali* (Tijds. voor N.I., 9 Jaarg., 3 dl., pag. 249 — 259, en op het stuk in hetzelfde Tijdschrift, 8 Jaarg., 4 dl., pag. 203 volgg.). Degenen, die belang in de vergelijking der letterschriften en in de naauwkeurigheid der overname der karakters van een vreemd volk stellen, zullen in dit manuscr. onze vroegere stellingen bewaarheid vinden; de enkele fouten, die zich desniettemin vertoonen, hebben wij bij het begin van het stuk in de aanteekeningen opgegeven, en daardoor aangeduid, hoe die ook in het vervolg te verbeteren zijn.

Een naauwkeurig schrift is altijd een teeken van grootere kundigheid, en, alleen op dit juiste schrift der Balinezen afgaande, durven wij te stellen, dat zij in de kunde hun-

ner oude litteratuur, en in het wezenlijk verstand van al de uit *Indië* afkomstige instellingen en vooral van de godsdienst, ver boven de verbasterde Javanen staan, die niet een enkel manuscript voor den dag kunnen brengen, dat niet van fouten en willekeurige afwijkingen van het oorspronkelijke wemelt.

Wij hebben onder het artikel »*Letterkunde*" gezegd, dat de werken, in *Sloka's* geschreven, (inhoudende de heilige litteratuur der priesters in zuiver Sanskrit) van degenen, die *Kawi* genoemd worden, te scheiden zijn. Zoo vinden wij dan ook den *Sloka* zelven niet onder de *Kawi-metra* opgenoemd. De *Sloka* heeft op *Bali* den zuiveren vorm van *Indie*:

alleen in de eerste 4 vaste lettergrepen is de keuze vrijer dan in *Indië*, waar wij ondertusschen ook zeer verschillende voeten, als plaatsvervangers van de twee opgegevene, vinden. De Veda's schijnen, zoo als wij vroeger aangeduid hebben, in *Sloka's* geschreven te zijn, want toen ik aan de priesters Sanskrit-*Slokas* voorlas, herkenden ze die dadelijk en noemden ze niet alleen *Sloka*, maar ook *Veda*, en wilden in den beginne dat deze stukken een geheim moesten blijven (1). De Indische *Veda's* zijn echter in andere en oudere maten geschreven, en wij hebben, van de *Veda's* sprekende, ons gevoelen over de Balinesche *Veda's* geuit, dat zij eene recensie, in *Sloka's* geschreven, schijnen te zijn. (Zie blz. 10). De overige eigenlijke Kawi-litteratuur is in maten geschreven, die volgens *naam en compositie* (zoo ver wij met onze middelen dit in beiden kunnen vergelijken) *met de Indische overeenkomen*.

Wij hebben echter voornamelijk alleen die *Metra*, die Lassen (Anthol. 104) *Monoschematica* noemt, dat is te zeggen, waar alle regels eener strophe hetzelfde getal en dezelfde kwantiteit der lettergrepen daarstellen. In *Indië* worden deze regels als half-verzen *(hemistichia)* beschouwd, en bestaat dus de strophe maar uit 2 regels (*distichon*); op *Bali* worden de strophen als uit vier regels bestaande beschouwd, en deze van elkander afgescheiden; hetzelfde geldt van de 4 hemistichia van den *Sloka*.

In de aanteekeningen geven wij de namen der klassen van *Metra;* de enkele tot iedere klasse behoorende *Metra* komen in hunne opeenvolging, benevens het versus memorialis, waaruit de kwantiteit der lettergrepen optemaken is. De namen der klassen zijn allen Indisch (alleen is mij het woord *Kwari* niet duidelijk); de namen der enkele *Metra* verraden ook allen Indischen oorsprong, maar alleen die wij bij Lassen, Anthol. opgegeven vinden, en eenige in Wilson's lexicon kunnen wij identificeren; nogtans besluiten wij van een gedeelte

(1) Nog meer verwonderden zich de priesters, toen ik hun mededeelde, dat in *Kling (Indië)* de *Veda's* aan de Europeanen bekend geworden waren, en beschouwden dit als eene laagheid, die alles overtreft, van de zijde der Ind. Brahmanen. Mij hebben ze tot *Pandita* willen maken, en dan zou ik ook de *Vedas* krijgen.

tot het geheel. Maar één van de strophen (*Wipoela* 8e.) schijnt het tweede en derde vers eenen lettergreep korter te hebben dan 1 en 4. Daar dit echter eene enkele uitzondering op den algemeenen regel dezer Metra (monoschematica) is, gelooven wij hier eene fout voor ons te hebben, die ook de vooronderstelde kwantiteit van *s'kar* (zie de aanteekening) versterkt. Zonder meer voorbeelden te hebben, kunnen wij natuurlijk niet aan eene correctuur denken, maar wij trekken de verklaring van *Wipoela* bij Wilson, zoo ver zij onze Balinesche *Metra* aangaat, in twijfel, daar wij ook nog in verscheidene andere strophen een' anderen rythmus vinden, dan Wilson voor strophen van gelijken naam in *Indië* opgeeft. Voor ons gevoelen van de gelijkheid ten minste der meeste Metra in *Indië* en *Bali* spreekt de volkomen overeenkomst van de 9 Metra monoschematica bij Lassen met de onze op *Bali*. De klassen der Metra zijn natuurlijk gevormd volgens het getal lettergrepen, waaruit ieder regel bestaat. Zoo heeft de eerste klasse maar éénen lettergreep (de 26ste 26 in iederen regel). De strophen, boven de 26, van 27 — 200 lettergrepen in een' regel, heeten in *Indië Dan'd'aka;* dezelfde naam bestaat op *Bali*, doch wordt voornamelijk maar op de klasse van 27 lettergrepen toegepast. Deze *Dan'd'aka* is de overgang tot de proza, en heet dan ook buitendien *Gadiaka* (tot de proza, *gadia*, behoorende), buitendien *Malâwa* (?); de regels over deze maten (of poëtisch proza) zullen zich in de genoemde *Pinggalasâstra* (zie aanteek. 8) bevinden. De eerste 26 klassen van Metra heeten *Tjandaka*, „die een (vaste) maat hebben" Bij deze Metra monoschematica komen nog eenige, genoemd *wisama* „ongelijk, oneven;" wij hebben er 3: *Oedgatawisama*, *Sorabawisama* en *Lalitawisama;* de strophe bestaat hier uit 3 regels van ongelijke lengte. Deze laten zich dus niet tegenoverstellen aan de menigte van Indische Metra polyschematica, en wij hebben in dit punt minder variatie, maar ook minder regellooshеid dan in *Indië*.

Wij geven tot overzigt hier de namen der 26 klassen, die *Tjandaka* genoemd zijn, en het getal van Metra dat tot iedere klasse behoort:

1) *Oekta*	1	Metrum.	14) *Sâ-kwari* (?)	5	Metra.
2) *Atioekta*	1	»	15) *Atiga-kwari* (?)	2	»
3) *Mad'jama*	1	»	16) *As't'i*	2	»
4) *Pratis't'a*	1	»	17) *Atias't'i*	6	»
5) *Soepratis't'a*	1	»	18) *D'rêti*	1	»
6) *Gâjatri*	2	»	19) *Atid'rêti*	2	»
7) *Oes'n'ik.*	3	»	20) *Krêti*	2	»
8) *Anoes't'oep*	17	»	21) *Prakrêti*	1	»
9) *Wrêhati*	3	»	22) *Akrêti*	1	»
10) *Pangkti*	5	»	23) *Wikrêti*	2	»
11) *Tris't'apa* (?)	12	»	24) *Sangskrêti*	1	»
12) *Djagati*	11	»	25) *Ab'ikrêti*	1	»
13) *Atidjagati*	5	»	26) *Wjoetkrêti*	2	»

Wij hebben dus 91 *Kawi-Metra*, die *Tjandaka* genoemd zijn; voegen wij hierbij *Dan'd'aka* (1) en *Wisama* (3), zoo verkrijgen wij een getal van 95 *verschillende Metra*. Hierbij zijn niet gerekend de *Kidoeng Metra*, die zich in de nieuwe Javaansche en Baline-

sche dichtstukken bevinden. Deze zijn echter op *Bali* in geen aanzien; de voornamen gebruiken nogtans, als zij dichtstukken vervaardigen, de Kawi-Metra even als de Kawi-taal. De *Kidoeng-Metra* zijn voornamelijk bij het gemeene volk in gebruik, en verdienen naauwelijks eenige toelichting, vooral daar zij, van *Java*, uit RAFFLES en andere werken bekend zijn.

Tekst en Vertaling.

Awig'nam astoc.

Metr. – – – – ⏑ – ⏑ – ⏑ – ⏑ – ⏑ – ⏑ – ⏑ – ⏑ – ⏑ – ⏑ –

Sang hjang Wâgis'vari (1) n'dah lihati satata b'akting-koei djêng D'âtrê-devi,
Pinrih ring tjitta moenggoeing sarasidja (2) ri dalêm tocas laren-asta-wangkoe
Nitiâ-wchang waränoegraha kaloepecta ring doehka sangsâra wigna
Lâwan tâ-stoe wroche'ng s'âstra sakala goen'aning djanma tapocan hanewêlr.
Nâhan donkoeä djapâ-ngartjtjana ri sira k'dê mrâkrêtâng tjand'a s'âstra (3),
Mangke tingkahnia pintona-k'na goemawajang wrêdd'janing wâlaboedd'i,
Sangkjâning warn'a moenggoeing sapad'a tang-inaran tjan'd'a ling sang Kavindra,
Pat sangkjâning pada bjakta dadi sakakawin mon-oemoenggoeing palâmbang.

Metr. – – – – ⏑ – ⏑ – ⏑ – ⏑ – ⏑ – ⏑ – ⏑ – ⏑ – ⏑ –

(*S'ârdoôlavikrid'ita*).

Toenggal sangkjaning-âks'ara sapada hoettârania (4) tapocan kalen,

(1) *Wâgi'vari* = *Saraswati*, godin der welsprekendheid In de eerste *oeloe* ontbreekt het puntje, dat de lengte van den klinker aanduidt; in de tweede bevindt het zich. *Datredevi*, dezelfde godin; *dhâtri* is de schepper, BRAHMA; *Dâtrêdevi*, zijne vrouw SARASVATI. Het stuk begint naar gewoonte met eene aanroeping aan deze godin.

(2) *Sarasidja*, de lotus; de vergelijking van het hart met den lotus is echt-Indisch (»de gedachten, die in den lotus des harten wonen).«

(3) De tweede stanza zegt ons, waarom de vervaardiger zijne gebeden mompelt (*djapa*) en de goden vereert; (*artjana*), te weten om een boek (*s'âstra*) over de vers-maten (*tjanda*, — moet zijn *tjhandas*, met de dentale *d* en *n*) te vervaardigen (*mrâkrêtang* van *prâkrêta*), tot vermeerdering (*wrêddi*) der kunde der kinderen (*wâla* moet zijn *bâla*). Het getal (*sangkhjâ*) der lettergrepen (*warn'a* = *aksara*), die *eenen regel van eene stanza* vormen, noemt *Kavindra tjanda*. (*Kavindra* of *Kavi'rädja*, een' vermaarde Javaansche dichter). »Hier *pada's* (regels) maken een gedicht of stanza (*sa-kakawin*). Beide strophen zijn geschreven in het Metr. *Sragd'ara*.

(4) In de derde stanza enz. zijn de Indische namen der verscheidene klassen van stanzas, wier regels van 1 tot 26 voeten bevatten, opgegeven. Den naam van de stanza van één lettergreep (*ekta*) vindt men niet, wel echter *Atiekta* voor die van twee lettergrepen. Het woord *Oettâra*, ligt te vewisselen met *oettara* (*antwoord* of *noorden*), mag als een voorbeeld dienen, hoe naauwkeurig in ons werkje de lengte en kortheid der Ind. Woorden bewaard wordt, (het komt van *oet* en *târa* »wat te boven gaat).« De volgende stanzas heeten *Mad'jama* (Skt. *Madhjama*); *Pratista* (*Pratistha*); *Soepratista* (de ष is hier gebruikt om de cerebrale *tha* weder te geven); *Gâjâtri* (in het manuscr. is de tweede *a* foutief verlengd); *Oesnik* (van het thema *Oesnih*).

Sangkjaning schijnt verbasterd te zijn uit *sangkjâning*, dat wij in de tweede strophe hebben. Mogelijk bestond echter ook de masculine vorm met de beduiding: getal. *Aksara* is hier wel kennelijk nog de bewaard gebleven *Locativ*, geregeerd door het voorafgaande *ing*.

Jan roca-tioekta ngarania jan tiga tikang warn'e'-ngaran mad'jama,
Japocan pat mangaran pratis't'a miloe tekang soepratis't'an lima,
Gâjâtri nêmang-âks'arania hoeningan si-Oes'n'ik ngaraniâ pitoe.
Bjaktekî walung-âks'arania sapadâ-noes't'oep ngaraniâ-t'hêr,
N'dah japocan sangang-âks'arania Wrêhati nâmania kapocâ-pagêh
Manggêh jan sapoeloeh si Pangkti saw'las Tris't'âpa nâm'erija,
Japocan dvâdas'a jeki-anâma Djagating-kero masarme'noetjap.
Jan warn'a tridas'a poeajâ-tidjagatî jan padb'las Sâkwari,
Gangsal w'las'jatikâ-tigakwari masadjnjâ-s't'i poea jan s'odasa,
Atiasti-ki ngarania jan pitoe w'las japocan waloe wlas D'rêti,
Bjaktâ-tid'rêti jan wilang sanga wlas Krêti-akjaning wings'ati.
Jan sangkjânikang-aks'arania salikoer jekâ-ngaran Prâkrêti,
Dvâvings'at poea wilangnike'ng sapada warnaniâ-ngaraniâ-krêti,
Jekî Wikrêti nâma jan tiga likoer jan pad likoer Sangskrêti,
Kapocâ-b'îkrêti jan wilang lima likoer jan nêm likoer Wjoetkrêti (5).
Anghing sangkjaning-aks'areng sapada jekâ tjan'd'akoktang-adji (6),
Japocan lintanga Den'd'akâ ngaraniki Mâlâwa len Gadiaka (7),
Wrêttanie'ki moewah jatâ-djara k'nang-koen kokta ring Pinggala (8),
Tingkahning goeroe len paroenggoeni lag'oenie'kâ padoedoecan-naran (9).

---

(5) Strophe 4, 5 en 6 bevatten de overige klassen van Metra, van welke strophen iedere 4 regels den regel van 8 tot 26 lettergrepen hebben. Wij hebben: *Anoes't'oeh* (Nom. *Anoes't'oep*, van 8 lettergrepen; hiertoe behoort de épische Sloka), *Wrehati*, (welke stanza volgens Wilson 36 lettergrepen heeft, hier 4 × 9), *Pankti* (10 syllab'es, Wils.), *Tristâpa* (misschien *Tristoep*, Wils., die echter uit drie regels van verschillende lengte bestaat: hier 4 × 11), *Djagati*, (4 × 12; Wilson: »a sort of metre"), *Atidjagati* (gelijk de naam zegt, één groeter dan *Djagati* 4 × 13), *Sakwâri* of *Kwari* (?; 4 × 14), *Atigakwari*, (één grooter dan de vorige, 4 × 15). *Asti* en *Atiasti* (4 × 16 en 4 × 17; beide Skt.-woorden, die wij echter als namen van Metra in Wilson Ed. edition niet vinden). *Drêti* (4 × 18; ook volgens Wilson); *Atidrêti* (4 × 19). *Krêti* (4 × 20). *Prâkrêti* (4 × 21; Wilson *Prakrêti*), *Akrêti* (4 × 22), *Wikrêti* (4 × 23, moet zijn *wikrêti*, dat echter bij Wilson niet deze beduiding heeft), *Sangskreti* (4 × 24), *Abikrêti* (4 × 25; *Abhikrêti*), *Wjoetkrêti* (4 × 26). Hoewel ik van allen niet beweren kan, dat zij inderdaad in het Skt. de namen van de respectieve stanzas zijn, zoo is het toch van velen uit Wilson duidelijk: van anderen zijn ten minste de namen Skt.; alleen is mij het woord *Kwari* onduidelijk, gelijk al boven gezegd is.

(6) *Tjandakoktang* uit *tjandaka* (van *tjandas*; tot het Metrum behoorende) en *oekta* »gesproken, gezegd;" wanneer het getal der lettergrepen in een *pada* niet 26 te boven gaat, heet dit *tjandaka* (poëzij).

(7) Als er meer (dan 26) lettergrepen zijn, noemt men het *Dêndaka* (Wilson: »a sort of metre, the stanza of which exceeds 27 syllables and may extend to 200." Het is de overgang tot het proza (op *Bali* wordt namelijk de strophe van 4 regels van 27 lettergrepen daaronder verstaan), of *Mâlâwa* (?) of *Gadiaka* (proza).

(8) De maat van deze strophen (*Dandaka*) vindt men in *Pinggala*. *Pinggala* is een fabelachtig wezen in de gedaante van een *nâga*, aan wien *eene verhandeling over prosodie* toegeschreven wordt. Of deze *Pinggalaka-sja* of *Pinggala-sâstra* zich nog op *Bali* bevindt, is mij niet bekend geworden; het noemen van denzelven bewijst echter, dat de schrijver van ons werk nog met hem bekend moet geweest zijn.

(9) *Goeroe* en *lagoe* »lange en korte lettergrepen."

Metr. – – ⏑ ⏑ – ⏑ – ⏑ ⏑ – ⏑ – ⏑ ⏑ – ⏑ ⏑ – ⏑

6) – – ⏑ ⏑ – ⏑
Ngwang mrâkrêta wrétta
Panggil tiki rakoca
Mangdeja loeloetning
Kanid tanoe-mad'ja (*Tanoemad'ja*).

De naam van dit metrum· »met een dun middel" heeft betrekking op de twee korte lettergrepen (3 en 4). *Kanid - tanoe - madja* »een meisje van sierlijke taille." (In *madja* is bij den eersten lettergreep onjuist de *tédoeng* gevoegd, die bij den tweede behoort).

6*b*) ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ – ⏑
Ks'ama k'na tang wang
T'kap-ira sang wroeh
Ngoeni-hoeni sakweh
Koesoemitadjanma.
(*Koesoemitadjanma*).

7) ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑
K'tjapi kawirasa
Nda tan-amoehara-koeng
Pahimara kalawan
Mad'oekara lalita.
(*Mad'oekara lalita*).

De naam beteekent: *door de bijen gezocht* of *gewenscht*.

7*b*) – – – ⏑ ⏑ – ⏑
Apan moed'a dahat ngwang
Tan wroeh ring rasa mâtra
Manggéh jan tjatjadèn ngwang
Rehnia loeir madaleka.
(*Madaleka*).

Madaleka (Skt. *madalekhâ*), eigenlijk »de reeks of streep van vocht op het voorhoofd van den olifant in den tijd der ritsigheid;" hier overgedragen op den mensch in den tijd, dat hij door liefde of andere drijften gekweld wordt, die hem onvatbaar maken voor ernstige ondernemingen. *Moéd'a* is hier in zijne oorspronkelijke (Sanskritische) beduiding: *dwaas, onwetend, dom*; de Maleische beduiding: *jong*, ligt hier zeer nabij, daar de dwaasheid eerst in gevorderden ouderdom door studie en onderwijs verdwijnt. Op *Bali* beteekent *moeda* nogtans niet juist een' *jong* maar een *onwetend mensch*. Wij maken bij dit woord op den bijzonderen vorm der *soekoe* opmerkzaam, die hier de Skt. lange *oé* représenteert.

7*c*) ⏑ – ⏑ ⏑ ⏑ – ⏑
Nda tan-toerida hang-wang
Apan tochoe mapoenggoeng
K'dé, manoetakén-koeng
Koemâralalitâ-sri
(*Koemâralalita*).

De naam beteekent: *door jongelingen gewenscht*.

8) – ⏑ – ⏑ ⏑ – – ⏑
Waktraning tjariteng tambang
Stri-wijoga dinohan sih
Soeks'*kang-dani* doehkâ-géng
Tan wroehing daja jan-nangén.
(*Waktra*).

In den derden regel zijn twee fouten; wij moeten stellig lezen: *soeksma - ngdadi* (*soéksjma*, ziel, begeerte; *dadi* voor *dani*, worden). Het Metrum *Waktra* wordt (volgens zijnen rythmus) vergeleken bij iemand, die bedroefd is wegens de verwijdering van zijne vrouw. *Waktra* is *aangezigt*. (Volgens Wilson beteekent het ook: metrum, verzen, in 't bijzonder van de *Veda's*).

In de laatste woorden *jan-nangén* hebben wij de euphonische verdubbeling van de *n* tusschen twee korte klinkers, volgens de Indische wetten; wij hebben hierop reeds vroeger opmerkzaam gemaakt. Een ander voorbeeld is *padoedoean - naran*, aan het einde van de zevende strophe der inleiding.

8*b*) ⏑ – – – ⏑ – ⏑ ⏑
Janing ratri tatan pamrém

Brami teng toeas wimohita
Hatoer tan três'n'a ring djiva
Sawetning lâra patiaja.
(*Patia*).

In *ratri* (nacht) is het puntje in de *oe-loe* vergeten, hoewel door het metrum eene lange lettergreep geëischt wordt. Opmerkenswaardig is de lange *i* van *brami* (dit is de Nominatief van *bhramin* (»whirling, going round," WILSON); zijn hart, zijne gedachten worden in den slapeloozen nacht rondgewenteld en zijn ontsteld, (*wimohita*). De naam van het metrum is hier een Polynésische van *pati* (*mati*) sterven.

8c) – ⏑ – – ⏑ – ⏑ ⏑
Sang s'nèng soemlaping-hati
Lot goemantoeng haneng mata
Nitia sang de larâ dalèm
Patia bâlikakèn boed(d')i.
(*Wiparita Patia*).

Dit metrum heet de omgekeerde *Patia*; wij zouden dus de aan de vorige tegenovergestelde rangschikking van lange en korte lettergrepen verwachten; men ziet echter dat alleen de eerste 4 lettergrepen veranderen; wij hebben in de vorige den eersten, hier den tweeden *Epitritus*:

⏑ – – – en – ⏑ – –

Men heeft hier dwangmiddelen gebruikt, om de vers-maat te bewaren; zoo heeft *boedi* zijne tweede *d* (*dh*) verloren; maar het juiste gevoelen van den schrijver vertoont zich door er klein en bijna onleesbaar deze noodzakelijke letter onder te plaatsen. Ook de verlenging van de *i* in *balikakèn* zal wel maar aan den nood zijn toe te schrijven.

8d) – ⏑ – – ⏑ – – ⏑
Râmjaning tâman-înoengsi
Panglipoerning manah lènglèng
Does't'aning smâra tjâpala
Mâla-rêkâ poesan hars'a.
(*Tjapala*)

De naam *Tjâpala* »zwaaijend, waggelend," is wel van den rythmus genomen. Ook hier zijn geweldige verlengingen in *inoengsi* en *tjâpala*; bij het laatste eischt het metrum die verlenging, maar de schrijver heeft liever het metrum dan de juiste schrijfwijze willen schenden.

⏑ ⏑ – – ⏑ – – ⏑
8e) ⏑ ⏑ – – ⏑ – – ⏑ (*bis*).
⏑ ⏑ – – ⏑ – – ⏑ (=1).
Datènging djrontkang tâman
Kataman hjoen dening s'kar
Wipoelâ-ndèng-angde-koeng
Kawa dening gèntèr moni.
(*Wipoela*).

Volgens WILSON is *Wipoelâ* een vorm van het *Arja*-metrum, waarin de reeks onregelmatig door de césuur of pause gedeeld is; hij geeft drie soorten op: *Adivipoela*, met de pauze in den eersten regel, *antyavipoela* in den tweeden, *oebhajavipoela* in beide de regels. Onze metra, die *wipoela* genoemd zijn, verschillen hiervan in naam en vorming. Dat *s'kar* maar éénen lettergreep vormt, schijnt niet natuurlijk; het is echter gestaakt door den derden regel, en daardoor, dat, als wij het in tweeën splitsen, de eerste lettergreep, volgens de analogie van reeks 1 en 4, lang moest wezen.

8f) – ⏑ – ⏑ ⏑ – ⏑ ⏑
Srak kabeh wipoelâ-wangi
Koembang-anghrènga-met s'kar
Loeir kakoeng rab'as'â-ngamèr
Mrih rarasning-awor loeloet.
(*Sarvavipoela*).

De naam is hier te nemen uit *kabeh wipoela* (*kabeh* = *sarva*).

8*g*) ⏑ – ⏑ – . – ⏑ ⏑ –
Banjoe mâdrès loeir walahar
Ri t'pi djrah pang poengakêt,
Patjar-adri kweh as'kar
Pakisokêl meb'akara.
(*Bakara wipoela*).

Dit metrum wordt genoemd dat van de letter *b* (*bh*, *bhakara*); dien naam vindt men in den laatsten regel.

8*h*) – – – – . – ⏑ – –
Mrakni-ânâ-w'wang dampating pang
Lilâ-nrêttâ-tianta toesta
Râgî dening lingnikang s'joeng
Himpêr kadiâ-nggîta rakoca.
(*Nakâra Wipoela*).

De *Wipoela* met de letter *na* (*Nakara*); deze vindt men in ons mooi versje niet; het schijnt dus, dat er oorspronkelijk een andere versus memorialis voor dit metrum bestaan heeft. Dit vers, gelijk de meesten, houdt eene fraaije natuurschildering in: paauwen, mannetje en wijfje, zitten dansende en vrolijk op den tak van een' boom, terwijl een *Sijceng* (*Biouw* of *Beou*) zijn gebabbel laat hooren.

8*i*) – ⏑ – – . – ⏑ ⏑ – ⏑ –
Tjodnikâ-njodia watjana
Koewwang-angling toehoe toehoe
Tan pahimwang graha gan'a
Leknia dening diva-kara.
(*Takâra Wipoela*).

Ten opzigte van den naam geldt hetzelfde als bij het vorige.

8*k*) – – ⏑ – . – – ⏑ ⏑
Tapocan lingên pasrangnikang
Paksi manodjnja-ngde lêngêng
Tar pâgawe toeste hati
Ning wwang-tininggalning prija.
(*Âkâra Wipoela*).

8*l*) – – – ⏑ . – ⏑ – ⏑
Kêmbangning socrastri-as'oka
Sêk sâmâ nibeng natarnia
Kadiâ-poes gloeng ring-âs'a
Loemrâ ring tilam mrikârdjdja.
(*Samani*).

8*m*) ⏑ – ⏑ – . ⏑ – ⏑ ⏑
Nahan-nikang s'ilâ p'nêd
Mapan'd'an-ârdjdja tan sipi
Nda tâng-isapocakên poed'ak
Ja tekanâ-roe roèpinî.
(*Raèpinî*).

Roèpinî is »fraai."

8*n*) – ⏑ ⏑ – . – ⏑ ⏑ ⏑
Honia tikang wwé koemoetjoer
M'toei rèngatning parangan
Toesnia kinêmbêng madalêm
Mânavakâ krid'itakâ.
(*Mânavaka krid'ita*).

Deze naam heeft overeenkomst met den bekenden *Sârdoêla - wikrîdita*. (*Mânavaka* schijnt afteleiden te zijn van *mânava*, »man, mensch, tot een' man behoorend, voor een' man gepast)."

8*o*) – – ⏑ – . ⏑ ⏑ ⏑ ⏑
Mâdrès hilinia mah'ning,
Têmbing nikâ-rs'i karata,
Djrah tang soegand'a koesoema,
S'âpantikâ lingi-moelat.
(*S'âpantika*).

8*p*) – ⏑ ⏑ – . ⏑ – – ⏑
Pangkadja poes'pa s'dêng m'rik
Moenggoeirikang talagâ-h'ning
Konang-oenang ri t'ngahnia
Paksi witâna soekâ-dioes.
(*Witâna*).

Witâna is een vorm van het *Anoestoebh*-metrum, waarvan de regels, volgens Wilson,

uit twee Jamben, één Trochaeus en één Spondaeus, bestaan. Gelijk wij zien, heeft dit metrum op *Bali* een' anderen vorm.

8*g*) – – – – ⏑ – – – ⏑
Min'aniâ-kweh nânâ-warn'a
Marboet b'oektinie djroning wwé
Kagiat dening paksì madioes
Koem'lab himpêr widioet-mâlâ.
(*Widioetmâlâ*).

Widioetmâlâ, »de streep of lijn des bliksems;" daarbij wordt de slingerende beweging in het water, veroorzaakt door het baden der vogels, vergeleken, die de bontkleurige visschen bevreesd maakt.

8*r*) ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ – ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑
Jas'a malangé hinêdoek
Ratjana-niking talaga
Koesoema katangga soemar
B'ramara wilambita ja.
(*B'ramara wilambita*).

Bramara wilambita, »de (aan den bloesem) hangende bij."

9) ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ – – – ⏑
Ri t'pi tjara tjarania p'nèd
Tahéna sama samâ kémbang
Kanigara woengoe len tandjoeng
Boedjaga-s'is'oe srêta poes'pa.
(*Boedjagas'is'oesrêtapoes'pa*.

De naam beteekent: »de bloem van welke de jonge slang zich (pas) verwijderd heeft.

9*b*) – ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑
Niang mahânten-alita-toelis
Moenggoe ring parangana roehoer
Ring batoer makara koemoetjoer
Jan tinon kadi halamockâ.
(*Halamockâ*).

9*c*) ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ – ⏑ – ⏑
Djalad'ara riris tan-âdrès,
Kiran'a makoetjèm kameg'an,
W'kasana poepoel matâmbéh
Ja tika dadi tatigoerwi.
(*Tatigoerwi*).

Tati, eene *lijn* of *reeks; goerwi*, fem. *zwaar* of *groot*.

10) – ⏑ ⏑ – – ⏑ – ⏑ ⏑ – ⏑
Pràpta tikang wars'â-drès-ikang wwé
Mangkin-aweh lènglèngning-akingking
Sang Diah alinggih ring jas'a tibra
Ngkâna ri sor ning tjâmpakamâla.
(*Tjâmpakamâla*).

»De *tjampaka*-krans."

10*b*) ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ – ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑
Ri marinikang hoedan alangé'
Rawi koem'njar moewochi raras
Wihaga jatâ soeka masiga
Hanan-asiboé twaritagati.
(*Twaritagati*).

»*De snelle gang*." Betrekkelijk op de opeenvolging van korte lettergrepen.

10*c*) – – – ⏑ ⏑ ⏑ – ⏑ – ⏑ ⏑
Honiang paks'i-adoeloer sadampati
Lilâ-dioes ri t'ngahnikang ran'oe
Dvinia loeir kanakâ koening katon
Bjaktang boedd'i wirat sikh sisik.
(*Soedd'awirat*).

»De heldere glans. *Boedd'iwirat* in het vers schijnt een fout te zijn.

10*d*) – ⏑ ⏑ – – ⏑ – ⏑ ⏑ – ⏑
Kjâti si tjâkranggi tikanang stri,
Svâmi-nikâ tjâkrângga ngaranía,
Kapoca ja lilâ lâlana ring wwé,
Rockmavati loeirning ran'oe denia.
(*Rockmavati*).

»De *gouden*;" of gelijk »*Rockmint*."

10c) – – – ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ – – ⏑
Sâmpoeniâ-dioes-akalihan mêntas,
Mâtoêt pinggir-anoesoeping toendjoeng,
Sâhitiâ-nitjipi wêrêhning wwé,
S'abdaniâ-krê panawanging meg'a.
(*Panawa*).

Panawa met de cerebrale *n* is: »eene soort van trom;" het metrum schijnt daarnaar genoemd te zijn, dewijl het omtrent op de wijze van het slaan der trom voortgaat.

11) – – ⏑ – . – ⏑ ⏑ – . ⏑ – ⏑
As'tjarja sang Diah loemijat gatinia,
Djâtinia kâlih kaga tjâkravâka,
Tapoean kagin'd'al madoeloer lakistri,
Svetjâ-noetjoek padma kad-indrabadjra.
(*Indrabadjra*).

»*De bliksem van* Indra." Dit metrum vindt men ook in Lassen's Anthologia Sanscrita beschreven pag. 104, en de maat stemt volkomen overeen met hetgeen wij voor ons hebben; alleen is de eerste lettergreep anceps bij Lassen; daarentegen verschijnt zij in onze 4 regels altijd lang. *Sang* Diah, (ook genoemd in No. 10) heeft hier den titel *atjârja*, »geestelijke leider, leeraar" (in het manuscr. geschreven *astjarja*). Hij schijnt een bekende *Goêroe* uit den ouden tijd te zijn, die misschien ook dichter en schrijver over prosodie was.

11*b*) ⏑ – ⏑ ⏑ – . – ⏑ ⏑ – . ⏑ – ⏑
Manahnirâ ninghali meg'a hars'a
Gatinian-akrid'a dj'nêk ta nimba.
Katjitta sang nitia maweh laro'néng
Toeas-âsmoe sinioeh ring oependra-badjra.
(*Oependrabadjra*).

Oependrabadjra; dit metrum is genoemd naar het voorafgaande, waarmeê het, behalve in de 4 eerste lettergrepen, overeenkomt.

11*c*) ⏑ – ⏑ ⏑ – . – ⏑ ⏑ – . ⏑ – ⏑
Nda tan wroeching gatian-irân wijoga
Masiang si tjâkrângga wad'oê siro'djar
Arah parangke kita tjâkrawâka
Tenggal kito'past'ita heprênahkoe.
(*Oepast'ita*).

11*d*). – – ⏑ – . ⏑ ⏑ ⏑ . ⏑ – ⏑
Nâ ling sang Diah kadi kadi woelangoen
Wetning s'okang hati kas'kan-oenêng
Tan wroeh ring sambatêniran-angarang

Loeir sambatning b'ramara wilas'ita
(*B'ramara-wilas'ita*).

Dit moet zijn *wilasita* met de dentale *s*, *schertsend; de zich vermakende bij*. Ook hier is *sang* Djah genoemd, en zijn zijne woorden aangehaald.

11*e*) – ⏑ ⏑ – | ⏑ ⏑ – ⏑ | ⏑ – ⏑
Mangkana s'abdanireng kaga dibja
Ring kapanang wihagâ hidêpa wwang
Moga di ne t'kaping kawi tarka
S'igra d'atêng kadi dodaka wrêtta.
(*Dodaka*).

11*f*) – – – – | – ⏑ – – | ⏑ – ⏑
Rakrian di'ânoeng don-koe siniang ta mangke
Angrês tocas-koen jan lihat kasi-asih ta
Warn'an tâ loek tan lêboer woerjaning loeh
Soegjan s'oka-sâlini p'teng laro'nêng.
(*S'âlini*).

In den derden regel hebben wij het woord *loek* geschreven met *nga-lèlèt*, dat anders altijd met *Pêpêt* uit te spreken is.

11*g*) – – – – | ⏑ ⏑ – – | ⏑ – ⏑
Nâ lingnio'djar ta sirang glâna-tjitta
D'oêtan mitiâ pangoetjap teng gatingkoe
Hetoengkoeâ sjang ri s'dêng tâng-rarah roem
Ngâknêng toja droeta wâtor wimâla.
(*Wator-wimâla*).

11*h*) ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ | ⏑ ⏑ – ⏑ | – ⏑ ⏑
Pira kariki lawas koenang dadi
Taja loemihata himpêre kita
Mapakari pagawaj ta ring dangoê
Matang-ikan-atitoes't'a b'adrika.
(*B'adrika*).

11*i*) – ⏑ – ⏑ | ⏑ ⏑ – ⏑ | – ⏑ ⏑
Tansipi poca kaloepoet mamî kita
Reh tatan-sah-adoeloer sadampati
Moekti râmja sahadjâng-rarah langê
Lot rato'dd'ata gatin tatan b'soer
(*Ratsedd'ata*).

11*k*) – ⏑ – ⏑, ⏑ ⏑ – ⏑, ⏑ – ⏑

Toh warah ngwang-ingaram ta hareboe
Mi'rahang-koe kita jan kita mâsih
D'oêtoeban nghoeloen-anâma ratânggi
Swâgatâ-w'la sireh ta kasi-hjoen.
(*Svâgata*)

11*l*) ⏑ ⏑ ⏑ ⏑, ⏑ ⏑ ⏑ ⏑, – – ⏑

Patanjani pinoeni toehan mangke,
Mapakari karan'aning-âkingking,
Rari warahên-iki manêh rakrjan,
Nda tan-akaliba kita tâ wrêtta.
(*Wrêtta*).

11*m*) – ⏑ – ⏑, – ⏑ – ⏑, – ⏑ ⏑

Toh palar nghoeloen wroehâ-toeloeng rimang,
Manglipoer k'nang lare rêsoen toehan,
Met-asing sakahjoenan ta jadiapi
S'jeni toelja hanghoeloen taman mangel.
(*S'jeni*).

S'jena, de hâvik; *sjeni*, het wijfje van dien vogel. Ook deze naam is wel wegens den aard van den rhythmus gegeven; de trochaëen bewegen zich als het ware gelijk de havik vliegt.

12) ⏑ – ⏑ –, – ⏑ ⏑ –, ⏑ – ⏑ ⏑

Kakangkoe tâtan-sipi hârs'aning-hoeloer
Roemênggoea s'abdan ta masoeng soeke hati
Ri den ta to'djar man'kâ-k'nang loeloet
Satoja wangs'ast'a masoeng srêpi manah.
(*Wangs'ast'a*).

Ook dit metrûm vindt men bij Lassen Anthol. l. l. in denzelfden vorm als hier; alleen is wederom de eerste lettergreep anceps.

12*b*) ⏑ ⏑ ⏑ – , ⏑ ⏑ – ⏑, ⏑ – ⏑ ⏑

Rêngên-oedjar-koe nihan têwêking rimang,
Ri patilar sang-amet raras-inghoeloen,
Taja nimitta-nikâ-lalising djinêm,
Droeta wilambita jan pagawe lara.
(*Droeta-wilambita*).

12*c*) ⏑ ⏑ – ⏑, ⏑ – ⏑ ⏑, – ⏑ ⏑ –

Jadi jan kahitoeng wahoening saloeloet,
Loeloeting wang aloeng masêwê toer-ida,

Ri dalèm s'ajan'a ngwang-angantiani-koeng,
Koengikâ-w'toe tot'aka s'ita-rasa.
(*Tot'aka*).

Dit Metrum vindt men bij LASSEN Anthol. zonder eenige afwijking.

12*d*) ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ – – . ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ – –
Ri hoewoesikâ-ngde kami goepajâ-nglih,
Lèlêha-nangis ring s'ajan'a mangoendêng,
Agila-toemon ring tapi harêdjâ-m'lês
Apoelang-awor moeang koesoema witjitra.
(*Koesoema-witjitra*).

12*e*) ⏑ – ⏑ ⏑ ⏑ – – ⏑ – ⏑ ⏑ ⏑ –
G'nêp t'moe tahoen lawas koena koerên,
Silih siha-doeloer lanà t'ika t'ikan,
Dj'nêk magoelinging taman mamêng-amêng,
Hanan toemoeroening djalodd'atagati.
(*Djalodd'atagati*).

12*f*) ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ . ⏑ – – . – – ⏑ –
Patani lèngènga-simpar s'ob'a râmja,
Soerabi kamoening-anjdjrah ring natarnia,
B'ramara hoemoengali-wran ring rochoernia,
S'karika roeroe mangde s'ri poetania.
(*Sri-poeta*).

In deze strophe schijnt men den rijm beproefd te hebben.

12*g*) ⏑ – – ⏑ | – – ⏑ – | – ⏑ – –
Jateko'nggoeaning-wang lanâ-moektia kèntoeng
Lawan sang lajat tar wanêhing kalangoean
Lèngèng lâlâna-mong kahars'àng rarah roem
B'raman teng taman loeir b'oedjangga prajàta.
(*Boedjangga-prajata*).

In den derden regel hebben wij een voorbeeld, hoe men een foutief geschrevene letter uitdelgt; tusschen *har* en *sáng* is een *ha met* oeloe *en* soekoe *te tegelijk voorzien*. Dit laat zich niet uitspreken en duidt voor ieder een', die met deze karakters bekend is, dadelijk aan, dat het moet doorgestreken worden (*mati*). In den tweeden regel moet de é van *wanêhing* lang uitgesproken worden. *Prajata* in het onderschrift moet zijn *Prajâta*.

12*h*). – – – | – – ⏑ – | – ⏑ – –
Japoean manglih jan kâla lingsir hjang-ârkka,
Swetjà rarjan ring woengka lilîraning wwé,

Madioes ring bedjjâ hning banjoeniâ-tis'oedd'a,
S'ob'âng mâhantên weswa-dewiâ-ngga loentang.

(*Wes'vadevi*).

12*b*) ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ | – ⏑ ⏑ – ⏑ | ⏑ ⏑ – ⏑
Ri hoewoesing-adioes-ardjdja pad'a mêntas,
Madoeloer-oemoenggahing s'ajan'a mâmrêm,
Ratjana-nikâ-rdjdja tan sipi rarasnia,
Ab'inava mâlini tila-tilamnia.

(*Nava-Mâlini*).

12*k*) ⏑ ⏑ – ⏑ | – ⏑ ⏑ ⏑ | – ⏑ ⏑ ⏑
*Jani-tamboeanging woelana-wâsoe-m'nê,
Dj'nêking natar kami soekâ-mêng-amêng,
Sahadjâ goeling-goelinganing s'ajan'a,
B'ramitâ-ks'arâmja moelating kalangên.

(*B'ramitâks'ara*).

12*l*) – – – – | ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ | – – – ⏑
Jan mehning râhina wariris tânâ-drês,
Roeroeang kêmbang kamoening-awor s'ri danta,
Sang hjang tjandrâ-loeroe makoetjêm tan koemram,
Kewran dening djalad'ara mâlâ-ngandêh.

(*Djalad'aramâla*)

13) – – – ⏑ | ⏑ ⏑ ⏑ – | ⏑ – ⏑ ⏑
Japoean kâla ri t'kaning basanta mâsa
Svetjâ tjangkrama mahasing prades'a râmja
Tan sah ngwang kalih-adoeloer lawan kakangkoe.
Sôsing râmja mamoehara prahars'in'i toeas.

(*Prahars'in'i*).

13*b*) ⏑ ⏑ ⏑ – | ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ | – ⏑ – ⏑
Pasir woekir para paraning wang-angl'ngêng
Matjangkramâ-kalihana-pet raras hati
Soeka-ngrêrêb-rêrêb-irikang tapovana,
Lêjêp langë-nika roetjirâ-ngoengang loerah.

(*Roetjira*).

13*c*) ⏑ ⏑ – ⏑ | – ⏑ ⏑ ⏑ | – ⏑ – ⏑
Kadi wah kalangoean-oelahing wanâs'rama,
Kajoe masnikâ-roeana-koening sawang tatoer,

Amirah toeding pisang-alasnia ring djoerang,
Amangoen poenar-wadaning-angrèpèp langê.
(*Poenarwada*).

13*d*) – – – – – ⏑ ⏑ – – ⏑ ⏑ – ⏑
Endjing mintar mâtoeti himbang-nikang-adri,
Lènglèng dening paksi-amidjah gârdjdjita ring pang,
Asrang tang sjoeng kapoea mas'abdâ-nga kamanggêh,
Kagiat dening s'abdanikang matta majoêra.
(*Matta-majoêra*).

13*e*) – – – – ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ – ⏑ ⏑ – ⏑
Trang poeang we koemra mihiringing gagan'âb'râ,
Sakwehning t'âni pada katon kalangênia,
Lènglèng loeirning sawahika wâhoe mâtandoer,
Rî drêsning mâroeta kadi tâ-mboed'iwitji.
(*Amboed'iwitji*).

14) – – – – ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ – – ⏑
Sakwehning râmja sama kadjadjahan dening wang,
Tâman len man'd'ala koet'i paraning wang lîlâ,
Tirt'â-kweh lian ran'oe kahaliwatan mangde-koeng,
Mâd'janiâ-ndjrah koewalaja koésoemania mri-k'mar.
(*Koewalaja-koesoema*).

14*b*) – – – – – ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ – – ⏑
Nâhan loeirkoen ngoêni-adoeloe-doeloera kâroean-koeng,
Mangke poean dikin kat'kan-awaloejâ-ngrat-hjoen,
Nghing toenggal sih tâ-pinala ring-anangên kingking,
Prâptâ-sêmwâdâ tri-an'ka k'na woewoesning wang.
(*Asamwada*).

14*c*) ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ – ⏑ – ⏑ ⏑ – ⏑ ⏑
Toewi taja s'aranangkoe lena sake kita,
Man'ka k'na loeloet koei sang magawe lara,
Rarahên-ilangêning woekir patapan lèjêp,
Jadi-kat'kaha ring djaladia-parâdjita.
(*Aparadjita*).

14*d*) ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ – ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑
Kaka kami palarèn wrocha malêsa loeloet,
Jadi hana wara sih tama toeloenga rimang,

. Toem'ka k'na pa - sambating - alawas - akoeng ;
Kita djoega toer-ida praharan'a - kalika.
(*Praharan'a - kalika*).

14*a*) – – ⏑ – ⏑ ⏑ ⏑ – ⏑ ⏑ – ⏑ – ⏑
Sang siptaning watjananing hoeloen-iki tapoea,
Tangkat pare sanga sawang madanâ-ngrasi toeas,
Prih pet rarah tanja k'ne g'rêha-joea manghel,
Sang loeir wasanta - tilakâ - siha ring gatingkoe.
(*Bas'antatilaka*).

Dit metrum (*Wasantatilaka*, gelijk het in den versus memorialis juist genoemd is), vindt men zonder eenig verschil in LASSEN's Anthol. Sanscrita, pag. 104. In het onderschrift is eerstelijk de gewone verwisseling van *v* in *b*, zoo als wij het woord door de Balineezen altijd uitgesproken hooren; buitendien vindt men foutief de cerebrale *s'* in plaats van de dentale.

15) ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑
Nahan-oedjari sangang-aranga langè siwochèn
Mangani hatining-agani laja maw'las (?)
Dadija soemahoera-g'lêma n'kana-ngoelah
Soeka man'i-goen'a-nikaranika jan-inalém.
(*Man'igoen'anikara*).

In den tweeden regel ontbreekt er eene lettergreep; deze is er wel zeker door den schrijver uitgelaten. Wij zouden misschien *hatiniking* in plaats van *hatining* moeten lezen.

15*b*) ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ – ⏑ – ⏑ – ⏑ – ⏑ – ⏑
Iboe ring-apa matangoeang jan tan-angge pakon ta,
Jadi sapaw'kasa Diah mrên mareng pringg'a doergga,
Mapata woewoesaning wang jan kapanggih kakoeng ta,
Mamochara hasihing djanmâ linipte'ng laro'nêng.
(*Malini*).

Ook dit metrum vindt men, even als hier, in LASSEN's Anthologia, pag 104; alleen is weder bij hem de laatste lettergreep *lang* opgegeven, terwijl zij hier *anceps* verschijnt. De naam van het metrum *Mâlini* is in den versus memorialis (regel 4) in twee woorden verdeeld: *djan-mâ* en *lini-pteng*. Als wij de caesuur, die LASSEN opgeeft, en die zich ook hier in de drie eerste regels duidelijk genoeg vertoont, in den vierden regel bewaren willen, moeten wij echter na *djan* afdeelen, zoodat het *mâ* met het volgende *lini-pteng* te zamen te lezen is.

16) – ⏑ ⏑ – ⏑ – ⏑ – ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ – ⏑
Nâhan oedjarnikang kaga ri sanga-rarasa langè,
N'dan soemahoer sanga-Diah-amarahi woewoesanika,
Jeki lingan tatoh rèngén oedjari pinoeni kita,

Prâpta k'néng sang-as'wa wrès'ab'a-gati-wilas'ita.
(*Wrès'ab'agatiwilas'ita*)

In *Wilas'ita* is hier en dikwijls de *palatale s*, in plaats van de gewone *dentale*, foutief gebruikt.

16*b*) – ⏑ ⏑ – ⏑ ⏑ – ⏑ ⏑ ⏑ – ⏑ ⏑ – ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ –
Rakrjan-atoerniking kaga d'atêng soemêmbahi kita,
N'dan wara-tjet'ikâ - nggêhi pinoen mare kita toehan,
Donkoe-inoetoesnia rin tama-n'kâ k'nang woewoes-aroêm,
Ri kita sang toeloes goemawajang djagat - pramoedita.
(*Djagatpramoedita*).

17) – – – – ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ – ⏑ – ⏑ ⏑ – ⏑
Mâs ning wang toh diwas'a t'kaping mangoea langlang kalangoean,
Tolih rantên rasika kari tibrâ-ngarang kân'd'êhan koeng,
S'okâ-gring ring taman-agoelingan ring hêbing nôga poes'pa,
Mandâkrantang b'ramara manangis ring roehoer darpa manghrêng.
(*Mandâkranta*).

Ook dit metrum vindt men bij Lassen l. l. onveranderd; de naam moet echter zijn *Mandakrânta*. De *caesurae* (*hypotmeses*), die Lassen opgeeft, zijn ook hier bewaard.

17*b*). – ⏑ ⏑ – ⏑ – ⏑ ⏑ ⏑ – ⏑ ⏑ – ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ –
Tan kêna ring pangan toeroe sawetning-oenênga ri kita,
Lot manangis mangoen'd'êng-amangoen w'lasikang-oemoelat,
Tan hoeningê'ng s'kar hjas-atirocks'a maw'nê sasamoen,
Loeirnika wangs'apatra patitêng s'ajan'a joena-goeling.
(*Wangs'apatrapati*).

In *s'ajan'a* vinden wij gewoonlijk de *cerebrale* in plaats van de *dentale n*, die het woord volgens het Skt. heeft.

17*c*) ⏑ – – – ⏑ – ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ – ⏑ ⏑ ⏑ –
Ri tistisning wwé soêrja - kiran'a majat toenggang - atjala,
Makin tibrâ - nton tingkahi ratjan'aning pâmrêman - aroêm,
Katjitte toeasnian-doek s'd'ênging-akaron râga toer-ida,
Lawan rakrian sang darpa moengari langê' ning s'ikarin'i.
(*S'ikarin'i*).

S'ikarin'i is ook bij Lassen van dezelfde kwantiteit; de naam wordt met *kh* geschreven, die echter in de Balinesche geschriften nog niet gevonden is, en van wier bestaan en verschil van de *k* niets meer bij de Balinezen opgemerkt wordt, hoewel zij onder de *Aksasara g'de* of *moêrda* der Javanen, volgens de spraakkunst van Cornets de Groot (uitgave van T. Roorda) verschijnt. Buitendien is de laatste *i* niet verlengd, wat echter op onze

plaats voor het metrum niets afdoet. In *ratjana* vinden wij, even als in *s'ajan'a*, foutief de *cerebrale n* in plaats van de *dentale*; hier is het begin van het foutief gebruik der ongewone letters, dat in het Javaansch zoo ver om zich heen gegrepen heeft. Daar men de ware beteekenis van die letters niet meer kende, geloofde men ze in al de woorden, die alleen aan de poëzij behooren en eene zekere heiligheid verworven hebben, te moeten bezigen. Zoo verklaart zich *gedeeltelijk* ook wel de overgang van zulke letters, vooral de *cerebrale t*, *d* en *n*, in zuiver Polynesische woorden. Men zal toch *grootendeels* opmerken, dat woorden met zulke letters geschreven niet tot de gewone taal behooren. In *ratjana* is buitendien de laatste lettergreep kort geworden.

Sang darpa schijnt de God der liefde te zijn; *darpa* heet *overmoed*, *dartelheid*, het kenschetsende van den spelenden liefdegod. In Wilson vindt men *Darpa* niet als naam van *Kâma*, maar wel *Darpaka*. Als onze gissing gegrond is, behoort *darpa* hier, en op vroegere plaatsen, met de kapitale *D* geschreven te worden.

De *caesuur* van deze maat na de zesde lettergreep wordt in onzen versus memorialis niet waargenomen.

17*d*) ⏑ – ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ – ⏑ ⏑ – ⏑ ⏑ ⏑ – ⏑ ⏑ – – ⏑ ⏑ ⏓

Lêngêng ri widjiling woelan koem'njaring langit b'âswara,
M'kar koesoemaning tahên rinoeboenging dwirepâ-nangis,
Samangkana rarin ta jan toemoeroening natar kanglihan,
Mangê' ri padjanging s'as'angka magoeling ri prêtwitala.
(*Prêtwitala*).

In *dwirepa* (bij) is de gewone *p*, in plaats van de *aksara g'de*, die *ph* daarstelt. Deze laatste letter vindt men zeer zelden in Balinesche manuscr., maar wij zullen haar spoedig eens opmerken. Eveneens is in *Prêtwi* (Skt. *Prithwi* of *Prithiwî*) geene aanduiding van de *th*, terwijl in andere woorden deze letter door de *aksara g'de th* daargesteld wordt.

17*e*) ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ – – ⏑ – – ⏑ – ⏑ ⏑ ⏑ – ⏑ ⏓

Sipi kasiha-rêpniâ-rin tâ-ngde w'lasing manahing hoeloen,
Pira kari lawas tâ tinggal tan sahing d'alêming taman,
Mangaranga-nangis nghing rakrjan ta sinambatikin rimang,
Kawoewoehan-oenêng dening pâmangsoeling harin'i-dvani.
(*Harin'i-dvani*).

Bij Wilson vindt men *Harini* als eene soort van metrum: »a form of metre, a variety of the class termed, *Atyashti* or verse of four lines of 17 syllables each."

17*f*) ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ – ⏑ – ⏑ ⏑ – ⏑ ⏑ – ⏑ ⏑ ⏓

Jani sirêping woelan hana ririsnia soemêmboera tis,
Manêlês-oelêsnia pinghaja mangoen w'lasing loemihat,
Tad'a hasihing tawang b'ramita moni mangâlik-alik,
Sapa nangising kalangoeani s'd'êngnikanang radjani.
(*Radjani*).

18) – ⏑ – – ⏑ – ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ – ⏑ – ⏑ – ⏑ –
Nghing tekâ-nitiang kinati kinamêr tan madoh ring kisapocan,
Sambatniâ k'es't'ing-kara sarêdja kapocâ-papandan ta marn'ik,
Barjan tapocan sah pinaka panamocnia prihing hati-akingking,
Lâwan tekâ lot hiniling-ilingan tjitralekan ta lambang.
(Tjitraleka).

19) – ⏑ – – ⏑ ⏑ – ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ – ⏑ – ⏑ ⏑ – ⏑ –
Nâ sang siptaniking woewoes linga k'nan te sang kakoengning hoeloen,
Jan tan wantên-asan matania ring akoeng bjaktâ paratrang hoeloen,
Lâwan teki sakawroehan ta mangoetjap prih sangkananiâ-siha,
Tangkat te'boe tatan kahan'dêga kite'ng sârdoêlawikrid'ita.
(Sârdoêlawikrid'ita).

In naam, kwantiteit en caesuur overeenstemmend met een metrum bij Lassen. De drie lange klinkers van het woord, *â*, *oê* en *î* zijn in het manuscr. zuiver bewaard; daarentegen moest de *s* niet de *dentale* maar de *cerebrale* zijn.

19*a*) ⏑ – – ⏑ – ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ – ⏑ – ⏑ ⏑ – ⏑ –
N'dan nghing lingning wang ri kita toelocsâ-sih ta ring stri wijoga,
Hajo tan pinrih ring hati sapaw'kasning hoeloen ring kakangkoe,
Lawan hajocâ tan jatna ri sarocsiting marga sêngkan djoerang loeah,
Nihan margan tâ-noêta ri kalangêning meg'awisp'oerdjdjita.
(Meg'awispoer djdjita).

Hier is een van de zeldzame gevallen, waar de Sanskritische *ph* nog juist door de *aksara g'de* en niet door de gewone *p* wedergegeven wordt. De reden der bewaring van dit juiste schrift is voornamelijk wel daarin te zoeken, dat het woord, waarin dit anders ongewone tecken verschijnt, de naam van een metrum, en daardoor voor corruptie meer bescherm'd is (Vgl. 17 d).

20) – – – – ⏑ – ⏑ – ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ – ⏑ – ⏑ ⏑ ⏑ –
Nâhan to'djarni sang Diah win'kasa-k'nireng tjakrângga-wanita,
Sâmpoen kesî hatiniang woewoes-oedjara k'naniâ-moeit ja w'kasan,
Kâlih kâsihnia sig'râng lajangi t'ngahikang b'jomâ-rdd'a marochoer,
Lâlitiâ-song limoet lila loemihati langê' kâlih soewad'ana.
(Soewad'ana),

In *Soewadana (een fraai gezigt hebbende)* is weder onjuist de *cerebrale* in plaats van de *dentale d*. Eene sterkere fout is in *bjoma* voor *bjoma*, wat in het Balineesch wel *bjoma* met de gewone *b*, maar nooit met die *b* mag geschreven worden, die aan de Skt. *bh* beantwoordt.

20*b*) – ⏑ – ⏑ – ⏑ – ⏑ – ⏑ – ⏑ – ⏑ – ⏑ –
Niang langê' tinonikang wihangga tjet'ikâ tinoengkoe-toengkoelania,

Locah magèng sakeng woekir toemèmpoehi djoerang hilinia mâdrès-âtri,
Simpangîng banjoenia winoeatan ri sornia sèk pakis dawoet ja k'eli,
Denikang wwah-âdrès-angga-loen tang-âglis o'sjaning kèdoeng ndia-s'ania.
(*Gîi*).

21) – – – – ⏑ – – | ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ – | – ⏑ ⏑ – – ⏑ –
Honiang des'â-langè himbanging-atjala katon katrangan soèrja-ras'mi,
Hangde kòeng pomahaniâ rèdja pad'a kalakah toèt hiring tandoerania,
Nioè-d'an'd'â wwah pad'â-tèb saha poetjang-adjajar ljan pisang toèt gagâr-n'èb,
Sakwehning kajoea-kajoean pad'a-pad'a man'd'èng sragdarâng-imbochi s'ri.
(*Sragdara*).

Dit metrum verschijnt even zoo bij Lassen l. l. De *caesuur* na de 14de lettergreep is in alle 4 regels; die na de 7de is in den eersten regel niet in acht genomen. De *d* in het woord *Sragd'ara* moest de tweede van het Javaansche alphabet zijn, beantwoordende aan de Skt. *dh*.

22) ⏑ – ⏑ ⏑ – ⏑ ⏑ – ⏑ ⏑ – ⏑ ⏑ – ⏑ ⏑ – ⏑ ⏑ – ⏑
Loeir mawajang tahèn gatinikang woekir kinèliran himâranga-nipis,
Boengbangikang p'toeng kapawanan ja teka toed'oengania moenia-ngarangin,
Paks'i k'toer saloen'dènganikâ kinangsjani pamangsoeling kidang-alon,
Madrakâ s'abdaning mrakalangè sawang pangidoengania mangrasi hati.
(*Madraka*).

23) ⏑ – ⏑ ⏑ – ⏑ ⏑ – ⏑ ⏑ – ⏑ ⏑ – ⏑ ⏑ – ⏑ ⏑ – ⏑
Ri soekoenikang woekir t'ani kasimparâng-harèpakèn loeah-âpdjdja madalèm,
Taroe-tarookan hanjar nggani katandoerania toeri-len djajanti madjadjar,
Wwangika samândjènèng dj'nèngi teng doedoèng manapoen-apoea mongi balèman,
Raraj-arookoeng-rookoeng ri hèbikang tahèn prasama mangoeoan-as'va-lalita.
(*As'valalita*)

23*b*) – – – | – – – | ⏑ ⏑ ⏑ | ⏑ ⏑ ⏑ | ⏑ ⏑ ⏑ | ⏑ ⏑ ⏑ | ⏑ ⏑ ⏑ | ⏑
Tan toenggal râmjâning marggâ-mochara lènggèngi marahikang-angangèn-angèn,
Tâman len katiâgan sob'â ratjananika hangenani hatining-oemoelat,
Tandjoeng bân'âs'oka moeang tjâmpaka soerabi kangâra mas'kara-n'd'èng,
Mâttâkrid'ang koembang darpâng-rookoeng-âmtji-mtji pisarnika ta nari.
(*Mâttakrida*).

24) – – ⏑ | – ⏑ ⏑ – ⏑ ⏑ | – ⏑ ⏑ – ⏑ ⏑ | – ⏑ ⏑ – ⏑
Tan woewoesèn loeirni sakalènggènganing margga katoengkoelan-amochara lènglèng,
Lâmpahikang vjomaka gati tjaritan medran-apet kananira sang-aweh koeng,
Apanikang wis't'ira satata mawas roèpani sang lajat-atilaringa-diah,

Loeir kadi tan wis't'inika man'kanang kahjoeni sang hakoeng alara katinggal.
(*Tanwi*).

In dit vers vindt men *vjoma* naar Skt. wijze geschreven; boven hadden wij de verbastering *b'joma*.

25) – ⏑ ⏑ – | – – ⏑ – | – – ⏑ – | ⏑ – ⏑ – | ⏑ – ⏑ – | ⏑ – ⏑ –
Sâgara lèngkèng râmja katon denikanang-agani laja sakaring-awang-awang,
Ring t'pi mangdjrah pan'd'ana toentoen sari sari paranika sanga-koeng-as'nêtan,
Lian toemoewoeh ring noês'a katampoean ja kangênani parangana rêsa-ringi-ringih,
Mâd'janikang noes'â rêdja tekang kajoe-kajoe sama-sama wikasita koesoema.
(*Wikasitakoesoema*).

26) – – – – | – – – – | ⏑ – ⏑ – | ⏑ – ⏑ – | ⏑ – ⏑ – | ⏑ – ⏑ –
Nkâneng tèmbingning singgrong djrah pid'ad'a madjadjara tata lèj'êp langênia tiningkalan,
Pangdoekning her tambang sangke rêngatika-ngoepala toem'doena trigantja tibeng paroeng,
Himpêr wrês't'iâ-drês sèmboernian tiba kasêlêhaning-aroen'a loemra wangkawa jan tinon,
Doedoeang wwé moentjar ljan tekang m'toe sakari parangana-namar b'oedjanggawidjrèmbita.
(*B'oedjanggawidjrèmbita*).

26*b*) – – – – | – – – – | ⏑ – ⏑ – | ⏑ – ⏑ – | ⏑ – ⏑ – | – – ⏑ –
Honiang dvirada parangani t'pinikang-oedadi kadi toelisa raras-angde koeng
S'ob'â midjilakên-oed'aka soemira sira ta nali nali titiran-êmpoeh grong,
Ngkâ tang wihaga toemoeroen-alangê loemihati lèjêpikang-oedadi jatâ lilâ,
Gêntêr moeni madêdê masah oeran-amidji ta linga masawangana-pawâharsâ.
(*Apawâha*).

In den tweeden regel ontbreekt eene korte lettergreep; of, als men afdeelen wilde: *ttirané m'poeh grong*, (wat buitendien met den zin zich niet vereenigen laat), dan zou de *antepenultima m'* kort worden; volgens het metrum behoort zij echter lang te zijn.

27) ⏑ ⏑ ⏑ – | ⏑ – ⏑ – | – ⏑ – – | ⏑ – – – | ⏑ – ⏑ –
Atoeti t'pinikang pasir medrakâ *d'an'd'aka* roeâ doeloer hars'a jar ton lèjêpning tasik,
Lèngêngang-oelati sang pinetniâ malar jan katêmocâ-ngrarah roêmnikang sâgaràng-don langê,
Rinarahika ri râmjaning noês'a kantjit kapanggih sang andon langê' lila tan sengkaras,
T'ka soemoejoegikang wihanggâ-padjar jan prijâ tjet'ikâ-nggêhnia de sang dinohan loeloet.
(*D'an'd'aka*).

Dit is het metrum, dat wij in de voorafgaande opmerkingen genoemd hebben, en dat in *Indië* en op *Bali* den overgang tot de proza vormt. De eerste *d* in dit woord, is altijd foutief geschreven.

A) 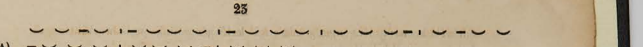

Sawoewoes ni sang kadi ratih winoewoesa k'nikang wihanggama,
Wrochnikin-angoetjap-apet toer-ida,
Amangoen prapantja tang-oedjar moeko'dgata.
(*Oedgata-wisama*).

Deze strophe van 3 ongelijke regels is uit *Paeonen* gevormd, die in den tweeden regel *katalektisch* zijn, en in den derden in *Trochaeën* uitloopen. Het woord *wisama* zou volgens het Skt. met de *cerebrale s'* geschreven moeten zijn.

B) 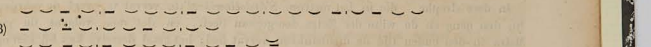

Sira sang kakoeng kasapoetan toer-ida roem'ngè lingnia kasi-asih,
Lingnirâ-moewoes-alon soemahoer,
Atisora-bâng watjana mangdj'ngèr hati.
(*Soraba-wisama*).

Deze strophe verschilt van de vorige alleen in den tweeden regel, en wel daardoor, dat, in plaats van *twee korte lettergrepen* in de eerste (3 en 4), hier *eene lange* gebruikt wordt, hetgeen aan dien regel een trochaeisch begin geeft.

C) 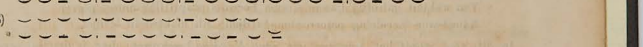

Nimitangkoe jan laja ta ninggali sang-ahajoe ngoèni ring tilam,
N'da tan-alali-si langèning s'ajan'a,
Sakaring harèp-koe lalitang-goerit langè.
(*Lalita-wisama*).

Ook deze strophe verschilt van A) alleen in den tweeden regel; de eerste *lange* is opgelost in *twee korten*.

Ri t'kan ta ring kahananing wang-inoetoes-ira sangkaring poeri,
Mog'a kadi tinitahing madana,
Wisamâ tri tansipi kahârs'aning hidèp.

Iki hetoening wang iboe tan toemoeli maloeji râmjaning poeri
Tapocanj goeriti pinoen kakawin,
Sinamântareng kalèngèning pajonid'i.

Sat'wêk koenang lèngèngang-in'd'angi kalèngènganing pasir woekir ,
Lot soemoesoeki hati sang katiler ,
Satatâ-mirang roeangi ri tjittaning hoeloen.

Deze drie strophen, in het metrum *Oedgata-wisama*, geven het getal en gebruik der Metra op die *Wisama* genoemd zijn.

Ngwang mangkiâ-woesanâ-ngoetjap sagatining wrêtte'noetjapning mangè,
Mangke ngwang maloeje'ng poerâ-ngoelihanang lampah bangoen ring dangoé,
Kweh wrêtteng malangè tatan liningakèn mangke t'kapning hoeloen,
Apan kweh wisamania kewala tikang gatia tri-adjarning hoeloen.

In deze strophe, die in het metrum *S'ârdoêlawikrid'ita* vervat is, zegt de schrijver, dat hij den gang en de wijze der Metra doorgegaan heeft, en dat men volgens de genoemde Metra in den ouden tijd de dichtstukken vervat had; het getal derzelve kan hij niet opgeven, alleen van die, die *Wisama* genoemd worden, en *drie* in getal zijn. Dat hij het getal niet opgeven kan, berust nu òf op zijne zwakte in het optellen (tot 95); òf misschien ook is het eene Oostersche overdrijving, die al wat tot aan de honderd nadert, reeds als oneindig groot en ontelbaar voorstelt; òf misschien had hij nog kennis van *meerdere Indische maten*, die inderdaad bestaan, maar meestal tot de *Poly-schematica* behooren en dus tot de *Wisama* geteld moeten worden, wier getal hij toch uitdrukkelijk als *drie* opgeeft.

Nâhan lingnira sang kakoeng t'lasa dan mantoek loemampah sira,
N'dâ tansah madoeloer tikang wihaga toêt margâ-langè lâlana,
Tan waktan gatining hawan krama hoewoes prapti dâlemning poeri,
Râmjâ-wor toeride'ng patoerocananga djêng sih makâroean loeloet.

In dit vers wordt het weggaan van *sang Kakoeng* beschreven; deze is dezelfde persoon met *Kavindra* in de 2de strophe van ons stuk. *Kakoeng* is, gelijk *Kaka*, oudste broeder; de Brahmaan of Pandita *M'poe Tanakoeng* had van hem, zijnen oudsten en geleerdsten broeder (welk woord hier wel niet letterlijk op te vatten is), het voorgaande onderwijs over de Metrik ontvangen, op dezelfde wijze als de Indische heilige boeken van eenen ouden *Rèsi* tot den volgenden jongeren door traditie vele eeuwen door gezegd worden voortgeplant geworden te zijn. Deze geleerde vermaarde priester gaat dan ook, na zijn onderwijs gegeven te hebben, niet op gewone wijze, maar door middel van zijne bovennatuurlijke kracht (*s'akti*), door de lucht den weg nemende, naar zijne woning terug. — Metrum : *Sârdoêlawikrid'ita*.

Metr. – – – ⏑ ⏑ – ⏑ – ⏑ – ⏑ ⏑ – ⏑ – ⏑ –

Anghing hinghaniking palâmbanga goerit *mpoe Tanakoeng*-atimoêda doerjasa,
Tjan'd'a prâkrêta wrêttaning goeroe lawan lag'oe ratjan'ani'ka nda tan kalen,
Akweh wrêtta toeroeng lining mami palen ak'na moewahi ko'palaks'an'an,
Jan ring *Pinggala-sâstra* kewala kadi kang-inadjarak'ning palambanga.

In deze strophe noemt de vervaardiger zich zelven en ook de *Pinggala-s'âstra* op (zie boven). De vers-maat is dezelfde als bldz. 6 boven, en verschijnt niet onder de in dit werk

opgetelde Metra; tot aan de *caesuur* is zij gelijk aan *S'ârdoêlawikrîd'ita*; daarna volgen echter nog 11 in plaats van 7 lettergrepen.

Toehoen sahana sang Kavîndra mangoepaks'a mâring hoeloen,
Gatingkoen-angikêt palambanga koerang raras tanpa don,
Thêr matiki *wrêtta-santjaja* ngarania dening mangê,
Palar magawajang wis'oedd'a ri manahning-ângggêng langên.

Deze strophe, geschreven in de maat *Prêtwettala*, zegt nog eens, dat de schrijver alles van *sang Kavîndra* geleerd heeft, dat hij het werk *Wrêtta-santjaja* noemt, en dat hetzelve eene het gemoed zuiverende kracht heeft.

Sâmpoen prâkrêtaning mangê jatika warn'a tan-oehoeti manahnia doerjas'a,
Wetning b'ranta wisât'a kâroea lêpihan panamoeni kariring-ranging hati,
Apan tan hana tang w'nang maw'lase sagatinikin-atîta kasi-asih,
Norang' hetoe mas'abda kewala samâng goejoe-goejoe ri kapingging-inghoeloen.

Deze strophe wijdt nog verder uit over de voordeelen van het gedicht; het metrum is gelijk aan dat in de voorlaatste strophe.

N'dan hantoesâ k'na damêl Tanakoeng palambang,
Ardd'âki koektoena-langê' tana-m'twakên koeng,
Sotanian-antoeki kangat pada ring kalangoean,
Kawje'ndjoehan-wamin-oetjap magawe panas toeas.

Deze strophe is geschreven in het metrum *Wasantatilaka*; zij handelt nog eens over den dichter en de uitwerkingen van het gedicht (*kawja*).

Iti *Wrêttasantjaja*, *tjakrawâkadoêta* - tjarita, *Tanakoeng*. — T'las (s) inoerat ring dinâ, s'oe, Ka, watoe-goen'oeng, titi, kres'n'apâks'a ring das'ami, pos'jamâs'a, i s'aka, 1741, rah, 2, tênggêk, 4.

Over dit onderschrift hebben wij al boven gehandeld; het is het eenige gedeelte van dit werk, dat niet in eenige vers-maat geschreven is, en is ook niet van den vervaardiger (*Tanakoeng* of *Tjakrawâkadoêta*), maar van den laatsten afschrijver afkomstig.

VERKLARINGEN.

Naar de wijze, waarop deze arbeid gedrukt is, was het niet mogelijk in de inleiding die verklaringen te geven, die wel er in zouden behooren. Wij deelen dus hier aan het

einde van dat gedeelte, dat voor het XXIIste deel der Verhandelingen bestemd is, mede, wat in de inleiding niet opgegeven is.

Voorcerst betuigt de schrijver hier openlijk zijnen dank aan den *President van het Batav. Gen.* den heer Dr. S. A. Buddingh, die de correctuur van den Hollandschen stijl in het stuk heeft willen op zich nemen, en dezen met zoo veel moeite en zorgvuldigheid voortgezet heeft.

Ten aanzien van die letters in het Javaansch-Balineesch alphabet, die niet in de Europesche schriften voorkomen, maken wij den lezer opmerkzaam, dat in de drukkerij alhier niet alleen *geene Sanskrit-letters*, die voor den deskundigen alle verwarring verhoeden zouden, maar ook *geene Romeinsche karakters met diacritische teekens* (punten boven of beneden den letter, of strepen en haakjes naar binnen en buitenwaarts gekeerd bij de letter geplaatst) voorhande zijn. Het eenige teeken, dat wij tot onderscheiding hebben kunnen gebruiken, was de apostroph. Dezen hebben wij dan voornamelijk in de overschrijving van de *Wrêttasantjaja* altijd gebruikt, en willen hierop bijzonder doen letten, opdat men dit teeken, waar het in zijne oorspronkelijke beduiding als apostroph staat, niet verwissele met hetzelfde teeken, waar het verschil van *k, g, p, b*, en de de verwante *aksara g'de k', g', p', b'* (Skt. *kh, gh, ph, bh*), en verder van de *dentale n* en *cerebrale n'*, de *dentale s* en de *palatale s'* enz., daargesteld wordt. Buiten de mogelijkheid der verwisseling van den eigenlijken apostroph met dezen kunstmatigen, biedt echter voor de *t-geluiden* dit teeken geene toereikende onderscheiding aan. Wij hebben in het Balineesch schrift de twee *t* in de reeks der 20 *aksaras*, en verder de *aksara g'de t;* de eerste *t* beantwoordt aan het Skt. *dentale;* de tweede aan het Skt. *cerebrale*, en somtijds ook aan de *cerebrale th;* de *aksara g'de* aan de Skt. *dentale th*. Voor de *d-geluiden* hebben wij maar twee teekens in het Javaansch schrift, het eerste en tweede in de reeks der 20 *aksaras;* het eerste beantwoordt alleen aan de *dentale d;* het tweede aan de *dentale dh* zoowel als aan de *cerebrale d* en *dh*, welke beide laatsten echter veel zeldzamer in de taal verschijnen, en daarom ook wel geen eigen teeken uit het Sanskritsch voor het Javaansch alphabet noodig maakten. Om naauwkeurig den oorsprong der woorden aan te duiden, werden dus drie verschillende diacritische teekens voor de *t* en voor de *d* vereischt, en als wij ook maar de teekens van het Javaansch schrift (afgezien van hunnen oorsprong) wedergeven wilden, waren er toch voor de *t* ten minste twee diacritische teekens noodig. Hetzelfde geldt van de drie verschillende *s*, naardien wij van de gewone *dentale s*, èn de *palatale (s')* èn de *cerebrale (sj)* door teekens moesten scheiden. Ook voor de korte *è*, die òf als *pêpêt*, òf in *kèrrêt* (en *pâ-tjêrê*), — dat aan de Skt. *ri-vocalis* beantwoordt, — of in *ngâ-lêlêt* (*lê*) verschijnt, hadden wij geen teeken, om de kwantiteit aan te duiden. Daar echter de gewone *e* altijd lang is (oorspronkelijk bestond er *geen korte e*, even als in het Skt.), hebben wij de laatste zonder kenteeken gelaten, de *korte è* echter van het teeken voorzien, dat anders altijd de lengte eens klinkers aanduidt en als boven *â, î* en *oê* zoodanig door ons gebruikt wordt.

Bij dit gebrek aan teekens zijn ook soms de gewone letters, zonder eenige aanduiding van derzelver eigenlijke waarde, (voornamelijk in de eerste vellen van dezen arbeid) gebruikt, en zullen we, hopen wij, ons niet het verwijt van nalatigheid kunnen berokkenen, naardien in het manuscript van den arbeid al de kenteekens er bijgevoegd zijn.

Wij hebben in dit stuk en vroeger gezegd, dat de *aksara g'de k* (Skt. *kh.*) in het Ba-

lineesch schrift niet meer schijnt voor te komen; en de Balinezen, die ik daarover gevraagd heb, waren daarmede onbekend, en schreven ook Skt. woorden, — b. v. *moeka*, waarin de Skt. *kh* behoort, — altijd met de gewone *k*, zonder eenig denkbeeld van de oorspronkelijke waarde dier letter te hebben. In de *Wrêtta-santjaja* merken wij desniettemin op een paar plaatsen de *kh* op: in het metrum *Tjitralekа* blz. 20 in het woord *k'es't'i*; in het metrum *Gli* blz. 21, metr. 20*b* in het woord *k'eli*, en wel beantwoordt deze *k'* aan de *kh* in het Sanskritische woord.

Eenige drukfouten zullen wij achter het tweede gedeelte van den arbeid (in het XXIIIste Deel der Verhandelingen) verbeteren. Als er in deze Verhandelingen daartoe plaats ware, zouden wij ook het stuk in het *Tijdschrift voor Neêrland's Indië*, 9de Jaargang, No. 3 (*Ossana Balij*) nog verbeteren willen, daar het getal niet alleen van druk- maar ook van misverstands-fouten in tekst, vertaling en aanteekeningen inderdaad onevenredig is, en de schrijver bij zijn verblijf destijds op *Bali* de correctuur niet bezorgen kon.

Om eindelijk over de uitvoering nog te gewagen, blijkt het wederom, dat de lithographie hier nog altijd zeer achterlijk is. Men moet den vervaardiger toestaan, dat hij wel moeite gedaan heeft, om het origineel nabijtekomen, en vooral toont de tweede zijde eenen merkelijken vooruitgang: maar als men de fraaiheid, netheid en evenredigheid van het origineel hier gelooft wedergegeven te vinden, zal men zeer teleurgesteld worden. Op de eerste zijde zijn de regels (om ruimte te sparen) te zeer ineengedrongen; de teekens der klinkers en andere, die boven en beneden den regel geplaatst worden van een' boven- en beneden-regel, raken elkander, en worden somtijds daardoor bijna onleesbaar. Eenige keeren zijn er woorden of lettergrepen uitgelaten, die, tusschen den regel naderhand geplaatst worden, de naauwte nog vermeerderd hebben.

In het origineel vindt men hiervan maar één voorbeeld. Buitendien zijn er eenige keeren een of twee lettergrepen uit onnaauwkeurigheid dubbeld wedergegeven, en de uitwissching van het overvloedige heeft dan eene ledige plaats doen ontstaan, die geenszins in het origineel te vinden is. Sommige regels beslaan ook meer ruimte dan de overigen, wat uit eene onjuiste verdeeling der ruimte, die de enkele letters beslaan, voortvloeit. Maar het grootste gebrek is het niet-wedergeven der grond- en haarstreken, en de somtijds schuinsche of over het algemeen onjuiste plaatsing der lettergrepen. Eigenlijke fouten zijn er na eene drie keeren herhaalde correctuur niet blijven staan; maar de opengebleven plaatsen zijn het gevolg van het vroeger bestaan van fouten.

PERPUSTAKAAN NASIONAL
REPUBLIK INDONESIA

PRO 37/98

PERPUSTAKAAN NASIONAL
REPUBLIK INDONESIA

17-12-97

PERPUSTAKAAN NASIONAL

